

ფარსადან გორგიჯანიძე

და

მისი შრომანი

შინაარსი: ფარსადან გორგიჯანიძე და მისი დრო (მოკლე მიმოხილვა).—ქართულ-არაბულ-სპარსული ლექსიკონი.—ანჯანის ანბანი.—ამბავი ოსმალეთის ხელმწიფეთა.—მაჰმადიანთა სასჯულო წიგნი (ბიბლიოგრაფია).—ასოთსამღერელი(თავი და ბოლო).—დამატება: კაკ-ელისენში შეკრებილი სიტყვები.

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 10 Іюня 1896 года.

ფარსადან გორგიჯანიძე და მისი დრო

(მოკლე განხილვა)

„აწინდელს დროში, — ვწერდი 1895 წელს (ივე-
რია, № 55), — იმისთანა ერს იყვარებენ და პატივს
სცემენ, რომელსაც აქვს თავისი ისტორია და ძვე-
ლადგანვე შეძენილი სახელი და კულტურა. პირ-
იქით, იმისთანა ერთ, რომელთაც მრავალი დრო-
ჟამი მოუქამიათ, მაგრამ ვერ შეუქმნიათ ვერც სა-
კუთარი ისტორია და არც შეუთვისებ-შეუგუებიათ
საკაცობრიო ცივილიზაციის დასაწყისი, — ვიმეორებ,
ამისთანა ერთ ველურებსა და ბარბაროსებს ეძახიან.
სწავლულების თქმით, მოვა დრო და ასრეთნი „ვე-
ლურნი ერნი“ შთაინთქმებიან უფრო ძლიერის ხალ-
ხების მიერ და აღიგვება სახსენებელი მათი ამი-
ერიდგან უკუნისამდე. ჩვენდა სასიხარულოდ,
ძველს ქართველებს ჩვენთვის დაუტოვებიათ იმგვარი
ფასდაუდებელი საუნჯე, რომლის მიხედვით ქარ-
თველ ტომ-მოდგმას ეკუთვნის საპატიო ადგილი იმ
ერთა შორის, რომელნიც ითვლებიან შემქნელებად
ცივილიზაციისა. მხოლოდ, სამწუხაროდ ჩვენდა,

სახელი ქართველებისა ციაგშია, დაჩრდილულია. და ამის მიზეზი ის არის, რომ ჩვენ ჩვენი „სამკვიდრო“ ჯერ არა გვაქვს რიგიანად შესწავლილი: ზოგიერთი მხარე ჩვენის ცხოვრებისა თითქმის განუმარტველია, მრავალი საყურადღებო კითხვა ისევ ამიცანად ითვლება და სხ. საქართველოს „სრული“ ისტორიის გამოსახატავად საჭიროა შესწავლა: ქართლის-ცხოვრებისა (სამხედრო ისტორია), სიგელ-გუჯრებისა (შინაური ცხოვრება საზოგადოდ), ძეგლებისა (ხუროთმოძღვრება, ქანდაკება, მხატვრობა), ფულებისა (მეფეთა სურათები, ჩაცმულობა), ხელნაწერ წიგნებისა (მწერლობა საზოგადოდ: ისტორია, ფილოსოფია, ღვთისმეტყველება, ვარსკვლავთ-მრიცხველობა, გეოგრაფია, სჯულოდება, ხელთა-ქარონიკონი, და სხ.), ზეპირსიტყვაობისა (ლეგენდები *, თქმულობანი, შელოცვანი, ზღაპარნი, გამოცანანი, ასო-

*) ზოგი ლეგენდები შეტანილია თვით მატეანეებშიაც. მაგ. ბერაის მე X საუკ. ქრონიკაში სწერია (თაყაიშვილის გა. მოცემა, გვ. 38): „უწყებულ იყო შენ, მეფე, თუ ვინ შემოსნა ცანი ღრუბლითა და ქუხილნი კმითა ჰაერისაჲთა, და იძვრინ ქუეყანაჲ სიმძაფრითა მისითა, და რბილდინ მეხისტეხანი კუალსა მისსა; ეგზნებინ ცეცხლნი გულისწყრომითა მისითა; ანუ ოდეს შეიძრის ვეშაპი იგი დიდი, რომელ არს ზღუასა შინა და შეიძრის ყოველი ქუეყანაჲ, ვიდრემდის დაირღვან მთანი მყარნი და კლდენი“.

სამღერელი და სხ.), ქართულის ენისა (ძვე-
ლი სახელები დღეებისა, თვეებისა, სოფლებისა, ქვე-
ყნებისა და სხ. და სხ.) და უცხოელ მწერლების
ნაწერებისა და მეზობელი ხალხების გადმოცემა-თქმუ-
ლობათა შესახებ ჩვენის ქვეყნისა და ერისა.

„თუ ერის კულტურა გაიზომება მის მიერ
შექმნილ და შეძენილ სამწერლო ნაშთების რაო-
დენობითაო, — ამბობს მ. ბროსსე, — იმაზედ ადვილი
აღარა არის-რა, რომ საქართველოს კულტურა ძლიერ
მალლა დავაყენოთო, რადგან ამ ერს შეუქმნია და
შეუნახავს აუარებელი რიცხვი შესანიშნავ ხელნაწე-
რებისა“. ახლა, წარმოიდგინეთ, თუ ესე იყო ბრო-
სეს დროს, რა უნდა ვსთქვათ დღეს, როდესაც
ცაგარლისა, ბაქრადისა, იოსელიანისა, „წერაკითხვის
საზოგადოებისა“ და სხ. მეოხებით ქართულ ხელნაწე-
რების რიცხვი გადიდდა, გამრავალათასდა და ეს
მრავალათასიც, როგორც შენიშნავს ერთი მეცნიერი,
ჯერ იმის ნახევარიც არ არის, რაც გვაქვს და შე-
მოიკრიბება ნელ-ნელა და თანდათან.

„ბევრჯელ გაგვიგონია: ერთი რიგიანი ისტო-
რიკოსი არ გამოგვივიდა, რომ დაგვიწეროს სრული
ისტორია ჩვენი მამაპაპებისაო. ამისთანა მამულის-
შვილთ ავიწყდებათ, რომ ერთი კაცი, რაც უნდა
იგი საისტორიკოსოდ იყოს მომზადებული, მაინც
სრულს ისტორიას ვერ დასწერს დღეს. და.ვერ დას-
წერს იმიტომ, რომ ზემორე ხსენებულნი დარგნი

ჩვენის ცხოვრებისა ჯერ საესებით არ არიან გამო-
ქვეყნებულნი: სიგელ-გუჯარნი ლბებიან სხვა და
სხვა დავთარხანაში, ხელნაწერი წიგნები ჯერ ხუთი-
ექვსიც არ არის დაბეჭდილი, სახალხო სიტყვიერება
რიგიანად არ არის გამოკვლეული, ქართული ენის
ზრდისა და განვითარების ისტორია არ ვიცით და სხ.
და სხ. სხვაგან ყველა ამას იკვლევენ აკადემია-უნივერსი-
ტეტნი, გუნდნი მეცნიერთა და ფილოსოფოსთა. თვით
მთავრობაც ჰშველის მათ ფულითა და სხვაფრივ.
ამას შემდეგ აბა როგორღა ვამბობთ, ხეირიანი ის-
ტორიკოსი არ გამოგვიჩნდაო! არც გამოგვიჩნდება,
ვიდრე ყველა ქართლოსიანნი ხელი-ხელს არ ჩავს-
ჰიდებთ ერთმანეთს და არ შევუდგებით აღდგენას
ჩვენის ცხოვრებისას, შემოკრებას ჩვენის სამკვიდრე-
ბელისას, ვიდრე არ ვამუშავებთ ჩვენს გონებას, ანუ არ
შევსწირავთ თითო-ოროლა გროშს ¹⁾ ჩვენისავე
ცხოვრების აღდგენის საქმეს, ამ უსაღმთოესს მო-
ვალეობას ყოველის ქართველისას“.

¹⁾ ვიმეორებ, ასრე ვწერდი შარშან და სახეში მყვანდ-
ნენ ის უანგარო მუშაკნი, რომელნიც შესდგომიან საქართვე-
ლოს წარსულის კვლევა-ძიებას და იმოდენი ქონებრივი შეძლე-
ბა კი არა აქვთ, რომ ამ მხრივ მაინც უზრუნველ ყოფილიყ-
ვნენ და მთელი თვისი ძვირფასი დრო მოეხმარებინათ თვის საყ-
ვარელ საგნისათვის. საქართველოს ისტორიის წყაროები გან-
ბნეულია მრავალგვარ მეცნიერულ გამოკვლევებში და უცხოელ-
თა მატიაწებში, რომელთა შეძენა ადვილი და იაფი არ არის.

ამ საზოგადო შესავალის შემდეგ სიტყვა ჩამოვადლოთ ახლა შესახებ ფ. გორგიჯანიძისა, რომლის ცხოვრება და მოღვაწეობა, როგორც ბევრთა სხვათაც, ჯერ თითქმის სრულიად არა გვაქვს შესწავლილი.

„წერა-კითხვის საზოგადოების“ წიგნთ-საცავში აღმოჩნდა ერთი ხელნაწერი (№ 174), რომელშიაც შეტანილნია ფარსადანის დღემდის უცნობნი შრომანი.

ეს ხელნაწერი გადაწერილია სუფთად, მხედრულის ხელით, თაბახიანს თეთრს ქაღალდზე. მთელი წიგნი შეიცავს 271 კაბადონს. მასში შემდეგი წერილებია:

ა) მუსურმანთა სასჯულო წიგნის და ყაზუნის თარგმანება (გვ. 1—230);

ბ) ლექსიკონი ქართულ-არაბულ-სპარსული (გვ. 231—252);

გ) ანჯანის ანბანი (გვ. 252);

დ) სასიზმრო (გვ. 253)

ე) ასოთსამღერელი (255—266);

ვ) ანბავი ოსმან ჯუგისა (ოსმალეთის ხელმწიფეთა) (გვ. 267—271).

მიუხედავად ყოვლის ამისა დღევანდელნი ჩვენნი მეისტორიენი კიდევ ახერხებენ სამსახურს მოკარბებული დრო მოახმარონ საქართველოს წარსულის კვლევა-ძიებას და იმუშაონ შეძლებისამებრ. ამისთანა პირნი ღირსნია არა ქირდვისა და კიცხვისა, არამედ ხელის მომართვისა და გამხნეებისა!

ამ გამოცემაში იბეჭდება სრულად: ქართულ-
არაბულ-სპარსული ლექსიკონი, ანჯანის ანბანი, ან-
ბავი ოსმან ჯუგისა და აგრეთვე თავი და ბოლო
ასოთსამღერელისა და ბიბლიოგრაფია პირველის წე-
რილისა. მათგან „მუსურმანთა სასჯულო წიგნის და
ყანუნის თარგმანებას“ გარდა ყველა დანაშთენი წე-
რილები ლექსიკონითურთ უნდა ჩაითვალოს ახალ-
და დღემდის უცნობ შრომად ფ. გორგიჯანიძისა.

ყოველი მოღვაწის ცხოვრებას კავშირი აქვს თანა-
მედროვე ერის ცხოვრებასთან. ამიტომ საჭირო იყო.
ფარსადანის ბიოგრაფიის გაცნობამდე წარმოგვედგი-
ნა მოკლე სურათი საქართველოს ისტორიის იმ ხა-
ნისა, როდესაც მოღვაწეობდა ჩვენი ავტორი, ე. ი.
ისტორია მე XVII საუკუნისა და მე XVIII-ის დასა-
წყისისა. ხოლო ფარსადანის ცხოვრება უფრო და-
კავშირებულია როსტომ მეფის (1634—1658 წ.)
ცხოვრებასთან, და ამიტომ აქ ჩავურთეთ მხოლოდ
ისტორიული ნაწილი ამ მეფის გუჯრისა ¹⁾, რომე-
ლიც ნათელს ჰყენს ჩვენი ფარსადანის დროის სა-
ქართველოს ყოფა-ვითარებას, და აგრეთვე ქო-
ნოლოგიური ნუსხა უმთავრეს შემთხვევათა როს-
ტომის დაბადებიდან მის გარდაცვალებამდე.

როსტომის გუჯარი.

¹⁾ როსტომის გუჯარი იხ. ჩუბინაშვილის ქრისტომა-
ტიაში, გვ. 197—203.

განმამაერთებელმან ქართლისა და კახეთისა, ორისავე სამეფოსა და ტახტისა მტკიცედ და შეურყეველად მპყრობელმან, ქართველთა, კახთა და სომხთთა, ლორეთა, ვიდრე არეზადმდინ მეფეთა მეფემან, ბაგრატიონმან, დავით მეფის ძემან ¹⁾, პატრონმან და ხელმწიფემან უმეტესად ჩვენთა გვართა, როსტომ, და თანამეცხედრემან ჩვენმან დედოფალთ დედოფალმან მარიამ, პირმშომან და სასურველმან ძემან ჩვენმან პატრონმან ლუარსაბ ²⁾, რაოდენი მადლობა და ქება შევსწიროთ თქვენდა მამართ (ე. ი. ღვთისა, წმინდანებისა და სვეტიცხოველისა), ვითარი ქველის საქმე ვქმნეთ წინაშე შენსა, ესრეთ წყალობა აურაცხელისა, ვითარცა ესერა დღეს ჰბრწყინვენ ოთხნივე კედრონი მეფობისა ჩვენისანი. შეწევნითა ღვთისათა და წინამძღვრობითა მისთა წმინდათა მტკრნი და წინააღმდგომნი სამარადისოდ ლტოლვილ და უკუნქცეულ არიან და ნებებითა თქვენითა ვერვინ მკადრე არს წინააღმდგომად ჩვენდა, არამედ ჩვენცა გვიცნია და ვცანთ მოწყალება შენი, და ჩვენცა შიში და კრძალვა, უფა-

¹⁾ დავით მეფე (1569—1578) იყო სვიმონ I ძმა. დავითმა უღალატა სვიმონს, წაჰიდა სპარსეთს, გამაჰმადიანდა და იწოდა დაუთხანად (იხ. „საქართ. ისტ.“ გვ. 261—265).

²⁾ ლუარსაბი როსტომის შვილი არ იყო, არამედ მუხრან ბატონის თეიმურაზისა. იგი შვილად აიყვანა როსტომმა და თავის ტახტის მემკვიდრედ აღიარა, მაგრამ მტრებმა მოჰკლეს იგი ყარაიას, ნადირობის დროს („საქ. ისტ.“, გვ. 324—325).

ლო, შენი გვექონდეს. აწ დავიწყო ამბავისა ჩვენისა მბოზა: ოდეს სიყმაწვილეთა ჟამთა ჩვენსა ბედნიერს შაჰაბაზს ყაენს მიახლეს და გამზარდა პატივცემითა, ვითა მართებდა ჩვენთა გვართა მეფეთა ნათესავსა; რა გავაჟიკადით და მოვაწონეთ თავი სამსახურითა, უყვარდით და უღირდით შვილურად, გვიბოძა ყულარაღასობა; მაშინ იყო ყულთ ჯარი ქართველთა ბედნიერის ყეენის მასახელებელი, სადაც გვსურდის და გაგვზავნის, გამარჯვებულნი და პირნათელნი მოვიდით, მრავალი სახელი და გამარჯვება დაგვინახის. ესე ეწადა რომე სამსახურისა ჩვენისა სამუქოდ ბევრი კარგი ექნა და უფრო სიდიდე მოემატებინა. ამდროს უფროსი ჩვენი ძმა მეფე ბაგრატ ქართლს ბატონობდა ¹⁾ და კახი ბატონი ²⁾ ამავე შაჰაბაზ ყაენისაგან თავის საბატონოდამე გაღარიბებულ-გაგდებულ იყო და კახეთი შიგნითი ოხერი და ნაპირის ალაგი შენი, და ყაენისაგან კახეთიცა იორს აქათი და ჩერქეზს აქათი ჩვენის ძმისათვის ნაბოძები ჰქონდა. მეფობისა გარიგებასა, ნადირობასა, ლხინსა და უხვად გაცემასა შინა იყო. იმ სიდიდისა დროსა სოფელმან მისი წესი მოინდომა და ამ სოფლით ჩვენი ძმა ბატონი ბაგრატ მიიცვალა; შეიქნა ტირილი და გლოვა სრულად საქართველოშია და

¹⁾ 1616—1619 წ. („საქართ. ისტ.“ გვ. 302).

²⁾ თეიმურაზ I, რომელსაც გაუოხრა სამეფო შაჰ აბაზ I („საქართ. ისტ.“ გვ. 296—304).

შვილი მისი იყო ბატონი სვიმონ ¹⁾ გლოვასა და შეწუხებასა შინა. რაჟამს მიესმა სიკვდილი მეფისა ბაგრატისა შაჰაბაზს ყეენსა მწვედ ეწყინა და ასრე დაუმძიმდა, ვითა ძმა ყოფილიყო, მაშინვე გამოუგზავნა კაცი და სამძიმრის წიგნი შვილს, იმედის მიცემა და წყალობის ქადება დაუწერა. წელიწადზედ შეიწყალა ბატონი სვიმონ, ყარჩილახან სარდალი იყო, გამოუგზავნა თავისი ქალის შვილი ბატონს სვიმონს ცოლად. ესე ყარჩილახან და ათორმეტი ხანი გამოატანა, ქალაქს მოვიდნენ, რომელსა ეწოდების ტფილისი, და ქორწილი უყვეს. იყვის მღერა, ნადიმი და მეჯლიში, ბურთობა და ყაბახის სროლა. რა ქორწილობა გარდაიხადეს, ბძანება იყო ყეენისა, რომე კახი კაცი გაეწყვიტათ და კახეთში ყიზილბაში დაესახლათ. კახეთს პატრონობდა ბარდის ხანი ფეიქარხან, შეიყარა კახთ ლაშქარი, მივიდა მუხრანს აღაიანის მინდორში და ყათლამი უყვეს ღალატით, ერთობილნი კახნი დახოცეს. ეს იწყინეს ქართველთა ქრისტიანთ უბრალოდ დახოცა. შეიყარნენ ქართველნი, დაესხნენ მარტყოფში ყიზილბაშთა თავსა, ყარჩილახან სარდალი და უსუფხან შირვანის ხანი და სხვა ხანები და სულთნებიც მრავალი დახოცეს, აღივსნეს საშოვრითა ოქროთი, ვეცხლითა, თვალითა, მარგალიტითა, მრავლის უცხოხს ნაქ-

¹⁾ მეფე სვიმონ II (1619—1629).

სოვითა, ცხენ-აქლემითა და ჯორითა. ამაზედ ჩამო-
იყვანეს კახი ბატონი თეიმურაზ და გააბატონეს
მცხეთას ზედა ქართლსა და კახეთსა. სვიმონ ტფი-
ლისს იჯდა, სომხითს საბარათიანოს ჰპატრონობდა ¹⁾.
ჩვენ იმ ჟამში ბედნიერმან ყაენმან თავის ტახტის
ისპაანის მოურაობა გვიბოძა, დიად სიდიდე მოგვე-
მეტა. ამასობაში მოვიდა ბძანება ღვთისა და შაჰაბაზ
ყაენმან ტახტი დაცალა და ამ სოფლით მიიცვალა ²⁾
მაზანდარანს, ქვეყანასა აშრაფსა, რომ ყაენის სასახლე
არის და ჩვენ ვიყვენით ისპაანს. ყეენის შვილები და
შვილის შვილები იქ იყვნენ. მრავალჯერ ქნილიყო
წინათ ჟამშია ხელმწიფის მიცვალემაზედ ერთმანერ-
თი გაეწყვიტათ და მრავალი სისხლი დაღვრილიყოს.
ჩვენ ძალითა და შეწევნითა ღვთისათა, გავსინჯეთ
საქმე, შვილიც იყო ყაენისა, მაგრამე თავად თვალ-
დამწვარი იყო, სინათლეც ჰქონდა, მაგრამე უფრო-
სი შვილი იყო დიად კარგი, თვალად და ტანად
შეენიერი, ხელმწიფობა იმას შეჰფერებოდა, გამო-
ვიყვანე და ტახტზედ დავსვი და მიულოცეთ ხელმ-
წიფობა შაჰსეფის ყაენსა. ვაკვრევინეთ ქარანი და
ნალარა, მივსწერეთ შორსა და ახლოს ბძანება თუ:
„მოდით და თაყვანისეცით“. მოვიდეს ყოვლის აღ-
გილიდამე ხანები და სულთნები, მიულოცევდენ

1) „საქართ. ისტ.“, გვ. 304—315.

2) 1628 წ.

ხელმწიფობასა და აყრიდენ თვალსა, მარგალიტსა წლამდისინ, აღიდეს და მოეწონათ ყოველთა მნახათა, თქვეს და აქეს: „არ არისო ხელმწიფე ქვეყანასა ზედა ამისი მსგავსიო“. გააკვირვა ყოველი რჯული და სული ღვინითა, ნადირობითა და გაცემითა. გაისმა ქება სიკეთისა ყოველსა ქვეყანასა. ამდროს წამოეჭიდა ჩვენი ძმისწული ბატონი სვიმონ და კახბატონს ქართლი წაართვა და კახი ბატონი თავის ალაგს იყო, იმავ წელიწადს ამდონი ისაჯა კახმა ბატონმა თეიმურაზ თავისი ქალი და მისი ყმა ჩარქაზი გიორგი მოღალატედ შეუყენა და მძინარე ბატონი სვიმონ დააკვლევინა ¹⁾), ქართლს გაბატონდა, სომხითი და საბარათიანო დაიჭირა. რა გაიგონა შაჰსეფი ყაენმა მწვედ იწყინა, კახბატონს გაუწყრა, ჩვენი საბატონო ჩვენ გვიბოძა, გამოგვატანა ყიზილბაშთ სარდალი, ჩვენი ძმის ბატონის ბაგრატის სახლთხუცესი, სააკაძე ბეჟანის შვილი როსტომხან და მრავალი ლაშქარი, მოვედით, კახი ბატონი გავადგეთ და ჩვენი საბატონო დავიჭირეთ. ბატონი თეიმურაზ იმერეთს შეიხიზნა. ქალი იყო იმისი იმერლის მეფის შვილის ალექსანდრეს ცოლი ²⁾ და ჩვენ დადღიანი ბატონი ლევან დავმოყვრდით და შე-

¹⁾ თეიმურაზის ასული დარეჯან ცოლად ჰყვანდა არაგვის ერისთავს ზურაბს (იხ. „საქართ. ისტ.“ გვ. 315—316).

²⁾ თეიმურაზმა თავისი სიძე ზურაბ ერისთავი მოჰკლა და

ვირთეთ და მისი ¹⁾), ეს ბატონი დედოფალი რომე არს, ყოველთა მნათობთა ზედა ქებული. მოვიწადინეთ იმავე წელიწადს ქორწილის ქმნა და გზა არ დაგვანება იმერელთ მეფემან გიორგიმ, შვეიცარენით აქათ ჩვენ და მივედით სამცხის, ოცხეს დავსდევით, იქით წამოვიდა დადიანი შეყრით და ქალი წამოიყვანა, წინ გარდუდგა მეფე გიორგი, შეიბნენ და გაუმარჯვდა დადიანსა და დარჩა ხელთ მეფე გიორგი ²⁾). ჩვენც ჩავედით კაკასხიდს იმერეთშია და მობძანდა ბატონი დადიანი, შვეიცარენით და გავიხარენით ერთმანერთის ნახვითა, ლხინითა და განსვენებითა. წაბძანდა იქით დადიანი და წამოვედით მხიარულნი, იმერეთი ჩამოვიარეთ და მოვედით ტფილისს. ქორწილი გარდავიხადეთ და გულისნებას ვეწიენით. იყო კახი ბატონი იმერეთს, ჩხუბისა და ავის საქმისაგან თავი არ აიღო და არც დასწყნარდა; კახეთში ჩამოვიდა მთის გზიდან, მრავალს ადგილს ჩვენი თავსდასხმა და ღალატი მოინდომა და ჩვენ გაღანამც ბატონის სისხლსა ვსთხოვედით და ქვეყანას ურბევდით და ბევრი ავი საქმე უყავით. ბოლოს შემოვიდნენ შუა კათალიკოზი, ბერები,

მისი მეუღლე დარეჯან ალექსანდრეს მიათხოვა (გე. 316 „საქართ. ისტ.“).

¹⁾ დედოფალი მარიამ, ქვრივი სვიმონ გურიელისა.

²⁾ იხ. „საქართ. ისტ.“ გვ. 320.

ერისთვები და თავადები და დანდობის საქმეს შემოგვებევწნეს, თუ ორს წელიწადამდინ ერთმანერთი დაინდევითო, მასუკან გასამართლდითო, და რაც სამართალმან გიჩინოს ბატონის სვიმონის სისხლი იმ გვარად მოიკითხეთო. დაგვიდვა კახმა ბატონმა თეიმურაზს სანდოთ საფიცრით სოფელი გავაზი და სოფელი კისისხევი, ჩვენის თავადის შვილებისა და გლეხების მოცემას დაგვპირდეს, ჩვენ რომელიც საფიცარი მივეციტ და ან პირობა დაუდევით, ყველაკაი გაუთავეთ და კახმა ბატონმა რაც პირობა და ფიცი მოგვცა არც ერთი არ გაგვითავა. ამაზედან ავიშალენით. აქათ ჩვენ შევიყარენით და იქით კახი ბატონი. ქისიყის თათრები უჩინეთ. კახი ბატონი თიანეთს მისულიყო და ჩვენ იქით წავედით, შემოგვიარეთ, სვეტო ცხოველო, ღვთივ აღმართებულო, მოვედით კარსა თქვენსა და ღალადებით შენგან შეწვენა ვითხოვეთ, არაგვის პირისპირ შევიარეთ და თიანეთს მივედით. კურთხეულ ხარ, ძლიერო და უძლეველო, ყოვლისა მპყრობელო ღმერთო, რომე სიდიდე და სამართალი შენი ყოველსა კაცსა დაანახვე. შევიბენით და გავიმარჯვეთ; დროშა, ქარანა და ნალარა გავაგდებინეთ, სახლისხუცესი რევაზ და მრავალი საბატოოს კაცის შვილი და სხვა მოვკალით და გავაქცივეთ, უკან მივჰყევით და გრემს მივედით, სრულად კახნი ჯალაბობრივ იქ იდგნენ, იქით ბატონის თეიმურაზის შვილი დავით

და ჩვენგან გაგზავნილი თათრები შეყრილიყვნენ, შებმულ იყვნენ ქისიყის ბოლოს და თათრებს გამარჯვებოდა და ბატონიშვილი დავით მოეკლათ და მრავალი საბატოოს კაცის შვილები დაეხოცათ. ჩვენ გრემს ვიდევით, მეექვსეს დღეს ეს ამბავიც მოგვივიდა და კახნიც მოგვივიდეს. ბატონს თეიმურაზს ბიძის ჩვენის სვიმონის ქალი ედგა, მოვიდა დედოფალი ხვარეშან ¹⁾ და მუხლს შემოაგვეხვია, ამას გვეხვეწა თუ „ერთი წვეთი სისხლი გვაპატივე და შენს სიძეს გზა დაანებეო“. რადგან ბიძას ქალი იყო ჩვენი, აღარა გაეწყობოდარა, გზა მივეცით და იმერეთს გავაგდეთ, კახნი დარბაისელნი ერთგულობაზედ ვაფიცეთ და კახეთი ნასისხლად დავიჭირეთ, ყაენს მახარობელი გაუგზავნეთ და გამხიარულებულიყო, კახეთი ყაენმა გვიბოძა... დაიწერა ესე მტკიცე და შეუცვალებელი გუჯარი მეფობისა ჩვენისა მეთექვსმეტეს, ქორონიკონსა ტლვ ¹⁾ ხელითა კარისა ჩვენისა სალარო მწიგნობრისა ფირალისათა.

¹⁾ ხვარეშანი როსტომის ბიძის სვიმონის ასული კი არ იყო, არამედ სვიმონის შვილის გიორგის ქალი და მეფე ლუარსაბის და.

²⁾ 1647 წ.

აი ამ როსტომ მეფისა და მის მეუღლის მარია-მიერ იყო აღზრდილი ჩვენი ფარსადან გორგიჯანიძე. როსტომმა მთელი თვისი ახალგაზდობის დრო გაატარა სპარსეთში და იქ შეითვისა სპარსთა ზნე-ჩვეულება. როსტომი რომ ქართლის ტახტზე დაჯდა (1634 წ.), უკვე 67 წლის მოხუცი იყო, მაშასადამე იგი დაბადებულა 1567 წელს. როსტომი იყო უკანონო შვილი სვიმონ I-ის ძმის დავითისა. ხოსროს (იგივე როსტომი) დაბადების ხანებში დავით ბატონიშვილმა უღალატა თავისს ძმას, მეფე სვიმონს, ეახლა ყენს, მაჰმადიანობა მიიღო, იწოდა დაუთხანად, სპარსთა ჯარით წამოვიდა, თვისი ძმა შეიპყრო და წარგზავნა სპარსეთს, თვითონ კი გამეფდა. იგი სამეფო საქმეებს ყურადღებას არ აქცევდა, რის გამო მძლავრი მებატონეები უფრო გაძლიერდნენ და გაამაყდნენ. დაუთხანის შემწეობით კახეთის მეფე ალექსანდრემ დახოცა თავისი ძმები, სიღამონ სიღამონიძემ ამოჴლიტა თავადნი ბაზლიძენი. ამ დროს სპარსეთს შეესია ოსმალთა ლაშქარი, რომელმაც დაიპყრო თავრიზი, ერევანი, განჯა და შირვანი. მათმა სარდალმა ლალაფაშამ აიღო ტფილისი. სვიმონ მეფე, რომელიც ტყვედ ჰყვანდა ყენს, გაათავისუფლა შაჰმა და წარმოგზავნა საქართველოში, რათა ებრძოლოს ოსმალთ. (ქართველთა და ოსმალთ შორის ბრძოლა დასრულდა მით, რომ სვიმონი ტყვეთ ჩაუვარდათ მტრებს, რომელთაც იგი

გაისტუმრეს სტამბოლს. გამეფდა სვიმონის შვილი გიორგი. ქართლისა და კახეთის მეფეების შემწეობით შაჰაბაზმა დაამარცხა ოსმალნი და განაძევა იგინი ქართლ-კახეთიდამა და აღირბეყანიდამ. ოსმალთ დარჩათ სამცხე. ცბიერმა ყაენმა ჩვენ მეფეებს წყალი არ დაუწმინდა. გიორგი მეფეს წაართვა ლორე ბერდუჯის ხეობითურთ და მის მაგიერ მისცა ფუშტუკუნი, ხუინი და სამასი თუმანი (3000 მანათი), რომელიც მეფეს ყოველწლივ უნდა აეკრიფა ლაიჯანის (სპარსეთშია) მამულებიდამ, ხოლო კახეთის მეფეს წაართო კაკ-ელისენი და მის მაგიერ დაუნიშნა 700 თუმანი, ამასთანავე ლორე-ბერდუჯისა და კაკ-ელისენის ერისთვეები გამაჰმადიანდნენ და იწოდნენ: ჰირველი მელიქად და მეორე სულთანად. მაგრამ ყაენმა ეს არ აკმარა ქართველებს. შეიტყო-რა, რომ გიორგი მეფის კარს მოსულან რუსთა მეფის ელჩნიო (1604 წ.), იგი განძვინდა და გიორგი მეფე მოაწამლვინა, ხოლო კახეთის სამეფო გვარში ჩამოაგდო შფოთი: ყაენის წაქეზებით დავითმა შეიპყრო თვისი მამა ალექსანდრე მეფე და ძმა გიორგი, ციხეში შეამწყვდია იგინი და მათნი მომხრენი ამოწყვიტა. დავითმა იმეფა 6 თვე და მოკვდა (ალბათ მოკლეს), მისი მცირე წლოვანი ვაჟი თეიმურაზი ყაენს ეზღა და იქ დარჩა. მამა მეფისა და ძმის მოსაკლავად ყაენმა გამოგზავნა გამაჰმადიანებული კოსტანტინე ბატონიშვილი, რომელმაც ყაე-

ნის ბრძანება შეასრულა. მაგრამ კახელებმა დაამარცხეს კოსტანტინე და მოჰკლეს. მანკიერმა ყაენმა ჯავრი გულში დაიმარხა და კახეთის მეფობა თეიმურაზს მისცა და გამოისტუმრა (1605 წ.). ამავე წელიწადს ქართლის ტახტზე დაჯდა ლუარსაბი, რომლის და თინათინი შეირთო ყაენმა. მიუხედავად ამ მოყვრობისა, ყაენი თავის ხვანჯს არ იფიწყებდა და სცდილობდა როგორმე დაემხო საქართველო, ეს ერთად ერთი აზრის საქრისტიანო სახელმწიფო, რომელიც რუსეთთან დაკავშირებას აპირებდა. ყაენს არ ესიაზოვნებოდა არც ის ამბავი, რომ 1609 წელს ლუარსაბმა გაჟლიტა სპარსთა მოწინააღმდეგე თათარხანის ლაშქარი, რადგან თვით ეს გამარჯვებანიშანი იყო ქართველების სიძლიერისა, რომელიც ყოველთვის აფრთხობდა ყაენებს. სამწუხაროდ, სწორედ ამ დროს თვით საქართველოში გაძლიერდა შუღლი, გულძვირობა და ზვაობა მებატონეებისა. ოდესმე მბრწყინავი სკიპტრა საქართველოს მეფეთა ოდნავლა ბჟუტავდა ლუარსაბის ხელში. სამცხე ეჭირათ ოსმალებს, ლორე და კაკ-ელისენი სპარსებს, იმერეთი და კახეთი დამოუკიდებლად მეფოდენ, განდგომილიყვნენ გურია, სამეგრელო, აფხაზეთი, სვანეთი, რაქა, არაგვისა და ქსნის საერისთავოები ცხინვალ-დვალეთისა და ტფილისის მოურავი სააკაძე თავზე ბუზს აღარ ისვამდა და ისე განლაღებულ იყო, რომ მეფის მამამძუძესაც კი დაცინ-

ვით ეუბნებოდა: „შენსა ხრმალს არა აქვს კვეთა-
ახვანი“:.... აი რაბამ დაკნინებულიყო შარავანდელი
ქართლის ტახტოსანისა! მაგრამ ეს ცოტაა კიდევ.
აზვავებულნი მებატონენი ყოვლის მხრიდამ გარბო-
დენ სპარსეთს, მაჰმადიანდებოდენ და ყაენის სამსა-
ხურში შედიოდნენ. ამგვარ პირთაგან შესდგა აგ-
რედ წოდებული „ყულთა ¹⁾ ლაშქარი“, რომლის
მოთავედ — ყულარაღასად ამ დროს იყო ხოსრო
მირზა, შემდეგ როსტომ მეფე. მივიღებთ-რა მხედ-
ველობაში იმ გარემოებას, რომ ეს ხოსრო იყო ძე
დაუთხანისა, რომელიც მომხრეობდა სპარსელებს და
ეწინააღმდეგებოდა კანონიერ ხელმწიფობას საქართ-
ველოში, უნდა ვიფიქროთ, რომ მთელი ყულთა ჯა-
რიცა და მისი ყულარაღასიც ეკუთვნოდნენ იმ დასს,
რომელსაც ჰსურდა „გაესპარსელებინა“ ქართველნი
და მათთვის ნება არ მიეცა ზავი შეეკრათ რუსებ-
თან. 1604 წელს რუსთა ელჩები რომ მოვიდნენ
გიორგი მეფის კარს, მათ, სხვათა შორის, დავაღე-
ბული ჰქონდათ ქართველთა სეფეწულთაგან ამოერ-
ჩიათ საქმრო რუსთა ხელმწიფის ბორისის ასულის
ქსენიასთვის და სასძლო მის ვაჟის თეოდორესთვის.
სასძლოდ დანიშნულ იქმნა მეფის ასული, ხოლო
საქმროდ ქსენიასთვის ხოსრო (როსტომ მეფე), რო-
მელიც სპარსეთს გარდიხვეწა. თუ როგორ უყურებ-

¹⁾ ყული ქართულად მონა.

და ყულთა ჯარის უფროსი—როსტომ მეფე საქართველოს, ამას ნათელს ჰყენს ქართლის ცხოვრება (იხ. გვ. 48): „სწადდა როსტომს დამორჩილება ქართლისა ყენისაგან, ვითარცა სხვათა სახანოებთა და მისთვის წარავლინებდა მუნ (სპარსეთს) ყოველთა, და განუწყესებდა როქსა და განკვეთილსა, რათა მით არღარა უარჰყონ ქართველთა ყიზილბაშნი“. თვით მძლავრი მებატონეებიც იძულებულ იყვნენ დამორჩილებოდნენ დროის მოთხოვნილებას: ყოველი მშობლიური უარეყოთ, რომ დაემსახურებინათ მოწყალება ყაენისა. ეს იყო მიზეზი, რომ არაგვის ერისთავი ზაალი ეახლა ყაენს, გამაჰმადიანდა და დიდად შეწყალებულ იქმნა: ყაენმა მას მისცა ბირუდის მამულები ყაზვინის ახლოს ¹⁾. შაჰაბაზი რომ ქართლ-კახეთის ასაკლებად მოდიოდა, მას გამოეცხადნენ არაგვ-მთიულეთის ერისთავი ნუგზარ, ქსნის ერისთავი იესე, ამილახორი ანდუყაფარ, ფეშანგი ფალაგანდიშვილი და აღათანგი ხერხეულიძე. ხოლო სააკაძე, მოურავი ცხინვალ-ღვალეთისა და მფლობელი თეძმის ხეობისა, თვით ყაენს მოუძღოდა. მაშასადამე ამ დროს ლუარსაბი იყო პატრონი მხოლოდ ტფილისისა და მტკვრის ვიწრო ხეობისა ბორჯომამდე სომხითითურთ. შედეგი სპარსთა შემოსევისა ჩვენ უკვე ვიცით: განადგურება კახეთისა, გა-

¹⁾ Hist. de la gè., p. II, p. 511.

ჟღერა ანუ გადასახლება სპარსეთს 240,000-მდე ქართველისა და დატყვევება მეფე ლუარსაბისა, ქეთევან დედოფლისა, მისთა შვილის შვილთა და მათი ამოწყვეტა გარესჯის მეუღაბნოებითურთ. საქართველოს მებატონეებმა თვისი შეცდომა იგრძნეს მხოლოდ მაშინ, როდესაც ძლევამოსილმა ყაენმა მათი გაქრობაც გადასწყვიტა. მაგრამ გვიანდა იყო. მთელი ამერეთი ისე შეარყია და შეანძრია უღმრთებელ მტერმა, რომ ხსენებულ წინდაუხედავ მებატონეების თითო-ოროლა მიხდომ-მოხდომა უფრო ამწვავებდა საქმეს, უფრო უმატებდა კრილობას დასუსტებულს ერს, და, ვინ იცის, რით დასრულდებოდა ყოველივე ეს, რომ ბედნიერს შემთხვევას წინ არ წამოეყენებინა როსტომი. ამ მეფემ ალაგმა აზვავებულნი მებატონენი და დააწყნარა აფორიაქებული ერი; მას უნდოდა ზავი შეეკრა კახეთის მეფესთანაც, მაგრამ უკანასკნელმა არ ინდომა და, როსტომის მიერ არაერთხელ დამარცხებულმა, ხან ხონთქარს დაუკრა თავი და ხან რუსეთის ხელმწიფეს.

ჩვენი ფ. გორგიჯანიძეც შვილი იყო ამ დროისა, რომელსაც კარგად ახასიათებს მისივე სიტყვები: „ვისაც სამალავათ ერთმანერთან წინგის მიწერა გინდოდეს, ამას ქვეით რომ ანჯანის ანბანი დაიწერების, იმით მისწერდეთ და მოგწერდენ“. სჩანს, ნდობა აღარსად ყოფილა, რომ საჭირო შექმნილა წინაუკმო წერა.

ბროსე სწერს ¹⁾), ფარსადანი 1691 წელს 65 წლისა ყოფილაო. მაშასადამე ჩვენი ავტორი დაბადებულა 1626 წ. ათის წლის ფარსადანს თავი მოუწონებია როსტომ მეფისთვის, რომელიც მისი აღმზრდელი და მწყალობელი შექმნილა. როსტომსა და მის მეუღლეს მარიამს ცოლი შეუერთავეთ ფარსადანისთვის, მისი ქორწილი უღდესასწაულნიათ 5 ღღეს. ქორწილის ხარჯი ყოფილა მეფე-დედოფლისა. ბროსე ამბობს, რომ ვინმე გიორგი გორგიჯანაშვილი იხსენება 1624 წელსო და მეორე კიდეც 1636 წელსა. ნამდვილად არ ვიცი, როგორ უნდა იწერებოდეს გვარი ჩვენის ისტორიკოსის ფარსადანისაო. მის წიგნში ორჯერ ხსენებულია გორგიჯანიძე, გარდა ამის ანალოგიის გორგიჯანაშვილისა, ოთხგზის მოხსენებულია გორგიჯანიძეო. ბროსე ჰფიქრობს, რომ ჩვენს ავტორს თვისი გვარი გიორგი ჯანაშვილი გორგიჯანიძედ უქცევია, რადგან 1624 წელს მოხსენებული გიორგიჯანაშვილი სამშობლოს მოღალატედ შექმნილა და ამ მოღალატეობას არ შეეძლო ჩირქი არ მოეცხო თვით მოღალატის გვარისათვის. ფარსადანი გორელია და ქართველი, ვინაიდან, როგორც ამბობს ბროსე ²⁾), გორგი-დ (რომელიც უდრის გიორგის) სომეხთა მწერლები მუდამ ქართველებს იხ-

¹⁾ იქვე.

²⁾ იქვე. გვ. 510.

სენებენო. ამის თქმა, ჩვენის ფიქრით, საჭიროც არ იყო, რადგან ა) თვით ქართველები გიორგის მაგიერ გიორგის ხმარობენ, ბ) „გიორგისაგან“ წარმომდგარა გვარი გორგაძე და გ) გვარი ჯანაშვილი ხშირად რთულად იხმარება, ვითარცა: დარეჯანაშვილი, დარუჯანაშვილი, ავსაჯანაშვილი, ოქროჯანაშვილი, ჯაჯანაშვილი ¹⁾). თეიმურაზ ბატონიშვილი თარსადანს ჰხადის გორგიჯანაშვილად, ხოლო ჩვენი ავტორი კი თავის თავს იხსენიებს ხან თარსადან გიორგი ჯანიძედ, ხან თ. გორგიჯანიძედ. თარსადანმაო, განაგრძობს ბროსე, მიიღო მაჰმადიანობა, მის კვალს მიჰყვა ერთი მისი ძმათაგანიც, მელიქ-სადათბეგი, ხოლო მეორე ძმა კი, ალექსანდრე იყო პირველი ზარაფი (banquier) შაჰისა.

თარსადანის შესახებ საკმაო ცნობას ვპოულობთ როგორც მისს ნაწერებში, ისე სპარსთა და ევროპეელთა მწერლების წიგნებში ²⁾). 1653 წლის ახლო ხანს, განაგრძობს ბროსე, თარსადანი წავიდა სპარ-

¹⁾ იყო კიდევ მელიქ ჯანაშვილი, რომელსაც ერეკლე II-ის მიერ შედგენილი თავადაზნაურთა სია სთვლის ლორის ერისთავების (1602—1603 წლიდან მელიქების) შთამომავლად (იხ. ჟურნ. „ივერია“ 1884, №№ VII და VIII. გვ. 71 „აზნაური ლორის მელიქიშვილი“).

²⁾ იქვე. იხ. აგრეთვე ლ. ბროსეს წიგნი Bibliographie analytique, გვ. 259—260.

სეთს ¹⁾, რათა მიუღოცოს ეტიმადოვლობა (გამინისტრება) მაჰმედ-ბეგს, რომელიც დადგენილ იქმნა ქალიფა-სულთნის მაგიერ. ეს იყო მალე შემდეგ ლუარსაბ ბატონის შვილის სიკვდილისა, როსტომის მიერ შვილად აყვანილისა. ფარსადანმა ზამთარი გაატარა ლაიჯანს, საცა აკრიბა 300 თუმანი—მეფის გილანის მამულების შემოსავალი. იგი რომ დაბრუნდა, მეფე როსტომმა ისევ წარგზავნა სპარსეთს, რათა, მეფის თხოვნისამებრ, ქართლის ტახტის მემკვიდრედ ყაენს დაამტკიცებინოს ვახტანგ თეიმურაზის ძე. ჰენრი ბრენნერი თავის წიგნში „Series regum Iberiae“ ამ მისიის შესახებ ამბობს, რომ იგი (მისსია) რწმუნებული ჰქონდა viro quem noverat esse regi gratissimum, domino Passadano ²⁾.

თვით ფარსადანი სწერს ³⁾: „ყოვლის მორთვითა და გაწყობით ისპაჰანს ჩამოველ. ბედნიერმან შაჰაბაზ ყაენმან კარგის თვალთ მნახა და დიდი პატივი დამდვა, ასე რომ უფროსი ერთი სადივანბეგოს სამსახურს მე მიბრძანებდა. ესეები დივანთბეგს ეჯავრა და ისპაჰანის ლოთებს ასწავლა, ტყვილად ამიჩივლა და მრავალი ტყუვილი მოგონება ათქმევინა. ეს ხელმწიფემ შეუტყო, დააჭირვინა, თვალები და-

¹⁾ ჩუბინაშვილი თქმით ფარსადანი სპარსეთს წავიდა არა 1653 წ., არამედ 1649 წ.

²⁾ იხ. H. de la gé. p. 511.

³⁾ ქართლ. ცხ., ნაწ. II. გვ. 538.

სთხარა და რაც აქვდა, ყველაკა წაართვა და მე ეშკალასობა მიბოძა და ხუთი სოფელი გულფეიქანში სარჩოდ გაჰიჩინა. მე ყენის კარს დავრჩი და ჩემი ჯალაბნი საქართველოში დარჩნენ. ამასობაში... აღრბეჟანის ვეზირისგან ჩაფარი მოვიდა: „როსტომ მეფე გორს მიიკვალაო და აღრბეჟანის ელი შემოფრთხა და არაზის წყალს გამოვიდაო“. ყენმა დამიბარა და მითხრა: „ფარსადანო, შენ იქაურობა კარგად იციო, ჩაფრად წადიო.. იქაური საქმე კარგად გაშინჯე და შეიტყუეო და მალე გამობრუნდიო“. ფარსადანი საქართველოში მოვიდა და როსტომი ცოცხლი დახვდა, მაგრამ ფრიად მოუძღოურებულ იყო და ლოგინად იწვა. ფარსადანი ისევ სპარსეთს გაემგზავრა და ყენს აცნობა ყოველივე.

რომ ფარსადანს დიდი გავლენა ჰქონია საქართველოსა და სპარსეთში, ეს მტკიცდება მისივე მოწმობით. ერთ აღგილას (როსტომ მეფის ცხოვრება, გვ. 550) იგი ამბობს: „კახეთის ჯანიშინობა ბედნიერმან ყენმან კახაბრის შვილს გორძასპის უბოძა, ფარსადან გორგიჯანიძის საქმითა“.

მეორე აღგილას იგი სწერს (გვ. 555): „ფარსადან გორგიჯანიძეს ნამეტნავად ხელმწიფე (ყენი) სწყალობდა, იყო და ვაზირობასა და ქვეყნის სარჩევ საქმეს ჰკითხევდა. კარის უფროსს კაცს შურდათ და გარდავიდნენ (?) და მრავალი ტყუილი მოუგონეს და ხელმწიფესთან შეაბეზლეს, ვითაც სა-

ხელო არა ჰქონდა და რასაც ხელმწიფეს ბევრს არ მიაჩნთდა არასა სთხოვდა და არცა ვისთან ხელი აქონდა. ვინც გარდაეკიდის, წლამდის ვერ გაძლის, შვილი ჰყვანდა დავით სახელად, ყმაწვილი კაცი იყო და თექვსმეტის წლისას ბედნიერმან ყაენმა ბოქაულთ-უხუცობა უბოძა და სიყმაწვილით ლხინის მოყვარული იყო და ამაყი და შეუბოვარი იყო; რამდენჯერ ხელმწიფე ცხენს შეჲდის, იმდენჯერ მამის მისის მტერობით დააბეზლებდიან და ხელმწიფე არ შეიბეზლებდა“. მაგრამ ბოლოს და ბოლოს ფარსადანისა და მისის შვილის დაუთბეგის მტრებმა თავისი გაიტანეს: ყაენის ბრძანებით დაუთბეგი აღირბეჲანის ქალაქ ყუმს გაისტუმრეს. თვით ფარსადანიც ს-ბერის ჟამს დიდს სიღარიბეში ჩავარდა. მისნი მეყვისნი გულგრილად ეპყრობოდნენ და წამლის ფულისაც არ აძლევდნენ. მტრების ჩაგონებით ვანმე ქართველმა, თამაზმა, თოფი ესროლა ფარსადანს და მხარი დაუშავა. სასოწარკვეთილებაში ჩავარდნილი ფარსადანი ამბობს: „ნურავის ნუ უყოფთ საქმესა კეთილსა, ნურც შვილს, ნურც ძმას, ნურც ნათესავს, ხოლო ყველას მიაგეთ კეთილისა-წილ კეთილი, და ბოროტისა-წილ ბოროტი; რაიც შეეხება დიდებულებს, განიშორეთ იგინი, ვითარცა ნაღვერდალნი, თუ არ გსურთ მასში თქვენ დაიხრაკნეთ“ ¹⁾).

¹⁾ Hist. de la gé, p. 512.

ფარსადანი მეტად გაამწარა მისმა შვილმა დაუთბეგმა, რომელიც მამას არას უგონებდა, არას ჰკითხავდა, იყო თვისნება და მამის უდასტუროდ შეირთო ცოლი. ფარსადანი დიდის მწუხარებით არიგებდა შვილს და ეუბნებოდა: „გონიერება ყველაზე მალლა დგას, მაგრამ იგი იშვიათად იჩენს თავს, მეფენი ყოველთვის გონიერ კაცებს ეძებენ, იმისთანაებს, რომელთაც იციან მეფეთა სიღუმლოების შენახვა და მათ წადილთა დაფარვა. ჩვენთა წინაპართა ჟამს ამბობდნენ, რომ სიტყვა იგივე თესლიაო, რომელიც უნდა ღრმად ჩაითესოს, რომ ფრინველთა და მწერთ მას ვერ ავნონ. კარგად დამარხულ თესლს ვერ შესჰამენ ფრინველნი და მწერნი და ინაყოფიერებენ“. ფარსადანი ურჩევს შვილს, უწინარეს ყოვლისა ეშინოდეს სიღარიბისა, როგორც უარესის ბოროტებისა, და აგრეთვე ქონების ბნევისა, რომელიც არის დასაწყისი გაოხრებისა. „თუ შენის შემოსავლიდამ ყოველ დღე იზოგავ თითო დინარს, არ წარწყმდებო, თუ შემოსავალზე ერთი დინარით მეტს ხარჯავ, იფიქრე, როგორ უშველო შენს თავს“. ფარსადანი ურჩევს შვილს, მთელი თვისი შემოსავალი სამად გაჰყოს: ერთი ნაწილი მოახმაროს კეთილ საქმეებს, მეორე — გვარეულობის სახსრად გადასდოს და მესამე-სიბერის დამოუკიდებელ საყოფლად გამოიზოგოს.

თეიმურაზ ბატონიშვილი სწერს: „ფარსადან

გორგი ჯანაშვილი ყოფილ არს განსწავლული კაცი ქართულსა და სხვათა აღმოსავლეთის ენათა ზედა. მრავალთა დროთა და საქართველოჲსა სხვათა და სხვათა შემთხვეულებათა დამსწრე, საქართველოსა მეფეთაგან და სპარსეთისაცა კარსა ზედა პატივცემული“ ¹⁾).

ჩუბინაშვილიცა ²⁾ და ბროსეც ³⁾ იხსენიებენ მხოლოდ ორს შრომას ფარსადანისას: „საქართველოს ისტორიასა“, რომლის ერთი ნაწილი დაბეჭდილია ქართლის ცხოვრების მეორე ტომში, და თარგმანებას „მაჰმადიანთა კანონებისასა.“ ბროსეს თქმით, ფარსადანს ეს უკანასკნელი შრომა გადმოუღია არაბულ ენიდამ ირაყ-არაბის დაბას შუსტერს. ჩვენს ეკზემპლიარში (№ 174), როგორც დაინახავს მკითხველი, მოხსენებულნია აგრეთვე სხვა შრომანიც, რომელნიც ფარსადანს ეკუთვნიან. მათგან ქართულ-არაბულ-სპარსული ლექსიკონი მას იქვე, ირაყ-არაბის უნდა შეედგინოს. ის ეკზემპლიარი „მაჰმადიანთა კანონებისა“, რომელიც ხელში ჰქონია ბროსეს, გადაწერილია ფარსადანის მიერ 1691 წ. ოკტომბერს.

რა დროს გარდაცვლილა ფარსადანი, არა სჩანს. ბროსესი და ჩუბინაშვილის თქმით მისი საქართვე-

¹⁾ „საქართს. ისტორ.“ გვ. 284.

²⁾ ქართლ. ცხ. გვ. XVIII.

³⁾ Hist. de la gé. p. II, p. 509—514.

ლოს ისტორია სრულდება 1703 წ. ქვემოთ რომ
იბეჭდება ოსმალთა სულთნების ქრონიკა, იგი შრო-
მა თავდება არაბთ ქორონიკონს 1089, რომელრიც
უდრის 1711 წ. ($1089 + 622 = 1711$ წ.) გარნა
იმავე შრომის ქორონიკონების ჯამი გვიჩვენებს
1701 წელს (იხ. ქვემოთ).

I ქართულ-არაბულ-სპარსული ლექსიკონი.

ქ. დიდება. დიდებულსა. არვისგან. გადიდებულსა. ესთხოვე. ძალი და შეწევნა. მძლეთა მძლესა. მე ცოდვილმან. და უღირსმან. ფარსადან. გიორგი. ჯანიძემ. რომ არაბული. და. სპარსული. დი. ქართული. სიტყვანი. და სახელნი. თუ. რომელს. რა. პქვიან შესწრებით ამაში დაესწეროთ.

	არაბულად	სპარსულად
დმეწითი	ილჰ	ხუდა
მსწავლებელი	ჰადი	რაჰანმა
ცა	საამა	ასმონ
მიწა	ყაბარ	ზამინ
სადგომი	მაქან	ჯა
ჯოჯოხეთი	საყარ	დუზალ
სამოთხე	ჯანათ	ბეჰშტ
სააქიო	ახრათ	ონსარაჰ
ფირტიჰი	რჰი	შუშ
ეეფა (კეფა)	ჰირა	ყათა
პირისასე	ვაჯჰ	რუჰ
ბარკალი	ფაყთეზ	რონ
ჭესლი	აყაბ	ფაჰნა
ფეკი	რჯლ	ფა
ლაშები	შათა	ლბენას

	არიბულად	სპარსულად
?	ლოსონ	ზბონ
პირი	ფამ	დაჰონ
ბელი	იედ	დასტ
ეელი	ჰოლყონ	გალუ
ცხენი	ფარას	ასბ
ჯორი	ბაყალ	ასტარ
უნაგირი	სრჯ	ზინ
აქლემი	ბაირ	შუთურ
ეჟენი	დარაი	ზანგ
გატი	რაჯულ	მარდ
დედაკაცი	მერჰა	ზან
ტოლი	ზოვჯი	ჯვთ
მორჭმული	ლანი	მალდარ
გლახა	მსეინ	გადა
ჭაჭრიზი *)	ყანათ	?
კარგი წყალი	აზბ	აბი ხოშ
წყარო	იანბო	ჩაშმა
მერალი წყალი	ლჰი	აბი განდიდა
საკრავი	ქრონ	უდ
ჩანგი	სანჯ	ჩანგ
შტკირი	მზმარ	ნაი
სინათლე	ზია	როვშანი

*) პირდახურული ღრმა ორმო ზაფხულში ცივად წყლის შესანახავად. კაკელისენში ქეჭრიზი ჰქვიან.

	არიბულად	სპარსულად
ნათელი	ნურ	რუშნაი
ცისკიდე	ქრონ	ოფუ
ვაჟკაცი	ფათჰ	ჯვან
ცრუ	ხაფიფ	სუბუქ
მძიმე	საყილ	სანგინ
თეთრი	ზაჰაბ	ზარ
რკინა	ჰალიდ	აჰან
კალა	რას	არზიზ
ვერცხლის ზოლი	ლოჯინ	სიმ
ჭიქა	ზუჯაჯ	აბგინა
ვერცხლის და ოქ-		
როს ქანი	მადან	ქან
სპილენძი	ნუჰს	მის
ბრინჯაო	სფრ	რუჰ
ტყვია	ანქ	სურფ
მორთულობა	ჰული	ზინეთ
ძვირი	ყალი	გრონ
იაფი	სახი	არზონი
კმალი	სეიფ	შემშირ
ფარი	ჯუნა	საფარ
ისარი	საჰმ	თირ
მშვილდი	ყოვს	ქამან
კული (?)	ასაბ	ფეი
ახარი	იალაბ	ჯავშან
ჭაჭკი	ღარა	ზრეჰ

	არაბულად	სპარსულად
საგდებელი	ვაჰყ	ქამანდ
ისრის პირი	ნსლ	ფეიქან
ნიშანი	ჰადაფ	ნშანა
ერკებნი (?)	ხათია	ზეჰქირ
მშვილდის საბელი	ვთრ	ზეჰ
გაზის პირი	მერაზ	თირ გაზ
ნისლი და ორთქლი	უჯაჯ	ყუბარ
აკადემოფი	ქულუმ	ხასტაგი
სიკვდილი	მოვთ	მარგ
შემძლე	მარა	თონა
სულზე მდგომი	ჰაშაშა	ბაყიიჯან
სარგებელი	რაბა	სულ
ზიანი	ხუსრ	ნოხსანდ
კერპი	სანამ	ბუთ
კისკერი *	ჯიდ	გარდან
მკერდი	სდრ	სინა
მუსლის თაკი	რუქაბ	ზანუ
თაკი	რას	სარ
პერანგი	სობ	ჯომა
საძნო	რზყ	რუზი
საგძალი	ზდ	თუშა
კარი	ბაბ	დარ
ჭერი სახლისა	არშ	სხეფ
სახლი	ბეთ	ხონა

	არაბულიდ	სპარსულიდ
თვალის სოღავი *)	ქჰალ	სურმა
ქჰიშა	რამლ	რივ
ღამაზი	ჰუსნ	მეხული
გონჯი	ყბჰ	ზიშტი
ხმელი	ჯაფ	ხოშვ
სოკელი და ნამიანი	რობ	თარ
მგელი	სურჰონ	გურგ
ლეკვი მგლისა	საამ	გურგ ბეჩა
თავი	ფაარა	მუშ
გველი	ჰაჰი	მარ
თეწი	ჰულ	მაჰი
ფრინავი	თეჰურ	მურლ
ბურტული	რიშ	ფარ
თვალი	აინ	ჩაშმ
ცხვირი	უნფ	ბინი
წარბი	ჰჯბ	აბრუ
ბაღანი	შარ	მუ
ტყინი	ნაყი	მალზ
ქონი	შაჰამ	ფი
ყუჩი	უზნ	გუშ
ყრუ	ათრუშ	ქარ
შერიგება	ჰოდნა	სოჰლ
შუღლი	ჰარბ	ჯანგ

*) თვალის ისარი.

	არაბულად	სპარსულად
დღე	იომ	რუზ
ღამე	ლეილ	შაბ
ჯანუარიანობა	ლაიზ	ხიშმ
სიცილი	ზოჰქ	ხანდა
ფსანა	ჰაქ	ხარიშ
ქაჩალი	ნყბაჰ	გარ
მზე	შამს	აბთაბ
ტუენა (?)	ნიქ	გაიდან
გონა	ყუბლა	ბუსა
საცოლ-ქმრო გურ-		
თსეკა	მეჰრ	აყდ
მოუკარე	ხუზნ	დოსტ
ქმარი	ზოვჯ	შუარ
ცოლი	ზოვჯა	ზან
უღონო	აზჰთ	სუსტ
ხკადი	ფჰალო	ნარ
ხკარბალი	ჰანთაჰ	განდუმ
ფეტიკი	დუხნ	არზან
ზური	ხუბუზ	ნონ
კორცი	ლაჰამ	გუშტ
ფესვი	ასლო	ბიეხ
ხის შტო	ფარაჰ	შახიდრახტ
თესლი	ბაზრ	თოხმ
მოსაკალი	ყუთუფ	ბარ

	არაბულიდ	სპარსულად
ზღკა	ლოჯა, დამა, იამა, ბჰა *)	დერია
სიდრმე	ყაარ	თააჰ
სპილღ	ფილ	ფილ
მუმლი	ბაყ	ფაშა
ჯეირანი	ზააბ	აჰუ
კირი	ჰამრა	ხარ
სიტყვა-მცემნი (?)	შნშნა	ჰეჯი
ნახკა	შიმა	დიდან
შერიგება	დაბ	ხუი
წვიმა	ყაის	ბარონ
თოკლი	სალოჯ	ბარფ
ნამი	სად	ნამ
სოკელი	მაბლოულ	თარ
სეკი	შათ	რუდხოზა
წყლის პირი	საჰალ	ქანარ
მიწის მხენელი	ჰარს	ბარზგარ
სარკმლები	ქეჰ	როვზანა
ზედა სახლი	რერა	ბალოზანა
ზღრუბლი	სადა	ფიშგა
ორღობე	სიჰქ	ქუჩა

*) ზღკასა. არაბულად. ოთხი. სახელი. აქვს.

	ირაბულად	სპარსულად
ქალაქის კარი	დარბ	დარვაზა
გზა	მაბრ	რაჰ
პერანგი	ბზა	ფეჰრან
ზეწარი	სთრ	ფარდა
ნაჭერი	რუყაა	ფარა
ძველი	რას —	ქოჰნა
საპირე	ზოჰარა	აბრა
სარჩული	ბათანა	ასტარ
რკინის ნატეხი	ზაბრ	აჰან ფარა
პურის ნატეხი	ქესრა	ფარჰანონ
ცეცხლის ნატეხი	ჯაზვა	ათეშ ფარა
ღვიძლის ნატეხი	ფლზა	ჯიგარ ფარა
ცხრილის კრკალი	ფრიზ	ჩანბარ
ტანთ - საცმლების		
კელის - გასაყოფი		
სახელოები	ქომ	ასტინ
დოღბანდი *) თეთ-		
რი	სბ	დასტარ
ცოტა	ყალილ	ანდაგ
სათვალავი	ჰასაბ	შმარა
მრავალი	ქესირ	ბიჰად

*) ჩუბინაშვილი ამ სიტყვას სპარსულ სიტყვად სთვლის (იხ. ლექსიკ.)

	არაბულად	სპარსულად
გათავებული	ვეტრ	თამამ
ნაკლები	ნყს	ქამ
კალთა ჰერანგისა	ზეირ	დამანი ფეჰრან
სონჯარი	თიქა	ბანდი ზირჯომა
ნიფსკის ტოტი	ჯეიბ	იზარა
მაშაია	მუზაა	ქავუ
სამგზავროს გარი-		
ბეზა	ათად	ქარსაზიი რაჰ
ხიდი	ჯისრ	ფულ
ცხენის ავშარა	მაჰარ	ავსარ
ქალაქი	ბელად	შაჰრ
ლაშკრის დგომა	მარაქა	ლაშქარ გაჰ
გალაკანი	ჰსნ	ჰასარ
მოკითხვის წიგნი	საიფა	ნომა
კალამი	ხუმა	ყალამ
დანა	სქინ	ქარდ
ნემსი	მახიათ	სუზან
ნემსის კურწი	სუფარ	სულახი სუზან
ჭკვიანი	ლაბიბ	აყლმანდ
მცდარი	ლაბი	გულხურ
ამხანაგი	შაყიყ	რაფიყ
მუსაიბი *)	საჰიბ	იარ

*) ჩუბინაშვილი სწერს: „მუსეიბი (არაბ.), ხმის გამცემი მეგობარი“.

	არაბულად	სპარსულად
წილკოტი	ჰადიყა	ბალ
ჯოხი	ხაშაბ	ჩუბ
ატამი	ხუხ	შავთალუ
კომში	სათარჯალ	ბეჰ
კაშლი	თათაა	სიფ
ბრწეული	რმან	ნარ
ერთი	აჰად	იექ
ორი	ისნან	დუთა
სამი	სალასა	სეთა
ოთხი	არბაა	ჩჰარ
ხუთი	ხამსა	ფანჯ
ექვსი	სთა	შეშ
შვიდი	საბაა	ჰავთ
ჩუპა	სამანია	ჰაშტ
ცხრა	თსა	ნოჰთა
ათი	აშრა	დაჰთა
ოცნი	აშრინ	ბისტ
ოცდა-ათი	სალასინ	სითა
ოცმოცნი	არბეინ	ჩილთა
ოცმოც-და-ათი	ხმსინ	ფანჯა
სამოცნი	სთინ	შესტ
სამოც-და-ათი	საბეინ	ჰავთად
ოთხმოცნი	სამანინ	ჰაშტად
ოთხმოცდაათი	თსინ	ნოვად
ასი	მიიაა	სად

	ირაბულად	სპარსულად
აღასი	მათეინ	დვისტ
სამასი	სალასამა	სესად
ათხასი	არბაამა	ჩარსათ
ხუთასი	ხამსამა	ფონსათ
ექვსასი	სთამა	შესათ
შვიდასი	საბამა	ჰავსათ
რკასი	სამანამა	ჰაშტ სად
ცხრასი	თსამა	ნოსად
ათასი	ალფ	ჰაზარ
ღვინო	ხამრ	მეი
გულოკანი	ქამი	დილაფარ
მეკდარი	ფარას	სუარა
ნადირი	სეიდ	შქარ
ნათესავობა	ყაბილა	უმეთ
გვარი	ფრყა	გრუჰ
ბეელი	აშჯა	მარ
ტირფი	ყარაბ	ბიდ
ჩერსვი	სენობარ	სფიდ ღარ
ხურმის ხე	ნახლ	დრახტი ხურმა
თუთა	ფრსათ	თუთ
ჭანდარი	ღალბ	ჩინარ
ფურცელი	ვარაყ	ბალგ
შტო	ხუს	შახი დრახტ
ხის ძირი	დოჰა	ბიხი დრახტ
მკბენარი ძაღლი	აყურ	საგი გაზანდა

	არაბულად	სპარსულად
აქლემა	ჯამალო	შუთურ
ზამთარი	შთასტ	ზმსტონ
გაზაფსული	რაბია	ბაჰარ
ეკალი	შქ	ხარ
ქონარის (?) სე	სდრ	ქონარ
ღართი ¹⁾	ლაბადა	ნამად
საგანჯურ	ლაბდ	მალი ნჰადა
სარწყავი მიწა	აბიაყარ	ფარიბ
სულენელი	ათრ	ბუი ხოშ
სასაკილე	ჯონა	ბუიდონ
კარდის წყალი	მავარდ	გულაბ
ერ.მანერთის კელის		
დაჭირვა	თასთაჰათ	გრივთან
დასტი	იეჰი	დიგარ
დაღლიაქა	თონიყათ	ბალალ გრივთან
გარეცხილი	რახის	შუშტა
უბრალო	ბარი	ბიგუნჰ
მშიერი	ზალულო	რომ
მძინარე	ვასან	ხუვთა
მღვიძარე	იყზ	ბიდარ
მუცელდიდი	ბათინ	შჰამ ბზურგ
მაკარობელი	ბეშირ	მუჯღადეჰნდა
ვირის უთარი	ჰამირ	ყათარი კარ

¹⁾ ღართი, ნაბადი. სვანეთში დღესაც ამავე მნიშვნელობით ხმარობენ ამ სიტყვას.

	არაბულიდ	სპარსულიდ
შკათანა დედაკაცი	ქალიმ	ზანი მიონა
ქმარ მოყვარული		
დედაკაცი	არუბ	შუარ დოსტ
მუცის (?) ფარი	ყრამ	ფარდა
ხონჯარი შაღვრისა	თქა	ბანდი შალვარ
აქლეშის სადგომი	მარა	ჯაიშუთურ
ცხკრის სადგომი	მარბაზ	ჯაი გუსპანდ
ჯერნის სამეოფი	ქანას	აჰუგა
ქაფთარის ბუდე ¹⁾	ვეჯა	ჯაი ქავთარ
გირის ქერი	ყაზიმ	ჯაფი კარ
ცხენის ახორი	მალაფ	ახორ
თოფრა	ალიყა	თოფრა
გაფანტული	ნშხალ	ფაშიდა
მეყეისი	ყარაიბ	ყაუმ
შვილი	იბნ	ფსარ
უმაწვილი	ველიდ	თფლ
დედა	კალად	მადარ
შვილის შვილი	ვალად	ფერზანდ ზადა
მამა	აბ	ფეიდარ
წმინდა	ზაქი	ფაქ
მოწყალე	ჰაყი	მეჰრუბან
მალული	მახფი	ფაჰნონ

¹⁾ ქაფთარი, აფთარი, მგელკაცა. კაკელისენში ქაფთარ, გელკაც.

	ირაბულად	სპარსულად
გაცხადებული	ჯალი	აშქარა
მოციქული	რასულ	ფეილამბარ
ანგელოზი	მალაიქ	ფერიშთა
ცის ბორბალი	ფალაქ	ჩარხ
მასკელავი	ახტარ	სთარა
გათენება	ფალოყ	სფიდი სოჰფ
ცის ყდრიალი	შაფალ	როვშანი
გერა ქალი	რაბიბა	დუხტარი ზან
თავის ქალი	ბინთ	დუხტარ
სკადი ბატკანი	ჰამალ	ბარა
მწველელი ფური	ბაყარ	გავი მადა
კარი	სოვრ	გავი ნარ
სბო	აჯრ	გუსალა
ნაღველა	მარარა	ზაჰლა
ღვიძლი	ქაბუდ	ჯიგარ
შორე	ბაიდ	დურ
უკან	ვარა	ფას
წინა	იმამ	ფიშ
შკათანა	ვასათ	მიონა
შკაგულა	ესტ	მიონშ
ჭკეშეთი	თჰტ	ზირ
ფეთი	ფოყ	ბალა
ბურღელი	ალათ	სნდონ
ბეერი	ფთის	ფთქ
სახერკელი	მანფაყ	დაჰ

	არაბულად	სპარსულად
ქო	მანჰათ	თიშა
ცული	ფას	თაბარ
გვირგვინი	თაჯ	ავსარ
უწინდელი	ნუხუსტინ	ავალ
მეორე	სანი	დუმინ
უკანდელი	ახირ	ფასინ
ძველი	ყამის	ქოჰნა
კაბა	იელმუყ	ყაბა
ძველი ნატყრი	რუგუ	ფარჩა ქოჰნა
ლაჩაკი	მააჯარ	მყნა
მწარე	უჯაჯ	თალხ
უბემური	თათაჰ	ბიმაზა
მლაშე	მლაჰა	შორ
ტკბილი	ფორად	შირინი
ჩამიჩი	ზაბიბ	მევიზ
ალი ცეცხლისა	ხუდრაჰ	შარარა
ნასშირი	ფჰმ	ზოლალ
ნაცარი	რომად	ხაქესარ
ცომი	აჯინ	ხამირ
ფქვილი	დაყიყ	არდ
ანაკეთი	სფუს	ნოხალა
პურთან რაც საჭ-		
მელი შეიჭმება	აღომ	ნონ ხორიშ
შაქარი	შაქარ	ყანდ
მოსართავი	ჰაზამ	თანგ

	არაბულად	სპარსულიდ
საძუე	თაფარ	ბარდუმ
ლაგამი	ლოგუმ	ლოჯუმ
სადაკე	ანონ	ჯილავ
სასარტულე	ნოთაყ	ქამარ
განძი	ქნზ	განჯ
თეთრის მჭრელი	სეირაფ	ზარაფ
მჭედელი	ჰდად	აჰანქარ
მოღგომა	შორ	ჯნბ
მადლის თაკი	ყულა	სარ
მუნჯი	ბაქიმ	გუნგ
ქებაი	მარჯალ	დიგ
გაჰენტილი ხანზა	ნადიფ	ფანბა ზადა
ბარტუი	ფარხ	ჯუჯა
კპერცხი	ბეზა	თოხმი მურღ
ეურძენი	ანაბ	ანგურ
ლეღვი	თინ	ინჯილ
სხალი	ქუმსრა	ამრუთ
ევითელი	ასფარ	ზარდ
წითელი	ჰამრა	სურხ
მწკანე	ახზარ	სბზ
აღისფერი	ვააზა	როფშან
ცისფერი	არზაყ	ქაბუდ
ქა	ჰაქარ	სანგ
კენჭი	ჰასბა	ზანგ რიზა
კეკის წყალა	მაი ვადი	აბი რუდხონა

	არაბულად	სპარსულად
საჩუქარი	ჯუღ	ბახშიშ
კარგის ქნა	ჯუღა	ნიქი
სწავლება	ვააზ	ფანდ დადან
თაუგანის ცემა	ფეიმონ	სალავათ
ზიანი	ლაბნ	ნოხსანდ
გაბეჯება და აღარ		
ქნა	ყაბან	დარჰაია
უიშედო	ყანა	ბინიაზ
მიძა	ზეირ	დაია
ცოცხალი	ჰი	ზინდა
ბადაგი	დბს	დუშაბ
იშედი	თამჰ	უმიდ
ნიორი	ყომ	სირ
ქინძი	ჯლჯლონ	გიშნის
მუხუდო	ჰამს	ნუხუდ
მსხვილი ტერცვი	ფულ	ბაყლა
სიმინდრი ¹⁾	ზორათ	არზან
ქერა	სლთ	ჯავ
ლსპი	დანჩა	ადას

1) სიმინდი ჩუბინაშვილის თქმით არაბული (?) სიტყვაა. მეცნიერის დიკანდოლის თქმით სიმინდი გადმოტანილია ამერიკიდან არა უადრეს 1492 წ., ე. ი. იმ დროს, როდესაც არაბთ არავითარი გავლენა არა ჰქონდათ საქართველოზე (იხ. მისი „Мѣстопроех. воздѣлываемыхъ растений“, გვ. 397—407).

	არაბულად	სპარსულად
მაში	მჯ	მაშ
კამა	ბადიონ	რაზიანა
სულენელი	სოქ	ბუი ხოშ
კაჰარი ¹⁾	აზხარ	ფარიზ
გაშორებული	შათი	ფარაქანდა
შეგრძელებულა	მეჯმუა	ქუთ
კაჭარი	სალარ	ბაზრგან
ურგები	ფაჯრ	ნაბექარ
აღმართში მიმავალი	საად	ბალაროვ
ჩამამსტარი	ჰაბთ	ფრულ
ჯოჯოხეთი	ჰავია	ჯჰნამ
ბაღლაში (?)	ყასყ	რიმ
მატლი	დუდ	ქირმ
გობალი	დუხუნ	დუდ
მოკლე	ყასირ	ქოთა
განიერი	ვასა	ფრახ
ვიწრო	ზიყ	თანგ
ახალი მთვარე	ჰალალ	მაჰინოვ
მთვარე	ყამარ	მაჰ
გაკისლი მთვარე	ყუმრა	მაჰი მუდავარ
მთვარის სინათლე	ზოჰარ	შოჰა
ეგვილი	საბლ	შუქუფა
თავგატეხილი	აშაჯ	სარ შქასტა

**) კაჰარი ჩუბინაშვილის თქმით არაბული (?) სიტყვაა.

	ირაბულად	სპარსულიად
წვერუღვაში	ლაჰია	რიშ
ჭაჩალი	აყარ	ქალ
გელმოჭრილი	ახთა	დასტ ბურიდა
გოჭლი	არჯა	ლანგ
მოკლული	ყათილ	ქუშტა
ძვალე	აზმ	ისტხონ
ჭკეთარი	ზაბაა	ქავთარ
ავაზა	ფად	იუზ
დათვი	დბ	ხრს
ფოცხვერი	ნამრ	ფალანგ
უეპეი	ზალ	ქალაყ
ბუღბუღი	ანდალიბ	ბლობულ
ტრედი	ჰამამა	ქაბუთარ
წერო	ქარქი	ქულუნგ
ჯერწამი	ყასაბ	ნეი
გაზის ხე	თარფა	გაზ
გეშაში	სააბონ	აჟდაჰა
წელის გეშაფი	თამს	ნჰანგ
მგლოვარე	მანჰ	მათამ
მოწონებული	ქაფი	ფსანდიდა
უპატოო	ზალილ	ხარ
საუკარელი	არჯმანდ	აზიზ
გადგომა	ყასტ	აჰანგ
მწკანილი-ბოსტანი	როვზა	მარლუზ
არ-დაჭირებული	ვათა	ჰაჯათ

	არაბულად	სპარსულად
დაწეობა	სოჰლო	აშტი
შუღლი	ხუსუმათ	ჯანგ
ბეკრი საქმელი	ჯაშაბ	თაამი დრუშტ
შემცოდე	ნოვნაქ	გუნჰქარ
მშრალი ჰური	ფაყარ	ნონი თუჰი
ჯარიანობა	ფოუჯ	გრუჰ
ნებიარობა	სააბათ	რაჰათ
ყაყაჩო	შაყარ	ლალა
ფერი	ყბაჰ	რანგ
მცოდინარე	ზაქი	ზირაქ
ფილასოფოსი	ხბრ	დონიშმანდ
კარგი საქციელი	ადიბ	ადიბდონ
მორცხო	ფარჰანგ	ადაბდარ
ხკადი ცხენი	ჰსონ	ასპინარ
ჭაკი ცხენი	ჰაჯარ	მადიონ
კუიცი	მოჰრა	ქურა
აქლემის კეიცი,		
კოზაკი	ყერმლ	შუთურ ბეჩა
ალიზი	ლაბნ	ხიშტიხაჰ
დამწკარი აგური	აჯურ	ხიშტი ფუხტა
ადგილი	ავიზ	ასონ
ძნელი	ასორ	მუქილ
მემშურნე	ყუიურ	რაშეზურ დან
კარგის მდომე	ლაბუს	კეირკა
ნადვლიანი	ასიფ	ყამგინ

	იარაბულად	სპარსულად
ავადმყოფი	ნაიფ	ბიდილო
სილი	სამარ	მივა
მარცვალ	ჰაბ	დონა
ბზე	თაბნ	ქაჰ
გზა	თარიყ	რაჰ
უმწვილი	საბი	ქუზაქ
სკნეშა	შიხ	ნათას
ლაშქარი	ასქარ	სფა
თხოვნა	არაზ	ხასტან
ძველი და ახალი		[ქოჰნა
ჩაგუნება	თარყ თალათ	ფიქრი ნოვუ,
დაჭარბება	ფსთ	თაბა
სკაღ	ყადუ	ფარდა
გუშინ	ამს	ღირუზ
თეთრი ფერი	აბიაზ	სფიდ
შავი	ასვარ	სია
კოლფტი	საჯლო	დოლოჩა
ოქმო	ბეირ	ჩაჰ
მცოდინარე	ნაჰია	ხარატ
ცოდვა	უსიონ	გუნჰა
შეშა	ჰათბა	ჰეზუმ
ბაღახი	ქლონ	გია
გაქცევა	მაფარ	გრიხტან
შეხვეწა	მლჯაჰა	ფანჰ
ბძანება	აქამ	ჰუქმ ქარდან

	არაბულად	სპარსულად
საბჭო სახლი	მაქამა	დივან ხონა
მოწამე	ბეინა	გუჰა
წასკლა	ზოჰაბ	რავთან
მოსკლა	მუჯი	ამადან
სიარული	სიათ	გაშტან
მცურავი	სბჰთ	შნოვქარ
ამ	აან	აზ
იქიმდისინ	ჰათა	თაჰა
სადარის	ვან	ქუ
როგორ	ქეიტა	ჩუნ
იქ გიყავი *)	ფი	დარქუჯა
მანდორში	ალა ბარ	რზდენი ქამ ჩანდ
ჩვენ	ინინა	მაჰა
მე	ენი	მან
მე და ისი	მაჰა	ბაო
თქვენ	ანთუმ	შუმა
შენ	ანთა	თუ
დედაკაცი	ანთი	ზან
საცა	ჰაისმა	ჰარჯა
როდის	მათაა	ქეი
ნუ	ლა	ნა
მაშ	ფა	ბას
წინ	ყაბლ	ფიშ

*) აქედგან ერთი სტრიქონი თითქო არეულიაო.

	არაბულად	სპარსულად
ნუ წახვალ	ლეჰ	მაროვ
მე	ლი	მარა
ჩვენ	ლანა	მჰარა
ნუ იტყვი	სააჰ	მაგუ
ნუიქ	მაა	მაქუნ
მოდო	ჰალუმა	ბია
ეს დედაკაცი	ჰაზაჰი	ინ ზან
ის დედაკაცი	თლქჰ	ონ ზან
ეს კაცი	ზალიქა	ინ მარდ
იქ	სუმა	ონჯა
აქა	ჰაუნა	ინჯა
ის ჯარის	ღაირ	ჯუზ
ესენი	აიზენ	ნიიზ
ჩაერთი	რუბა	ბასაა X
იმდროს	მუნზ	აზონზამან
შორს	აუჰა	ღურ
ნელად იყავ	მჰალან	ასტაბაშ
ცოტა	ფალმა	ანდაგ
შიშა და იმედი	რჯაა	თაოსუ უმუდ
ხმა	სოვთ	ავაზ
ზეით	ჰაზბა	ბალა
დახლა	ვჰლა	ფაინ
საჭმელი	თაამ	ხურდანიია
ბოლოკი	ფაჯლ	თურფ
მარდი	მლჰ	ნამაკ

	არაბულად	სპარსულად
ბრინძი *)	აზრ	ბრინჯ
მლაშე	მარაყ	ნამაგინ
მსუქანი ტვინი	ყასით	მღზი ფარბე
თხელი ტვინი	რაზ	მღზი თუნუქ
მჭლე	ყადიყ	ლაღარ
მსუქანი	სამინ	ფარბე
გრძელი	თვილ	დრაზ
დო	მახიზ	დუდ
რძე	ლებან	შირ
კანჭი	ქორაა	ფაჩა
ეგელი	ჯუბნ	ფანიირ
სასვი	ბსლ	ფიაზ
თეთრი ჰუჩი	სამიდ	ნონი სფიდ
მძარი	ხლ	სრქა
ჰუჩის ღვავაში	რლიფ	ნონი თუნუქ
თავით დაწეება	ივთდა	ალაზ
ჯოგი	ყათია	რამა
თიკანი	ჯადი	ბუზყალა
მდედი ცხვარი	ზეენ	მიშ
ქერა	ნასრ	ქარქაზ
გაკაზი	სააყ	ჩარხ
ქორი	ბზი	ბაზ

*) ჩუბინაშვილით ეს სიტყვა თათრულია (?). თათრები ბრინჯს „ლუგის“ ეძახიან და არა ბრინჯს.

პატარა	არაბულიდ	სპარსულიდ
ჭანგი	სალირ	ხურდა
მჭრელი	მახლაბ	ჩანგ
მარწუხი	ჰადიდ	თიზ
კელ-პირის დაბანა	გაზ	ქალბათინ
გაბედვა	თაქარ	ვუზუ
სალოცავი	ნიეთ	აზმ
ლოცვა	ბუნია	ცბლა
ცხვირის დაცემა	სალათ	ნამაზ
მსრდალი	ათსა	აშად
მოდგომა	ჰადონ	ბიდლი
უპირისწყლო	თაჰსუბ	ნაზ
გზის ამსანაგი	ბაადა	ბიშარმ
მისანდო	რასილ	ჰამრა
ორნი რომ ღაზა-	ბალა	ჰამრაზ
რაკობდენ	ქალიმ	ჰამსოხან
ხელოსანი	ჰარიუ	ჰამ ფეშა
ერჯან მსხდომნი	ნადიმ	ჰამდამ
მოზიარენი	შარიქ	ჰამბაზ
ერთგან მჭამელნი	აქლ	ჰამხურ
სესნა *)	საამი	ჰამნომ
ამსანაგი	რაფიყ	იარი მუფყ
დიდი	სეიდ	ბზურგ

*) ორთ. რომ. ერთი. სახელი. ერქვას. ქართულათ. სხნას
ეძახიან. აზარულად. საამი.

	არაბულად	სპარსულად
ჩამე	შეი	ჩიზი
სახელი	ისმ	ნომ
სახლის შიგ	ოყეა	საჰათ
საქმე	ამბრ	ქარ
დაჰირება	ყოველ	გუვთ
ნაქმარი	ფეილ	ქარდა
გვერდი	ჯამ	ფჰლოუ
მეზობელი	ჯარ	ჰამსაე
ბანი სახლისა	სათ	ბუმ
ფერი	ლონ	რანგ
სული	რიჰ	ბუ
ღრუბელი	მილ	აბრ
ძილი	ნომ	ხაბ
წასვლა	მაშ	რავთან
სიშორე	ბოად	დური
ფეხის წადგმა	ხუთვა	გუმ
ერბო	დჰნ	იად
ბანბა	ყუთნ	ფანბა
მატყელი	სუფ	ფაშმ
წელის სასმელი	ქუზ	ქუზა
ჯამი	ყათა	ქასა
თაღგამი	ლვთ	შალდამ
პრასა	ბაყლ	თარა
სენა-თესვა	ზარათ	ქიშტ
მოსაკვადი	რეი	დახლ

	იარაბულად	სპარსულად
კაღო	ქას	ხარმან
ხნისი (?)	სლარ	სნ
კბილი	ზრს	დანდონ
ფრჩხილი	ზფრ	ნახუნ
ტუკი	ჯლდ	ფუსტ
კელფსა (?)	აჯრ	მუზდ
ქრთამი	ფარა	რშეა
ვალ	დეინ	ვომ
თითები	ასბა	ანგუშტარ
ჩეჩი	ეპოჰომ	ანგუშტი ბზურგ
სალეკელი თითი	საბაბა	ანგუშტი შადათ
შვითითი	ვასათ	მიონ•
თითნობა	ბინსარა	ანგუშტი ჩარუმ
ნეკი	ხნსრ	ხურდაკ
აკადმეოფი	სუყმ	ბიმარ
კარგადმეოფი	საჰათ	თანდრუსტი
დიდგულა და ამაყი	თიჰ	ქბრ
წელიწადი	ჰუჯა	სალ
ერთი კვირა	ასბუაა	ჰავთა
ერთი მთუარე	შჰრ	მაჰ
შაბათი	საბთ	შანბა
ზარასკეკი	ჯუმა	აღინა
დრო	ჰინ	ვახტ
დილა	ფაჯრ	სოჰბ
საღამო	მღრიბ	შამ

	არაბულად	სპარსულად
კუიჩა	აჰად	იეჰმანბა
ოჩშაბათი	ასნეინ	დუშმანბა
სამშაბათი	სალოსა	სეშმანბა
ოთსშაბათი	არბაა	ჩარშმანბა
ხუთშაბათი	იომლო ხამსა	ფანჯშმანბა
გულოკანი	ჯუდა	დელილი
ლომი	ასად	შირ
დამინება	ჰაჯათ	ხუვთან
უმილობა	საჰარ	ბიხაბი
უსჰი	სახი	საჰაბ ქარამ
მამღარი	შაბონ	სირ
აღრიტადი ¹⁾	ოუჯ	ჰამინი ფასტუ ბლანდ
უხალასო ალაგი	ჯრზ	ჰამინი ბიგია
მალაღი ალაგი	ამდ	ჰამინი ბლანდ
რბილი მიწა	ხბარ	ჰამინი ნარმ
ბეჭი	ქთვ	შონა
წელწული (?)	მაა	რუდა
მკარი	აზოთ	ბაზუ
ქათმის ბოლო	ზამაქი	დუმი მურღ
შემწკარი	შაფა	ბრიონ
მცოდინარე	ალოამ	დონა

¹⁾ აღრიტალი, გვერდობაში დელე-ლულე.

	არიბულად	სპირსულად
ჩრდილი	ზლო	საე
წვიმა	მათარ	ბარუნ
გაზაფხული	რაბია	ბაჰარ
შემოდგომა	კარიფ	ფაიზ
ზამთარი	შთაა	ზმსტონ
ზაფხული	სეიფ	თაბსტონ
მტერი	ხსმ	დუშმან
ში ში	ხოვეფ	თარსიდან
ტყევე	ვსაყ	ბანდი
სატყევეო	ჰასინ	ზნდონ
ურჩი	აბა	სარქაშ
ზანტი	ბათა	ქჰალ
ნორჩი	თარაა	თაზა
დაკრეფილი	ჯანი	ჩიდა
შერცხენილი	ჰააზა	რსვა
გლასა	დანი	აღნა
მჭლე	ზანი	ლაღარ
შიმშილი	ჯუაა	გუსნაგი
სიუკარული	ქალაფ	ეშყ
ანჰარტაკანი	სალაუფ	ზიადასარ
წელიწადი	სანაა	სალ
მალლად ტირილი	ნაალა	ფურიად
მშიშარი	ვეჯალ	თარსუქ
წმინდა კაც	მუთაჰყინ	ფაჰ რიზგარ
კაი კაცი	აბყარი	ნიქუ

	არაბულად	სპარსულად
ქლიბი	საყაან	სოჰან
შტერიანი	ჰაზარ	ხირა
გაკურებული	სადარ	ჰაირონ
ლუსიძარი	ვათად	მიეხ
ჭირი	ვასაბ	რანჯ
სატკივარი	ალომ	დარდ
სიმწვანე	ჯავაა	სუზიშ
აკბულა	თაიაც	ბადხუ
მტირალი	მაიაც	გრიონ
ცივი	ბრდ	სარდ
ცხელი	სახინ	გარმა
ნაღვლიანი	ჰაზინ	ყამგინ
სიმკიარულე	ფარა	შადი
ჰატარა	სალირ	ხურდა
სიბერე	ქაბრ	ფირი
გაუწყობელი	სმჯ	ნახოშ
თამაშობა	ლააბ	ბაზი
ბენა	თალაბ	ჯუსტან
ოხერი	ყარიბ	ვირანა
წყენა	ანა	რანჯ
სიმიდრე	საანა	რათათ
ტირილი	ბაქა	გრია
დომა (?)	ჯანაბ	მეილ
მორცხო	კათარ	შერმ
ნამეტნავი	საჰაბ	აფლონ

	არაბულად	სპარსულად
ჭალა	შაარა	ბიშა
ძვირობა	სანინ	ყაჰათი
გუდა	ჯურაბ	ამბონ
ცხვირის სიღბო	მარნ	ნარმიი ბინი
სასსარი თითებისა	ბარაჯმ	ბანდაჰაი ანგუ- შტონ
მეჩალი	ნათინ	განდილა
პირის სუღი	ნაჰრ	ბუი დაჰონ
წკეინტლი	ნაყა	აბი ბინი
ჩიყე	ლოუბ	სანგ რიზასტონ
მთა	ჯაბალ	ქუჰ
მცველი	ჰარაზ	ფასევან
თაფლი	თარმ	ასალ
სასწორი	მიზონ	თარაზუ
საშაღნე	ჰაძლო	ბარ
ერთი საშაღნე	ვყრ	ხარვარ
ხომალდი	სეფინა	ქიშტი
საქარე	შორაა	ბადევან
საგსე	მამლოუ	ფურ
ცარიელი	თუჰი	ხალი
მაღალი	შმხ	ბლანდ
მთა	ყულა	სარ
კიბე	სლამ	ნარდევან
ტანი	ჯსმ	ბედენ
სუღი	რუჰ	ნაფას

	არაბულად	სპარსულად
სიცოცხლე	ჯონ	ჯან
ძალდი	ქალბ	საგ
კატა	ჰარ	გორბა
კრწეილი	იარღუზ	ქექ
ჭინჭეელი	ნამლ	მურჩა
ჭიქუნა	ალამ	ჯჰან
სიცოტაე	ყლეთ	ქამი
ნებერება	რაჰათ	ხოში
სიაკატე	შარათ	ბადი
კემწიფობა	მულუქ	ფადიშაჰ
თავადთ [ჰქვიან]	სუდაათ	სარქარდა
ასალდი	ჯდთ	ნოვ
საკსე	ქეზათ	ფურ
ეჭვი	რეიბათ	გუმან
ძვირი	ლდუ	გრონ
მწიფე	ბაღლ	რასიდა
შექამადი	აქლ	ხურდანი
სამოკარდ	რათეა	ჩარნიდან
გაფრენა	თეირ	ფარნიდან
გალაღვა	მაზი	რნდან
მდინარე	ჯარი	რვან
გარბეკა	სააი	ღავონიდან
გროვი	ფარიყ	ყუნდ
გუგონარი	თლყ	ბალაა
საჩივარი	შქვა	გლე

	არაბულად	სპარსულად.
მეტეზარე	რააი	შობან
გზა-დამკარგაკი	ზალალათ	გუმრაჰა
ჩხუბი და მტერობა	ბუღჳუ. ადავათ	ლუშმანი
ამისთკის	თლყა	ჯაჰათ
მოციქული	ყორან	ნები
გაცხადება	თაბიონ	ბიონ
ნიშანი	აიათ	ნშონა
ღარი	მიზაბ	ნავდონ
სე	შაჯარ	ღრახტ
შესკეწნა	მლოთჯა	ფანჰბურდან
მეფე	მელიქ	შაჰ
ტასტი	სარირ	თახთ
უკელა	ქული	ჰამა
ნასეკარი	ნისბ	ნიმა
ზოგი	ლახთ	ბაზი
კიტრი	ბადრანგ	ხიარ
კუახი	ღბა	ქულუ
მაგარი	შადიდ	სხტ
ჭარსალი	სალყ	ჩულუნდურ
სტაფილუ	ჯაზარ	გაზარ
პიტნა	ნანა	ფუდნა
სამოსი	მათა	რახტ
ტანსაცმელი	ლაბას	ქისბათ
სიმთვრალე	სუქრ	მასტი
სიფხიზლე	სჰე	უშიარი

	არაბულად	სპარსულად
მოხმარება	ნასრ	იარი ქარდან
ბნელი	მუზლამ	თარიქი
უღონო	ვანი	სუსტ
დაღონებული	ზლეთ	ზარი (?)
შესეკწნა	თაზარო	ზარი
ფიცი	ყასამ	სოვგანდ
უსაქმო	მათალ	ბიქარ
მეიმუნი	ყარდ	ქფი
თაკეი	ყაზაა	საგიაბი
ტემა	ზარბ	ზადან
მცოდინარე	ფაჰმ	დონაი
აკსება	ჰალფა	ამბუ
მარტოობა	ვჰდათ	თაჰნაი
სიგლახე	ვილჰა	დერიში
შემძლე	ყურრათ	თონაი
გაწილებული	ფზაჰ	რსვია
ღორი	ხნზრ	ხუგ
პილწი	რჯს	ნაჯის
მუტ. ღი	ვარჯ	ქუს, მივსაქინ
		ანდარონი
მუტ. ღის ნაპირი	მჰბალ	ლაჰონ
წ. ე	ზობ	ქირ
ვეერები	ხუსია	ხაე
ჭიპი	სურჰ	ნაფ
გულისპირი	სოლრა	მალაქი სინა

	არაბულად	სპარსულად
სამკუდრო	ვათან	აბხურ
ტივი	ნაჰი	მშჟ
პირის წასაკრავი	უზომ	ბანდი დაჰონ
ცული	ფალა	თაბარ
წერაქვი	მაარ	ქულუნგ
ბუზანკალი	შურუფ	ზანბურ
მსენელი	აქარ	ბარზგარ
მორიელი	აღრაბ	ქაჯდუმ
შსამი	ჰამა	ზჰრ
გველის კბილი	აბრა	ნიშ
ქარქაშხილიფა	ჯააბა	ქეშ
ცსელება	ჰამა	თაბ
თავისტკივილი	სოდა	დარდისარ
გულისტკივილი	ფაად	დარდი დილ
ღვიძლისტკივილი	ქაბად	დარდი ჯიგარ
მუწევი	ჯარაა	რიშ
ფუმა	ელია	დუნბა
სირაქლემა	ნაომი	შუთურ მურღ
წებო	ლრა	სრიშუმ
სრიში	დაბუყ	სრიშ
სანთელი	მუომ	შამ
ყაღბი	ბეჰრჯ	ნასარაა
ჯერნის თიკანი	ყაზალ	აჰუბარა
ნახვრეტი	სოყბა	სულახ
წაღდი	მანჯალ	დას

	არიბულად	სპარსულად
ჩქიფი	მაშა	ქალბათინ
მარწყხი	ქალუ	ანბურ
კერკი	მნშარ	არა
ბერკაცი	შიხ	მარდიფირ
დედაბერი	აჯუზა	ფირაზალ
ფეთი	ოლვა	ბალა
სადაბლე	სოფლო	ფასტ
კოშკი	ყასრ	ქოშქ
საძირკველი	ბნიონ	ასლო
თვალის კილო	მახტუმელი.	აინ, ქუნჯი ჩაშმ
ნიგოზის კაკალი	ჯოვზა	გრდქონ
ნუში	ლოვზ	ბაღომ
ერბო კვერცხი	აჯაა	ქუქუ
სახამებელი	ბაღუდა	ნიშისტა
გასიუქებული	მუსამან	ფარვარი
ყინული	ჯამად	იახ
შიგნით	დახლო	ანდარონ
ძირი	თაბაყ	თაჰ
ნესკი	ბთიყ	ხარბუზ
ჭადა	ყურს	ქულიჩა
ძლარბი	ყანფულ	კარფუშტ
კუია (კუ?)	სალაფთ	სანგ ფუშტ
ხლიკვი	ზბ	სუსმარ
შუბლი	ჯუბაჰ	ფიშონი
შუბლ ფეთი	მაფრაყ	ფარაყ

თავისტყინი	არაბულად	სპარსულად
სატყინე	დამალ	მნღზისარ
თავის კეკერცხი	უმი დამალ	ჯაიმაღზ
კაცს რომ ყვავილი	ჯამჯამა	ქალა
გამოესსმის	ნოხტა	აბლა
მრუნდათ შობა	იათნ	ბაზგუნა
მოსარშული	მათბუხ	ფუხტა
ქათვის ასაღები	მარათა	ქათგირ
ადუღება	ფოურ	ჯუშდადან
ჴედადგარი	ასყია	დიგფა
პეტარა ქვაბი	თაბხირ	ფათლ
საკარცსელი	მაშტ	შანა
ძველი	დალყ	ქოჰნა
ყავარჴენი	მანშაა	ასა
ბაჴფოში	მართ	გილიმ
ორმოცი	არბეინ	ჩილა
რაჴმი	ზობრ	სათრ
ნაწერი	რაყამ	ხათ
წინგი *)	სოფრ	ქთაბ
ცილობა	თავთიშ	ბასქარდან
ქადაგება	ფჴსა	მასალა
ჭოჴოსანი	მნთაჴა	რანდა

*) ფარსადანი ყველგან წიგნის მაგიერ ხმარობს წინგს, ვითარცა მეგრელნი.

	არაბულად	სპარსულად
სოლი	მაყარ	იშკანა
შალაშინი	მასყაბ	მანთაჰა
ბადე	შრქ	დომ
მასე	ფახფი	თალა
თეთრის სასწორი	მაიარ	თარაზუიზარ
ახალი ჰერანგი	ყაშიბ	ფეჰრანი ნოვ
წმინდა წყალი	არზაყ	აბი საფ
წვიმის წყალი რომ		
ბუბუთ იდგეს	ყადირ	აბი გავდალ
ხიდი	ყანთარ	ფულ
ღრმა	ამიყ	გავდ
რუ	ნეჰრ	ჯულ
ტბა	ყაარ	აბიმაინ
საღესავი	სნონ	სანგი ფსონ
თხელი ჭკა	ლახაყ	სანგი თუნუქ
მარმარილო	ნსუ	სანგი მარმარ
კედლის ჭკა	საჯლ	სანგი დივარ
ფეკის ჭკა	ნაშაბ	სანგი ფა
წისქვილის ჭკა	რჯა	სანგი ასიოვ
ბზიანი ტალახი	სიაა	ქაჰგილ
ტალახი	ნაყირ	მალათ
გალატოზი	იმამ	ბანა
კირის ყოყინი	ნეჰყი ჰამრა	ბუნგიკარ
ცხენის სვიხვინი	სოჰილ	ბუნგი ასბ
ძაღლის ვეფა	ბნაჰა	ბუნგი საგ

	არაბულად	სპარსულად
მგელის ევირილი	აეაა	ბუნგი გურგ
ტრედის ღუღუნა	ჰადირ	ბუნგი ქაბუთარ
ტურის ევირილი	ოაა	ბუნგი ჩაყალ
გარდაწყვეტა	მლახას	მუშახს
ასრე	ნაამ	არი
განა	ილჰ	მაგარ
ცოტა ანბაკი	ქაიან	ხაბარი ქამ თანთურ
მხალი	ჰუმაც	ხულთა
მარტო	ფარდ	თჰნა
სიცხე	ჰარ	გარმა
სიციკე	ბარდ	სარმა
კარდი *)	ვარდ	გულ

*) ჩუბინაშვილი ამბობს, რომ ვარდი არაბული სიტყვააო. თუ ეს სიტყვა არაბულია, მაშ როდის წარმოსდგა სახელწოდება „ვარდის“ თვისა, რომელიც იხმარება მხოლოდ უშუალოდ დროის ნაწერებში? სიტყვა „ვარდი“ რამდენიმე ჯერ ნახმარია წმ. ნინოს ცხოვრების აღწერაში (მოქცევაჲ ქართლისაჲ გვ. 14: „ხოლო მე (ნინო) დაეშთი ეკალთა შინა ვარდისათა, რამეთუ ვარდი და ნუში ყუაოდა მას ქამსა“). ეს ძეგლი (მოქც. ქართლ.) რომ მე X საუკუნეზე უწინარეს ქამს შედგენილია და უცვლელად შეტანილი შატბერდის ქრისტომატიკაში, ამას ამტკიცებს ამ ქრისტომატიკის ავტორის ბერაის (მე X-საუკ.) მოწმობა. იგი სწერს: „წიგნი ქართლის მოქცევაჲ... ვითარცა ტალანტი წინამძღუართაგან დაფარული, შემდგომად მრავალთა ქამთა და წელთა, ვპოვეთ. „(გვ. 74). ძნელი წარმოსადგენია, რომ ბუნებითვე სავარდ-ყვავილად გაჩენილ ქვეყნის მცხოვრებთ არაბთა შემოსევამდე ვარდის სახელი არა სცოდნოდათ

	არაბულად	სპარსულად
კარდკაჭკა	ჰნდბა	ქაშნი
ასულეხული	ოყბა	ბუია
ოთსფესი	ვაშ	ჩართა
თეძო	რადათ	სურინ
ხასა	ხას	ქაჰუ
ადამიანი	ინს	ადამი
ხკადი კარი	ნაჰყ	ნარი ხარ
ჭაკი ვირი	ოთან	მაჩა ხარ
მუტრუკი	თულბ	ხარ ქურა
ვირის კურტანი	ბრზა	ფალანი კარ
მიჭკრიტანა	საჯანჯალ	აინა

და ამ ყვავილის წოდება ესესხნოთ დაგვალულ არაბეთის მკერდრთაგან, და ამ ნასესხით აღენიშნოთ ცნებანი. ვარდობისთვე, ვარდ-კაჭკა, ვარდის-ძირა, ვარდ-კანაფა, ვარდ-შროშანი, ვარდის-წყალი, ვარდ-გოხა (ქუნთრუშა), ვარდის-ჩიტი (ბულბული), ვარდის ფერი, ვარდის უბანი, ვარდო, ვარდოსანიძე, ვარდისა-ხარ (სახელია), ვარდიანი (სოფ.), ვარდ-ციხე, რომელსაც ბერძენთა მწერალი პროკოპე (მე-VI საუკ.) „როდოპოლად“ (ვარდ-ციხედ) სთარგმნის და მასთან იხსენიებს ციხეებს სკანდას, მოხორეზისს, ბიკვინტას და სხ. (იხ. მისი Исторія войны გვ. 291). ორს ენაში ერთნაირი სიტყვების არსებობა ჯერ კიდევ იმას არ ამტკიცებს, რომ ერთს ამ ენათაგანს ეს სიტყვები მეორისაგან უსესხნიაო: ერთნაირი სიტყვები ერთისა და იმავე ცნების აღსანიშნავად შეიძლება სრულიად დამოუკიდებლად წარმოსდგეს სხვა და სხვა ენებში (იხ. Наука о мысли, მაქს მიულერისა, გამოც. 1891 წ. და მისივე Наука о языке, გამოც. 1866 წ.).

მთვარისა. წლისა. და მასკელავის. საკელები. და. ან. თავი. სით. აედების. და. ან. არაბულათ. ქრონიკონს. სიღამ. დაიწყებს. ერთსა მაჰრამსა. ორსა საფარსა. სამსა რაბიელ ავალსა. ოთხსა რაბიელ აკრსა. ხუთსა ჯამდლ ავალსა. ექვსსა ჯამდილ აკრსა. შვიდსა რაჯაბ. რვასა შაბან. ცხრასა რამაზონ. ათსა შავალ. თერთმეტსა ზილყად. თორმეტსა ზილ ჰაჯ.— წელიწადი. თურქთა ანგარიშით. სახელები ასრეა: სიჩხან ალ (სალი მუშ) (თავის წელიწადი); *), უდილ (სალი. გავ) (კარის წელიწადი). ბარსილ (სალი ფალანგ) (ვეფხვის წელიწადი). თუშან ილ (სალი კარგუშ) (კურდღლის წელიწადი). ლუ ილ (სალი ნჰგ) (თევზის წელიწადი). ილან ილ (სალი მარ გველის წელიწადი). იუნთ ილ (სალი ასბ) (ცხენის წელიწადი), ყუ ილ (სალი გუსბანდ) (ერკემლის წელიწადი). ბიჩილ (მეიმუნის წელიწადი). **) თაყაყუ ილ (სალი მურდ) (ფრინავთ წელიწადი). ით ილ (სალი საგ) (ძაღლის წელიწადი). თანგუზ ილ (სალი ნუგ) (ღორის წელიწადი).

აბა. ცის. თორმეტი. ბურჯები. და. მათი. სახელები. ეს. არის. და. სრულ. ცასა. და. ქვეყანასა. დღელამეს. ოცდა-ოთხს. ჟამს. გარ. შემოუვლი-

*) პირველ ფრჩხილებში სპარსული სახელწოდებაა წელიწადისა, ხოლო მეორეში თარგმანია თურქულისა და სპარსულის სიტყვებისა.

**) სპარსული დედანში არ არ არის.

ან. და ყოვლი საწუთროთ. საქმის. მორთვა. და. მოსავალი. ღმერთს. ამათით. უბძანებია. და. მუნე-
ჯიმთათვის. უსწავლებია. მზე. და. მთურის. ამაღ-
ლებ-დადაბლება. ხან. დღის. სიდიდე. და. ხან. ღა-
მის. სიდიდე. ხან. სიცხე. და. ხან. სიცივე. ჩასხება.
შობა. სიკვდილი. დღეთ სიგძე. და. სიმოკლე. ბედი.
და. უბედურობა. ჭკუა. ცნება. და. შემცდრობა.
სილამაზე. და. სიგონჯე. ავი. და. კარგი. ნაშობთა.
და. იძვრისთ. საქმე. ცის. ტარებასა. აქვს. უწინ. ა.
ჰამალ (ცხვარია). ბ. სოვრ. (კარია). ჯოვზ (ნიგე-
ზის კაკალია). დ. სარათონ (კიბორჩხალია). ე. ასად
(ლომია). ვ. სუბულა (ყანის თავთავია). ზ. მიზონ (სასწო-
რია). ც. აღრაბ (მორიელია). თ. ყოვს (მშვილდია). ი.
ჯადი (თხა არის). ია. დალბ (კოლტია). იბ ჰუდ (თევზია).

აბა. სახელი. და. საქციელი. შვიდის. ეტლისა.
ყამარ, მაჰ (ა მთვარე). ოთარიტ (ბ. ოთრითს ჰქვი-
ან). მესამეს. ბაჰრომ. მეოთხეს შამს (მზე არის). მე-
ხუთეს მრიხ. მეექვსეს მუშტარი. მეშვიდეს ზოჰალ.

აბა. ყოვლს. მთვარეში. შვიდი. ავდღე. არის.
რომე. არას. საქმის. ქნაში. არ. ვარგა. სამსა. მთვა-
რისსა. ცამეტსა. თექვსმეტსა. ოცდა-ერთსა, ოცდა.
ოთხსა, ოცდა. ხუთსა.

აბა. მზე. რომ. ბურჯებში. იმყოფნებს. კაკალ-
სში. რომ ჯოვზა. ჰქვიან. 32. *) დღესა, ერკემლისს.
რომ. ჰამალი. ჰქვიან. 31. დღესა კორისს. რომ.

*) ტექსტში ოცდა-ოთხმეტი სწერია, ზ სხვებიც აგრეთვე.

სოვრი. ჰქვიან. 31. დღესა. ლომისს. რომ. ასადს ეძახიან. 31. დღესა, კიბორჩხალისს. რომ. სარუთან. ჰქვიან. 31. დღესა, კოლტისს. რომ. დალბს. იხმობენ. 30. დღესა, სასწორისსა. რომ. მიზანი. ჰქვიან. 30. დღესა, თევზში. რომ. ჰუდს. ეძახიან. 30. დღესა, მორიელისს. რომ. აღრაბია. 30. დღესა, მშვილდისს რომ. ყოვსი. ჰქვიან. 29. დღესა, თხისს. რომ. ჯადის. ეძახიან. 29 დღესა. არაბულის. ქრონიკოს. ანგარიში. ქართულის. ანბანით. ანით. დაქირული. ჭოგმდისინ ათჯერ. ათასს. იტყვის და არაბული ალიფ. ბე. ათასის. მეტს. არ. იტყვის, ამიტომე. რომ. მკედრულის. ანბანისა. ცხრა. ასო მეტი. აქვს. არაბულს. ასოზედან. რომ. ორთავ. ან. ერთი. აქ. დაიწერების. ალიფ. ერთი. ბი ორი. ჯიმ სამი. დალოთხი. ჰი ხუთი. ვოვ ექვსი. ზი შვიდი. ჰაი რვა. თი ცხრა. იე ათი. ქათ ოცი. ლომ ოცდა-ათი. მიმ ორმოცი. ნუნ 50. სინ 60. აინ 70. ვე 80. სათ. 90. ყაფ 100. რუ 200. შინ 300. თი 400. სი 500. ხი 600. ზალ 700. ზათ 800. ზი 900. ლაინ 1000.

ქ. აბა. თუ. მკედრული. ქრონიკო. რასთვის. ათი. ათასია. და. არაბული. ათასის. მეტი. არ. არის. ეს ასოები. გაცხადებს. ან 1. ბან 2. გან 3. დონ 4. ენ 5. ვინ 6. ზენ 7. ჰე 8. თან 9. ინ. 10. კან 20. ლას 30. მან 40. ნარ 50. ჟე 60. ონ 70. პარ 80. ჟან. 90. რაე 100. სან 200. ტარ 300. უნ 400. ფარ 500. ქან 600. ლან 700. ყარ 800. შინ

900. ჩინ 1000. ცან 2000. ძილ 3000. წილ 4000.
პარ 5000. ხან 6000. კარ. 7000. ჯან 8000. ჰაე
9000. ჯოე 10000.

II ანჯანის ანბანი.

ქ. ვისაც. სამალავათ. ერთმანერთან. წინგნის
მიწერა. გინდოდეს. ამას. ქვეით. რომ ანჯანის ანბა-
ნი. დაიწერების. ან. ზეპირათ. ისწავლეთ. ღ დაიმხსო-
ვნეთ. და. ან. ანჯნის. ანბან. თან. იქონიეთ. რომე.
იმით. მისწერდეთ. და. ან. მოგწერდენ. წაიკითხვის.
ფარსადან. გორგიჯანიძეს. შეუწყვია. რაც ასო. თქმასა
და. გაგონებას. მოუწოდების. ყველა. არის. ან. ჯანის.
ანბანა. ეს არის:

ქ. აჯ. ბხ. გკ. დქ. ეწ. ვძ. ზც. ჰჩ. თშ. იყ. კლ.
დქ. მფ. ნუ. ოტ. პს. რჟ.

III ოსმალეთის ხელმწიფეთა ანბანი.

ქ. ანბანი. ოსმან. ჯუგის. ნათესავისა. თუ რამდენმან იკემწიფა.
ურუმში

თავით. ოსმან. ჯუგ. აჯობა. ბერძენთა. თავის.
ბატონს. ალაღინ სულთანს. წაართვა. კემწიფობა.
და. ოცდა. რვა. წელი. წადი. კემწიფობა. ქნა. გვა-

რათ. იხმეს. ალი. ოსმან. და. თვითან. დაიწერა. სულთან. ოსმან *).

მეორე სულთან ბოჭრან. გაკემწიფდა. სულთან. ოსმანის. შვილი. რომ. მამის. დროსაც. ლაშქრის. თავი და სპასალარი. იყო. ოცდა.თხუთმეტს. წელიწადს. კემწიფობა. ქნა.

მესამე. გაკემწიფდა. სულთან. მურად. სულთან. ბოჭრანის. შვილი. ოცდა.თერთმეტი. წელიწადი. კემწიფობა ქნა.

მეოთხე. გაკემწიფდა. სულთან ბაიზიდ. სულთან. მურადის. შვილი. და. აიღო. სხვათგან. თემი და. ქვეყანა. მრავალი. მოუხდა. ლანგ. თემურ. დიდის. ლაშქრით. შეიქნა. ომი ძრიელი. და საზარელი. სულ-

*) ოსმანს ვახუშტი ოთმანად იხსენიებს. იგი სწერს, რომ ოთმანი ჩინგისთა ტომისა იყო, როგორც იტყვიანო, და საფიქრებელიაო, რომ იგი ყოფილიყო ჩამომავალი ერინჯი ნოინისა ყაენის ონხანის გვარისა, რომელმან დაიპყრა სულთნობა ყიასდინისა და ოთმანმა დაიპყრა აღმოსავლეთი 1303 წ. და მოკვდა 1327 წ. შემდგომად გასულთნდა ძე მისი ორხან († 1368), მერე ძე მისი მურად († 1379), შემდგომ ძე ამისი ბაიზითი, რომელიც დაატყვევა ლანგთემურმა 1391 წ. და მოკვდა სამარყანდს (იხ. საქარ. ისტ. ვახუშტისა, გვ. 295). ოსმალთა ისტორია ოსმანთა დინასტიის დამაარსებელად სთვლის სულეიმან-შაჰს († 1231 წ.), ხოლო პირველ სულთნად ოსმანს († 1325 წ.), მისი ძე ორხან († 1359), შემდეგ მურადი († 1389) და მერე ბაიზიდი (Hist. de la Géor., I p., II liv. p. 676, n. 1).

ლთან. ბაიეზიდ. თემურის. ლაშკართ. დარჩა. და. დარჩენილი. მოკვდა. თავისის. დღითა. თხუთმეტი. წელიწადი. კემწიფობა. ქნა.

მესუთეს. გაკემწიფდა. სულთან. მჰმდ ილდრუმ. ბაიეზიდის. შვილი. და. თავის. ძმები. დახოცა. მომატებული სახელი. დაირქვა. ჩალაბი. და ათი წელიწადი. იკემწიფა.

მეჰქესე. გაკემწიფება. მეორის. სულთან. მურადისა. სულთან. მჰმდს. უკან. ამან. დაიჭირა. სფრიდა. ურუმელი. ლაზის. ქვეყანა. ოცდა. თერთმეტი. წელიწადი. იკემწიფა. ბურსას. დაიმარხა.

მეშვიდე. გაკემწიფება. მეორის. სულთან. მჰმადისა. ორს. წელს. უკან. აიღო. ადრა. მერმე. კოსტანდი. პავლე. დაიჭირა. ტრაპიზონი. გონიამდისინ. სულთან. მჰმდ. ფაათა. დაირქვა. ოცდა. თერთმეტი. წელიწადი. კემწიფობა. ქნა.

მერვე. გაკემწიფება. მეორის. სულთან. ბაიეზიდისა. ძმა. ჯინ. სულთანი. შეცილა. და. შეექნათ. დიდი. ომი. და. გაიქცა. ჯამ (?). სულთანი. ფრანგეთსა. ამას.ობაში. სალიმ. შვილი. მამასა. ბაიეზიდს. და. ტახტი. უკუჭირა. და. შვამავალთ. შეარიგეს. და. ისევ. დაანება. მამასა. და. შვილმან. მამა საწამლავით მოაკვდინა. და. გაკემწიფდა. ოცდა. თერთმეტს. წელიწადს. იკემწიფა. მამამან.

მეტხვე. გაკემწიფდა. მამის მკვლელი. სულთან სალიმ. ამან. დაიჭირა. ნახევარი. ქურთის. ტანი.

მივიდა. ბურსას. მარდინით. შამამდისინ. დაიჭირა: და. შემოება. კემწიფე. მსრეთისა. მოკლეს. ომში. სულთან. მსრეთისა. დაიჭირეს იეღუსალები. და. ქვეყანა. მსრეთისა. და. დასხეს. ფაშები. უჩინეს. მცველი. რვა. წელიწად. ნახევარი. იკემწიფა.

ათსა. გაკემწიფება. სულთან. სულეიმანისა. და გაძრიელება. ზღვაზედან. და. ხმელეთსა. ზედან. დაჭირვა. მრავლის. ქვეყნის. აიღო. ბუდუმის. ტახტი. მაქართაგან. წართვა. ერანელთ. ბაღდადი. გააჩინა. იენგიჩარი. და. ორმოცდა. რვა. წელიწადი. იკემწიფა.

თერმექტსა. გაკემწიფება. სულთან სალიმისა. აიღო. ამან. კუნძული. ყბრზისა. ფრანგთაგან. იკემწიფა. წელიწადი. ცხრა.

თოტმექტსა. გაკემწიფდა. მესამე. სულთან. მურად. აიღო. ამისმან. ლაშქარმან. ნახჩვანი. ადრ. ბეჯანი. შირვანი. ყარაბაღი. და. ციხე. თბილისისა. და. გორისა. და. მოუხდენ. მეფეს. სუიმონს. შეიბნენ. ალოგეთზე. დაირჩინეს. მეფე. სუიმონ. და თავრიზის. გზით. კოსტანდი. პავლეს. მიიყვ ნეს. *). ცხადით. თავის. შვილს. გასკუვირვებელი. ქორწილი. უყო. ოცდა. ერთი. წელი. წადი. იკემწიფა.

ცაქეტსა. გაკემწიფდა. მესამე. სულთან. მჰმდ.

*) იხ. ჩვენი „საქართ. ისტორია“, გვ. 260 — 276: აგრეთვე დ. კარიკაშვილის „სუიმონ მეფე“. და ვ. ბარნოვის „სუიმონ კელი“

აესვა (?) ჯალაირი. წართვეს. თემი. ანატოლიისა. გამოუძახა. ლაშქარი. შეიქნა. დიდი. ომი. ამოსწყვიტეს. ჯალალნი. ისევ. დაიჭირეს. ანატოლი. კემშიფობა. ქნა. ცხრა. წელიწადი.

თოთხმეტსა. სულთან. მჰმდს. უკან. მისი. შვილი. სულთან. მუსტათა. ორჯელ. გაკემშიფდა. უწინ. სამი. თვე იკემშიფა. მეორეზე. თექვსმეტი. თვე. იკემშიფა. ვერა. ქნა. კემშიფობა. თავისმან. ლაშქარმან. მოკლა. და. მისივე. ძმა. სულთან. აჰმად. გაბატონდა.

თხუთმეტსა. გაკემშიფდა. სულთან. აჰმად. სამი. შვილი. ჰყვანდა. ერთს. სულთან. ოსმან. ერქვა. მეორეს. სულთან. მურად. მესამეს. სულთან. იბრაიმ. სამავე. შვილებმან. კემშიფობა. ქნეს. თვითან. თოთხმეტს. წელიწადს. იკემშიფა.

თექვსმეტსა. გახემშიფდა. სულთან. აჰმადის. შვილი. სულთან. ოსმან. აილო. ამან. ქვეყანა. ბულდანისა. და. ხუთანისა. მოვიდა. კოსტანდიპოლეს. და. თავისმან. ლაშქარმან. მოკლა. ოთხს. წელი. წადს. იბატონა.

ჩვიდმეტსა. გაკემშიფდა. ძმა. მისი. სულთან. მურად. ამან. აილო. ერევანი. და. ბაღდადი და. დაეწყო. შაჰსეფი. ერანის. კემშიფესა. ჩვიდმეტი. წელი. წადი. კემშიფობა ქნა.

თვრამეტსა. გაკემშიფდა. სულთან. მურადის ძმა. სულთან. იბრეიმ. ამან. ლაშქარი. გაუძახა. გირითსა.

ბ. კანდიასა. თავისმან. ლაშკარმან. უკუუობისათვის.
მოაკედინეს. რვა. წელი. წადი. და. ცხრა. თვე.
იკემწიფა.

ცსრაძეტსა. გაკემწიფდა. სულთან. იბრეიმის. შვი-
ლი. სულთან. მაჰმდ, ნაშობი. იყო. არაბთ. ქრო-
ნიკონსა. ათას. ორმოცდა. თერთმეტსა. გახემწიფდა.
შვიდის. წლისა. ოცდა. სამის. წლისს. ღმერთმან.
შვილი. მისცა. სახელათ. შაჰზადა. მუსტაფა. დაარქვეს.
ამან. წართვა. ფრანგთ. ნემსა. გირით. ლეჰლთაგან.
სკანამიცა (?). ქვეყანა. აქარის. ამან. გამოიცვალა.
რვას. წელიწადში. თორმეტი. ვაზირი. ამ. თორმეტს.
უკან. ქარტილი. მჰმად. ფაშა. ავეზირა. ამან. ხუთი.
წელი. წადი. და. ორი. თვე. ივეზირა. და. მიიცვალა.
ამავ. ვეზირის. შვილი. აჰმად. ფაშა. გაავეზირა. ქნა.
ვაზირობა. თხუთმეტს. წელსა. დღით. მიიცვალა.
ყარა. მუსტაფა. ფაშა. გაავაზირეს. აქამდისინ. ოცდა.
თხუთმეტი. წელიწადი. იკემწიფა. ამას. უკან. ძალ-
ზედან. ფრანგზედ. ილაშკრა. მრავალ. ჯერ. შეიბნეს.
ვეზირ. აზამი. და. მრავალი. ბეგლარ. ბეგნი. და.
ფაშანი. ზოგი. დაუხოცეს. ზოგნი. ტყვეთ. წაასხეს.
ურუმთ. მერჯულენი. და. უფროსნი. კემწიფეს. შე-
მოეხვეწნეს. რომე. შვიდნი. ფრანგთ. კემწიფენი.
გაერთებულან. და. ურუმნი. მათს. ოცს. შეჯერებუ-
ლან. და. საღაროები. დაცლილაო. და. ნებით. სა-
ომრათ. აღარ. ვინ. წავაო. წყობა. ჩამოვაგდოთო.
ლაშკარმან. მოისვენოსო. თუ. ისინი. ჩვენზედ. არ.

მოვლენ. ჩვენ. მათზედ. წასვლა. არა. გემართებსო. კემწიფემ. საკვეწარი. არ. გაუგონა. ასი. ათას. ჯორის. საპალნე. რომ. თითო. საპალნე. ზუთი. ათასი. მარჩილი. იყო. თემისაგან. ისესხა. და. აღრანას. მიატანიანა. და. ნებით. ლაშკარს. წამსლველი. კაცი. ველარ. იშოვნეს. და. ვაზირი და. კარის. უფროსნი. ბატონი. კაცნი. და. იენგიჩარნი. და. ლაშკარნი. გაერთ. პარდენ. და. კემწიფე. ტყუებით. კოსდადი. (კოსტანდი?) პავლეს. მიიტყუეს. იქ. მერჯულენი. შეიყარნეს. და. ასე. დასწერეს. ვითაც. ორმოცდა. ერთი. წელი. წადი. გაურთათვის. უბძოლიაო. არ. მოიკვლისო. მაგრა. კემწიფობით. კელი. ააღებინეს. და. ორმოცდა. ერთი. წელიწადი. იკემწიფა. და. მრავალი. ქვეყანა. დაიქირა.. და. ბოლოს. თვითან. და. თავის. შვილი. დიდის. პატივით. საკემწიფოს. სარაიში. ოთურალი. უყვეს. და. მისი. ძმა. სულთან. სულეიმან. გააკემწიფეს. არაბთ. ქრონიკონსა. ათასს. ოთხმოცდა. ცხრასა. *)

*) არაბთა ქრონიკონი 1089 უდრის ქრისტიანულს 1711 წ. (1089+622 პირველი გიჯრისა). ამ ქრონიკონის მიხედვით სულთანი სულეიმან II გახელმწიფებულა 1711 წ., მაჰმად IV 1670 წ., იბრეიმ 1661 წ., მურად IV 1644 წ., ოსმან II 1640 წ. აჰმად 1626 წ., მუსტაფა 1624 წ., მაჰმად III 1615 წ.; მურად III 1594 წ.; სალიმ II 1585 წ. სულეიმან 1537 წ.; სალიმ 1528 წ.; ბაიეზიდ II 1497 წ.; მაჰმად II 1466 წ.; მურად II 1435 წ.; მაჰმად I ილდრუმ 1425 წ.

IV მაჰმადიანთა სასჯულო წიგნი.

(ბიბლიოგრაფია)

ქ. ნებითა. მლთისით. ჩვენ. უმცროსმან. ყველათ. უმცირესმან. და. ცოდვილმან. და. დამნაშავემა. ყოვლს. ცოდვილთა. და. დამნაშავეთ. უმეტესმან. პირ. შავმან. და. მონანავემა. ნაქმართა. ჩემთა. ფარსადან. გიორგი.ჯანიძემან. მლთის. ძალითა. და. შეწევნითა. კელი. მივჰყავ. მუსურმანთ. სარჯულო. წინგისა და. ყანუნის. სათარგმანებლა. და. არაბული. სპარსულად. და. სპარსული. ქართულად.

შემდეგ ავტორი განმარტავს, თუ როგორ უნდა იცხოვროს ყოველმა მართლმორწმუნე მაჰმადიანმა და როგორ შეასრულოს სხვა-და-სხვა წესები: „ნამაზი“, განბანა და განწმენდა ჟამსა შობიარობისასა, სიკვდილისასა, მგზავრობისასა, ავად ანუ კარგად მყოფობისასა და სხ. ავტორი ამასთანავე აღნიშნავს, თუ როდის რა ღოცვა უნდა წარმოთქმულ იქმნას. მაგ. ავტორი სწერს: მაჰმადიანი რომ სულს განუტევებს, მისის „სიკვდილით. გაბანამდისინ. თხუთმე-

ბაიეხიდ I 1410 წ; მურად I 1379 წ; ბაჰრან 1344 და ოსმან I 1316 წ; გარნა ჯამი ყველა სულთანთა მეფობის წელიწადების 385 რომ მიეუმატათ 1318, გაშოვა 1701 და არა 1711, რომელიც, როგორც ვსთქვით, უღრის ფარსადანის მიერ ნაჩვენებ არაბთა ქორონიკონს 1089

ტი. რიგია. ერთი „ვაჯუბი“. თერთმეტი „სუნათი“. სამი „მაქრუ“. აბა. ის. ერთი ვაჯუბია. უნდა. პირი. და. ფეკის. ტერფი. სალოცავისაკენ (მაჰქასაკენ). უყონ (გარდაცვალებულს). აბა. თერთმეტი. წესი. რომ. სუნათი. და. მადლია. უწინ. ქალამის. თქმა. თორმეტის. იმამის. ხსენება. და. მათის. იმამობის. წამება. ამრიგად. თქვას: „ია. აბდულა. ჰე. უზქურელ. აჰდ. ლაზი ვრახტნა. ვიდარი. დუნია. ვე.ჰიჰა. შჰადათენ. ან. ლა. ილაჰა. ილალაჰ. ვაჰადუ. ლა. შარიქელ. ლაჰუ. ვე.ენე. მჰმდენ. აბდუ. ჯ.უ. ვე. რასულუ. ჯ.უ. არსალუ. ჯ.უ. ბილ. ჰუდა. ველ. დინელ. ჰყ. ლიუზჰე. რჰჰ.უ. ალა. დინე. ქულიჰი. ვე. ლოჰ. ქარ. რეჰალ. მუშრიქონ. ვე. ენე. კალივათ. ჰუ. მინ. ბადიჰი. აბირ. ალა. მომინინ ვე. სეიდენ. ვასიინ. ალი. იბნი. აბი. თალბ. სუმე. ველად. ჰულ. ჰასან. გელ. ჰუსეინ. სუმა. ალი. იბნი. ჰუსეინ. სუმა. მჰმდ. ბალრ. სუმე. ჯავარი. სადყ. სუმე. მუსაი. ქაზუმ. სუმე. ალი. რზა. სუმე. მჰმდ. თაყი. სუმე. ალინ. ნაყი. სუმე. ჰასანელ. ასვარი. სუმე. ხალავათელ. მუნთეზირელ. მჰმდენ. მეჰტი. სალავათ. ულაჰ. ალეჰი. ვე. ალეჰ. იმ. ეჯმეინ. ალა. ჰაზა. ჰაიეთუ. ვე. ალა. ჰაზამთუ. ვე. ალა. ჰაზა. თუ ბასუ. ვე. აგერ. მეით. ზან. ბაშათ. ჯაი. ია, აბდულა. ია. ამათულა. (გვ. 21).

საკანონო გარდასახადი.

„მელისა. და. კუჭდღღის. სანადიროს. საკანუ-
ნეც. თითო. ცხვარია. ზეითის. ანგარიშით... კაკბისა
და. გლონის (?) კვერცხის. გატეხის. საკანუნე. ერთი.
ასეთი. ცხვარი. გაიღოს. რომ. დამაკების. დროს.
იყოს. თუ. ჩაწიწილებული. იყოს. და. თუ. არ.
იყოს. ერკემალი. მდედს. ცხვართან. გაუშვას. და.
ან. ათი. კაცი. გააძლოს. და. ან. ზეითის. წესები.
გარდაიხადოს... ჭკჭკათა. და. მისებრ. ჩიტთ. მოკვლის.
საკანუნე. ერთის. გლახის. გაძლება. არის. ...ტყვი-
ლათ. შუღლის. ქნა. ერთისათვის. ცხვარი. ორისა-
თვის. ძროხა. სამისათვის. აქლემი. თუ. მართლა.
უშუღლია. სამზედ. ერთი. ცხვარი. ვაჯღბია. და
სხ.

V ჟ. ასოთ. სამღერელი. მართალი. და ჯიშმარიტი. და. დაცდენილი.

(ასოთ სამღერელის თავი და ბოლო)

დანიელ. მოციქულისაგან. და. ალექსანდრე.
მაკიდონელისაგან. და. მოწამეთაგან. და. ურუმთ. და.
არაბთ. ჰაქიმთაგან. გარდანახადი. და. დაცდენილი.
ფარსადან. გორგიჯანისაგან. ასრე არის: თუ სრულ.
თავი. ემღერდეს. ყოვლი. მისი. საქმე. კარგად. მოხდეს.

თუ. საქოჩრე. ემღერდეს. კემწითეთა. და. მეპატრო-
ნეთაგან. პატივი. და. წყალობა. მიეცეს. თუ. თავის.
გარეშემო. ემღერდეს. ნაღვლიანი. იქნას. და. სი-
ნანულში შევიდეს. თუ. შუბლი. ემღერდეს. თავის.
შესაფერათ. სიმდიდრე. და. სიხარული. მიეცეს. და.
წესაზედ. (?). იშოვნოს. რამე. თუ. მარჯვენა. თავი.
ემღერდეს. მედიდურთაგან. პატივი. დაედვას. თუ.
საფეთქელი. მარჯვენა. ემღერდეს. დანიელ. თქვა.
ნათესავი. მოუკვდესო. მოწაფეთა. თქვეს. დანაღვლი-
ანდესო. ალექსანდრემ. თქვა. შესწყინდესო. აქიმთა.
თქვეს. დაუმარცხდეს. რამეო. ფარსადან. თქვა. გაჯავ-
რდესო. თუ. საფეთქელი. მარცხენა. ემღერდეს. და-
ნიელ. ტანის. სიმთელე. თქვა. მოწაფეთ. სიკეთე.
და. სიმკიარულე. და. ალექსანდრემ. კაცის. ნახვით.
გაკარება. ჰაქიმთ. თქვეს. მტერს. აჯობოსო. ფარ-
სადან. თქვა. იშოვნოს. რამეო. თუ. ყური. მარჯვე-
ნა. ემღერდეს. დანიელ. თქვა. სიმდიდრე. გაშორ-
დესო. მოწაფეთ. შეწყენა. თქვეს. ალექსანდრემ.
თქვა. შეჭირვებაში. შევიდესო. ჰაქიმთა. თქვეს. ამას.
ზევით. თქმულები. საკეთილოთ. შეექნასო. ფარსადან.
თქვა. ანაზღათ. გაჯავრდესო (გვ. 255).

„ასოთ სამღერელის“ ბოლო: „ფარსადან გორ-
გიჯანიძე იტყვის: დანიელ. მოციქულმან. თავისი.
ნაცადი. თქვა. და. დაემოწმაო. მოწაფეთაც. დაც-
დენილთ. დაემოწმნესო. და. ალექსანდრეს. ქვეყნის.
ჭირვაშიო. თითო. ესები. ათას. ჯერ. დაუცდენიაო“

და. აქიმთაც. ოსტატთ. აგან. გაგონილი. და. თა-
ვიანთ. აგან. ნაცადი. აქონდა. მაგრა. ფარსადან.
გორგიჯანიძე. ამას. იტყვის. ყოვლს. კაცსა. და.
დედა კაცთაო. ჩასხებით. (ჩასახებით?). სხვა და.
სხვა. ბედი. ეტლი. და. წერა. გასჩენია. მლთი.
საგან. და. ზოგნი. ეგების. ამ. დაცდენილთან.
ერთ. ბედნი. და. ერთ. ეტლნი. იყვნენო. და. კიდევ.
ასრე. მოუხდესო. და. ზოგნა. (?). ეგების. არც.
ამათის. ბედისანი. და. არც. ამათის. ეტლისანი.
იყვნენო. იქნების. სხვათ. ეტლისასაო. ამავების. კარ-
გი. ავად. აუხდესო. და. ავი. კარგადაო. მაშ. ამაში.
შორ. ეს. ჩანს. რომ. ყველა. სტყუის. მლთის. მეტი.
და. თვითონ. მართალია. (გვ. 266).

დამატება.

კაკ-ელისენში შეკრებილი სიჭყვები, რომელთაგან ზოგი აღარ მოიპოვება ქართულს ლექსიკონში და ზოგი გადასხვატერებით იხმარება.

ქართველები და ქართული ენა. *)

ყველანი იმას ვამბობთ, რომ ქართული ენა მეტად მდიდარი ენააო, მდიდარიაო არა-თუ მარტო თავისის საგრამატიკო ფორმებით, არამედ ლექსთა სიმრავლითაც. ეს მართალი თქმაა. ზოლო, ჩვენდა სამწუხაროდ, თითქმის არავინ არა ზრუნავს მშობლიური ენა საფუძვლიანად შეისწავლოს და გვაცნობოს მისი მშვენიერება, თვალ-წინ გადაგვიშალოს ის საუნჯე მეტყველებისა, რომელიც მრავალ საუკუნოების განმავლობაში დაიმუშავა და შეიძინა ქართველთა გონებამა და კეუამ. უეჭველია, ასეთი შრომა თვალსაჩინო სამსახურს გაუწევს ქართველთა წარმატებისა და წინსვლის საქმეს და თვით მშრომელსაც საპატიო ადგილს მოუპოვებს საქართველოს მოღვაწეთა შორის. რომელიმე ენის სულისა და გულის შემეცნება დიდ დეაწლია, ვინაიდან ამ შემეცნებისათვის საჭიროა ხანგრძლივი და მუყაითი შრომა, ფიქრი, განუწყვეტელი ჩხრეკა-ძიება, ბეჯითი შესწავლა ძველის ხელთ-ნაწერებისა, შედარება და შეთანხმება სხვა-და-სხვა კუთხის სიტყვებისა და ამავე კუთხეებში დაშთენილ სიტყვა-ფრაზების გამომზევება და სხვა.

*) ეს წერილი ზარზან დავბეკდეთ „ივერიაში“ და დღეს ვურთავთ კაკ-ელისენში შეკრებილ სიტყვათა წინასიტყვაობად.

არ არის ისეთი ენა, რომ მას, თვისის წინმსვლელობის დროს, მრავალი სიტყვა არ გაჰქავებოდეს და ამ გაჰქავებულ-გაუქმებულ სიტყვათა მაგიერ სხვა ახალი (ხშირად უცხო ენის) სიტყვა არ შემოედოს ხმარებაში. ხოლო შემჩნეულია, რომ მრავალი სიტყვა, რომელიც შემდეგ თაობას აღარ ესმის, წინანდელ თაობისათვის ყველა ესეთი სიტყვები გასაგები ყოფილა და მაშინ არც ერთი სიტყვა, აღმნიშვნელი რომელიმე ცნებისა, გაუგებარი და ანუ გაჰქავებული არ ყოფილა. თუ ეს ითქმის საზოგადოდ რომელიმე ენის შესახებ, მით უმეტეს ითქმის იმისთანა ენის შესახებაც, როგორიც ქართული ენაა, რომელსაც აქვს თავისი, სულ ცოტა რომ ვსთქვათ, 2500 წლის ისტორია.

სიტყვების გაჰქავება და კილო-კავების გაჩენა დამოკიდებულია მრავალ გარემოებებზედ, რომელთაგან უაღრესნი არიან: ერთისა და იმავე ტომ-მოდგმის წარმომადგენელთა შორის მისვლა-მოსვლის სიძნელე და მწერლობის უქონლობა. მისვლა-მოსვლის სიძნელე დამოკიდებულია გვარ-ტომის ადგილ-სამყოფელის გეოგრაფიულ შენობაზედ: მაგარი და შეუვალი ხეები, ღელეები, დიდი მთები, უგზოობა, პოლიტიკური დამოუკიდებლობა და სხ. დიდად აბრკოლებენ ცივილიზაცია-კულტურის მოფენას ქვეყანაში და აფერხებენ აგრეთვე ენის ძლევამოსილობით გავრცელებასაც ერთისა და იმავე ერის მამულ-ღედულში. ამისთანა ყოფაში სიტყვების გაჰქავება, ენის კილო-კავებად დაყოფა, მით უფრო აუცილებელია, თუ ერს ვერ შეუქმნია თავისი აზრისა, ფიქრისა და მისწრაფების გამოსახატველი ნიშნები—ანბანი და ვერ დაუარსებია მწერლობა მშობლიურს ენაზე. ამ ყოფაში არის დღეს ლეკური ენა, რომელიც მისვლა-მოსვლის სიძნელისა და მწერლობის უქონლობისა გამო გადაშლილა მრავალ შტო-კილო-კავებად და ელის დაღისტნის ახალს ჰომიროსს ანუ ჰეროდოტეს, რომ ეს ლეკური კილო-კა-

ვები ისევ შეიკრას, დაზავდეს, შეილიოს და აღჩქაფდეს საერთო ლეკურ ენის წყაროდ.

ენათა მეცნიერები იმასაც ამბობენ, რომ სიმრავლე გაქვავებულ სიტყვათა და კილო-კავებისა არის დიდი სიმდიდრე ამა თუ იმ საერთო ენისათ; როგორც რომელიმე მდინარე დიდდება თავისი ნაკადულების შემწეობით, ისე ენაც, თავისი წინ სვლის დროს, უნდა მრავლად იღებდეს საზრდოს თვისი კილო-კავებიდან; უამისოდ იგი დიდ მანძილს ვეღარ გაივლის, საფანელი შემოაკლდება, გაღატაკდება და სწორედ ის დაეშრება, რაც ქვიშრობში მიმდინარე მდინარეს, რომელიც, სათავეებში წყარო-ნაკადულების სიცოცხლისა გამო, ზღვამდის ვეღარ უწყევსო.

მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენს მამა-პაპას ჯერ ისევ ქრისტეს წინა დროსვე ჰქონია წერის ნიშნები და მერე დაუარსებია თავისი ენაზედ უმდიდრესი ლიტერატურა, მაინც, ვიმეორებთ, მიუხედავად ამისა, ჩვენში დაშთენილია მრავალი კუთხე, საცა ამირანისებურად და ხელ-უხლებლად მაგრობს აუარებელი სიმდიდრე ჩვენი ენისა, აუარებელი საუნჯე, შეძენილი ჩვენთა დეაწლით შემოსილ მამა-პაპათა მიერ. ამგვარი კუთხეებია ხე-სურეთი, ფშავი, თუშეთი, მთიულეთი, რაჭა, სვანეთი, სამეგრელო, წებელდა, აფხაზეთი, აჭარა, ლაზისტანი, სამცხე, ქიზიყი და კაკ-ელისენ-პარი და არა თუ ამ კუთხეებში, არამედ თვით საკუთარს კახეთსა, ქართლსა და იმერეთშიაც კაცი მონახავს მრავალს სიტყვა-ფრაზას, რომელიც ადგილობრივ იხმარება და საერთოდ-კი აღარა. საჭიროა ეს აუარებელი მასალა შემოგვკრიბოთ, შევიწავლოთ, ავნუსხოთ და ეს შრომა რომ შესრულდება, მაშინ ჩვენი, ისეც მდიდარი, ლექსიკონი ერთიორად გადიდდება, ხოლო ენა-მზეობაც ჩვენი ენისა იმატებს, და უფრო გაბრწყინდება და შარავანდოსანი შეიქნება.

როგორ უნდა შესრულდეს და ვინ უნდა ითაოს ეს დიდი და დიადი საქმე?

როგორც ვიცით, ჩუბინაშვილის ლექსიკონი დღეს წერაკითხვის საზოგადოების კუთვნილებზეა და თაოსნობაც ამ საქმეში უნდა ეკუთვნოდეს ამ საზოგადოებას. იტყვიო, წერაკითხვის საზოგადოებას არ ექნება არც შეძლება და არც მატერიალური ძალა გაუძღვეს ამ ძნელად შესასრულებელ საქმესაო. მართალია, არ ექნება არც ძალა და არც შეძლება, რასაკვირველია, თუ დავივიწყეთ, რომ ამ საქველ-მოქმედო საფუძველზედ დამყარებულ საზოგადოებას დამხმარებელნიც კველ-მომქმედნი უნდა ჰყავდეს. განა ცოტანი არიან საქართველოს კუთხეებში განათლებულნი და მამულისათვის თავ-განწირულნი პირნი, რომელთაც შეუძლიანთ შეიძინონ ჩუბინაშვილის ლექსიკონი და მასში ჩასწერონ ის, რაც დაშთენილა მათს სამშობლოში და საზოგადო ლექსიკონში-კი არ არის! ყველგან საქართველოში გვეგულებიან მრავალნი, რომელთაც შეუძლიანთ ამ საქმეს გული დაუდონ და ნება-ნება, არალ-ახალ სიტყვაფრაზების მოგონებისა და-გვარად ჩასწერონ თავიანთებური სიტყვები ცალკე რეგულაში და მერე გამოუგზავნონ წერაკითხვის საზოგადოებას, რომელიც მისდამი გამოგზავნილ მასალას შესაფერადგის მიუჩენს ლექსიკონის დასტამბვის დროს. თუ რა ფასი აქვს ამგვარს შრომას, ეს სჩანს თუნდა იქიდან, რომ რუსეთის სამეცნიერო აკადემიამ პროვინციალურ სიტყვების ჩამწერლებს ყოველ ახალ სიტყვის აღმოჩენისათვის შეაძლია ორ-ორი შაური! მაგრამ ჩვენ გვგონია, რომ—თუნდაც წერაკითხვის საზოგადოებას შეძლებაც ჰქონდეს,—აღნიშნული ღვაწლი ისეთი წმინდაა, რომ ყოველი შეგნებული ქართველი მოვალეა უსასყიდლოდ დაეხმაროს სამშობლო სიტყვიერებას და მიჰბაძოს ფუტკარს, რომელიც ყვავილების სუნელებას თავ-

ლად აქცევს და მერე თავისს ნაყოფით თითონაც სარგებლობს, კასაც უტყბარუნებს პირს და ღმერთსაც სანთელს უნთებს...

კერძოდ მით უფრო საჭიროა განბნეულ სიტყვათა. შემოკრება, რომ დღეს მეტად გამრავლდა რიცხვი განდევნილთა და გარეწართა. ეს წინდაუხედავნი, იპოვიან-რა თავისს კუნტულში ასიოდ აღგილობრივ სიტყვას, რომელიც საერთო ლექსიკონში არ არის, ყვირიან: „არიკათ! აი სად ყოფილა ახალი ენაო! ჩვენ თურმე სხვა ენა გვქონია“ და სხ.

კაკ-ელისენ-შაკიხ-წუქეთს (ნაწილია ზაქათალი-სა და ნუხის მაზრებისა) სცხოვრობენ: ქართველები (ინგილოები), რომელთა რიცხვი ოფიციალურ ანგარიშით 13¹/₂ ათასი სულია და ლაპარაკობენ ქართულად; შაკიხლები-უდები, რომელთა რიცხვი 1,000 სულზე ცოტა მეტია და წუქეთლები—წაკურლები, რომელნიც რამდენიმე სოფლად მოსახლობენ წაკურსა და კაკ-ელისენში. უდების ენა ამ წაკურლების ენის მონათესავეა; იგინი მართლ-მადიდებელნი არიან და გურჯიებად იწოდებიან; წაკურლებიც აგრეთვე მაჰმადიანობენ. კაკ-ელისნის ქართველების უმეტესი ნაწილი მაჰმადიანია და დანაშთენი ქრისტიანე.

აღვნიშნავ აღგილობრივ კერძოობას კაკ-ელისნის ქართულისას.

ა) ყველა სიტყვას, რომელსაც სამწერლო ენაზე ა) ბოლოს უზის „ი“, ეს „ი“ ეკვეცება, ვითარცა: ცხენ, ღორ, ირემ და არა ცხენი, ღორი, კაცი

და სხ. და ბ) სიტყვას ხშირად აკლდება „მ“, ვითარცა, წარეა, წოვეა, (მწვავე), წერალ (მწერალი), ღღელ (მღვდელი) და სხ.

ბ) ა—თი, ე—თი, ო თი და უ—თი დასრულებულ სიტყვებს ბოლოში ემატებათ „ა“, ვითარცა: მამაა, ხეა, სოკოა, კუა (ანუ კუე) და სხ.

გ) ხმები „ძ“ და „ჯ“ გამოითქმიან რბ-ლად: ზ—დ და ჟ—დ, ხოლო „კა“ ისევ მეფობს.

დ) ერთად შეყრილი ხმოვანები — უი (ძველად) და „ვი“ (აწ) — კაკ-ელოსენში გადაქცეულან იმ ხმად, რომელიც აღინიშნება ფრანგული ასოთი „u“, ხოლო ხმოვანები „უე“ (აწ „ვე“) გამოითქმის ისრე, ვითარცა ფრანგულივე „eu“. მაგ.

ა: გუირგუინი (გვირგვინი) — გარგან, კუიცი (კვიცი), — კაც, ხუიხუინი (ხვიხვინი) — ხახან და სხ.

ეა: ღვედი (ღუედი) — ღეად, გუერდი (გვერდი) გეარდ, ყუელი (ყველი) — ყეად, კუერცხი — კეარცხ და სხ.

ხან-და-ხან «უა»-ც eu-დ გამოითქმის, მაგ სიტყუა—სიტყეა; უი-ს შუაში რომ უხმო იჯდეს შაინც ეს ხმოვანები ერთმანეთს ელევინ და «ა»-დ იქცევიან: სულიკი (სელიკი) — სლუკ; წურილი (წვრილი) — წრალ; კუნიტი (კვნიტი) — კნატ; ასრევე უე-ც, მაგ: კუნეტა (კვნეტა) — კნეატა, კუნესა (კვნესა) — კნეასა, ხურეტა — ხრეატა.

შენიშ. ხმები eu და u არიან აგრეთვე სვანურსა,

უდურსა, წახურულსა და ლეკთა ენებში.

ე) ხან-და-ხან მარცვლები (სიტყვაში) ერთუროთის მიბაძვით ერთნაირად გამოითქმიან, მაგ: ომოჲ (ამო), ჩომოჲ (ჩამო), მეუზეარ (მოზვერი), კარაშტავ (კვირისტავი), euზეაჲ (ეზო), სარსალაჲ (სირსველა).

ვ) პირველ პირში (ორივე რიცხვებისა) ავი (აღვი) იცვლება ოჲ-დ: ოჲყონ (ავიყვანე), ოჲლ (ავილე), წოჲყონ (წავიყვანე) და სხ.

ზ) შესმენილს ბოლოში ებმის „ყ“, რომელიც ზოგჯერ უდრის „ხოლომე“-ს და ზოგჯერ აღნიშნავს პიროვნებით ნაცვალსახელს, მაგ: ვქომყ, ვქამ ხოლომე; მაქ, გაქ, აქ, გოქ, გაქოყ, აქოყ, (გაქვთ, აქვთ). ეს «ყ» უდრის სვანურს «ხ», მაგ.

მყავ, გყავ, ჰყავ, გვყავ, გყავაყ, ჰყავაყ.

მაყა, ჯაყა, ხაყა, გვაყა, ჯაყახ, ხაყახ (სვანურად).

მინდ (ა), გინდ (ა), ჰუნდ (ა), განდ, გინდაყ, ჰუნდაყ, მაკუ, ჯაკუ, ხაკუ, ნაკუ, ჯაკუხ, ხაკუხ (სვ.)

ვარ, ხარ, არი (ს), ვართ, ხართ, არიან.

ხვარი, ხარი, არი, ხვარიდ, ხარიდ, არიხ (სვან.)

„ყ“-ს აქვს განსაკუთრებული მნიშვნელობაც: „გაკეთებინებთ“ რომ ვსთქვათ, ვერ გავიგებთ აქრომელი ნაცვალ სახელია ქვემდებარედ, მე—თუ ჩვენ. ამ გაუ-

გებრობის ასაცილებლად იხმარება ყ: გაკეთებინებყ,
ე. ი. მე თქვენ, — და გაკეთებინებთ, ე. ი. ჩვენ თქვენ.

ც) მრავლობითი რიცხვი წაკურულისა და ყუბაჩის
ლექთა ენებში სწარმოებს მარცვლებით „ბა“, „ბე“,
„თე“, „ბუ“; ყუბაჩურად: კალ (სახლი), კულ-ბა (სახლე-
ბი), უსულ (ხე) — უსულობა (ხეები), ადამთე (კაცები, კაც-
თა), უცბე (ძმები); წასურულად: მუკ (მუხა) — მუკ-ბი,
(მუხები), სუვა (მთა) — სუვაბი, არაბა (ურემი) — არა-
ბაბი, ჰედ (ჰედა) — ჰედბი (დედები), იაკ (გზა) — იაკბი
(გზები).

შენიშ. უდური სიტყვები დანიშნულია ასოთი
«ჟ» და წახურული — „წ“. აქა-იქ მოგვეყავს აგრეთვე
მეგრული და სვანური სიტყვებიც, რომელიც აღნი-
შნულია ასოებით „მ“ და „ს“.

აბლაჟ, უფერული ცხენი, ქათამი (ნახე საბას ლექ-
სიკ. „ამლაკი“).

აკეზა, გება; ს. ლი-გემ, უ. ქება.

აკლანზკა (კლანწვა), დამკლავება; აიკლანზა, დაიმ-
კლავა ანუ დაიკარწახა; გურ. აკაპიწება.

აღაფ, საქონლის საკვებავეი (ბზე, ბურდო, თივა
და სხ.).

აკლეს, მიწის პირიდან ბაღის მოპარსვა მკრელი
ბარითა და ადგილის გაკალოვება.

ამ დროს, სვ. ამ დროს, უ. მე ვადა.

ამაჴსენ, აღმართი გზაზე (ამოსასწეველი).

ამოგდინგაკ, ამოგაგდებ ძირიან-ფესვიანად.

ამომჴრკა: კალთაჲ ომოჴმურა, კალთა ამოუხვია.

ამ (ამს), ის (ის); ამს მინაა? ის ვინ არი? ამს თამს,
ის მთაჲ.

ამდ } ილიე; } ომდ } ავილიე; } წომდ } წავილიე;
ამტან } ომტან } ავითან; } წომტან }

გომდ } გავითანე, ავითანე; } მამდ } მოითანე.
გომტან } გავითანე, ავითანე; } მამტან }

ამყონ, აიყვანე; ომყონ, ავიყვანე; მომყონ, მოვიყვანე,
მამყონ, მოიყვანე, მამყონა, მოიყვანა. წომყონ,
წამყონ, წამყონა, წომყონით, წამყონით,
წამყონეს.

ამჴანგერ, არჴაკელი.

ამამჴრამ, არამარა.

ამანი-ჴარ, არანის მხრის ჴარი.

ამდჴამ (დევ); დევი, სვ. დავ.

ამტა, ასცდა; დაასტინა, დააცდინა, შესტა, შესცდა.

ამტამ, ასტამი, სვ. ასტამ, უ. ისტამ.

ამჴარ, სხვენი, чердакъ (საბას ლექსიკონში: „აყარი,
სხვენის ლატანი გინა საკიდარი»). (მყევბი.

ამოღამ } ატყდომა; } ნუ მეყოლები } ნუ ამტეხიხარ, ნუ
ამტეხამ } ატყდომა; } ნუ მეტეხები }

ამდ, ამლო.

ახლი-წილ, დანიშნულ-დაწინდულ ქალის მოსაკითხავი
 ბაზხალ, დიდდუმიანი ვერძი. (კერძი.

ბათათ, მსუნაგად მომტორავი, ბათათა.

ბაკანი, დიდი პინაკი; კუხბაკანაჲ, კუს ბაკანი, სარ-
 ქველი; სვ. ფაკან, ჯამი; უ. პინაკ.

ბაღ, ბალი; მ. ბული, ს. ჰებ, უ. ბაჰი, წ. ბალი.

ბაღღუნუ, ბაღლოჯი.

ბანგლ, ბანჯგელი, წვრილი ბეწვი.

ბანდ, ცხელი ქვაბის შესადგამ-გადმოსადგამი ნაქრები
 ბაწარ, მატყლის ძაფი, ლაზლა.

ბებერ, დედაბერი; მ. დედიბი, ს. დედბერ.

ბებრაჲ, ბებია, დიდელა.

ბზიკ, კრაზანა, იცჲ; მეგრ. და გურ. ბზიკი.

ბზიტ, (ნიშნის გება-დაცინვა-დაქადებით დამუქრებუ-
 ლის გასტუმრება). ბზიტ, ალბად, წარმოსდგა
 სიტყვიდამ აბზუება, ბზ!, ბზუკ!

ბიზაჲ, ბიძა; მ. ჯიმაღი (ძმადი?), ს. ბუბა.

ბიჲჲ, კომში, ბია; უდურ. ფუშა.

ბიბიჯაჲ, ბავშვთა ენაზედ ლამაზი.

ბიდ, კატის ულვაში.

ბლენ, ბნელი.

[теніе.

ბოღჟკი (საბას. ლექსიკ.) ЛУКОВИЦА, ЛУКОВИЧНОЕ рас-

ბოღებაჲ, ძლიერი ცხელება, (ანთება?) (ნაჭერი.

ბორტოჲ, გორახი, КОМЪ; ბორტოჲ, კაზალა (ყველის

ბოჭკენი (საბას ლექსიკ.), უ. ბუქუნ, წ. ჰუქუნ, მ.

ქვარა (ქორა), ს. მაქიკ (შეად. გაქიკნული, როქიკი, მაქიკი).

ბოლოლაჲ, ლაბუა (ქათამი).

ბოდრიაჲ, ყვირილი ირმისა ანუ ღმუილი მოზერისა. ბრქე, ბრინჯისაგან (ჩალოუქისაგან) გაცლილი კანი. ბრეკ, დაბრეკულ, *косолапый*.

ბრინჟ, ბრინჯი, უ. ბირინზ; წ. ბრინზ.

ბრულ, მაყვლისა ან ეკლის დაბურული ბუჩქი, ბარდი. ბუდრუგენაჲ, პაწია ქოხი, *будка*; გურ. ოქოქი.

ბუკ, ბუ; მ. ბუ (ღუ), ს. ღორღოლ, უ. გუგელ, ბუზან, მუშტი. (სპარს.), ს. ჯუგმარდ. [წ. გოვაბი.

ბუთქ-ბუთქი, გროვ გროვად აბეთქებული მცენარე.

ბუტყელაჲ, ობობა (ბურვა, დაბურვა), გურ. ბორ-ბურნა, ქინქლა (იხ საბას ლექსიკ.). [ბალა,

ბურზღუმ, კრიკინა (საბას ლექსიკ. „ბურძღენი, ყურძნის კლერტი“).

ბურჟულაჲ, კუნწულა, ბურჯლული; გურ. ბურჩხი.

ბლუნკაჲ, ბობღვა, ბლუნვა.

გაგაჲ, მიუხვედრი. *несмысленный*.

გადაბიჭება, გადაბიჯება.

გადაჲ, გადადი, გოდმოჲ, გადმოდი.

გაღნაშობ, საშეშედ გადაჭრილი ტყის წარათი.

გაღაფა-ყბიან, ნამეტურ პირდიდა კაცი.

გალაღლაღება, *полоскать, полоскаться*.

განარკებულა, ეკალ შერკმულსავით გაბრაზებულა, ახურებულა (გასათხოვარ ქალის შესახებ).

გაჲ, გადი; გომოჲ, გამო, გამოდი.

გარუსება, შერცხენა.

გატანებულ, დედუფლის მაყრიონი; გომოტანებულ, ნეფის მაყრიონი.

გაფრანგდა, საშინლად გაბრაზ-გაცხარდა; გურიაში: გაიფრანგა, იარაღს პირი გაუბრუნდდა.

გაშფოთება, შებმული საქონელი სიცხე-პაპანაქები-საგან რომ შეწუხდება, გაღეჭდება.

გაჩიება (ჩიება), საიღუმლოს გამხელა; მ. ჩიება.

გაჩქერება (ჩქერება), გამეტება; როგორ გაიჩქერი? როგორ გაიმეტე.

გაწინტკა (წინკვა), თითო-თითოდ რომ მოუგო ვისმე და ხელ-ცარიელი დასვა. გაგწინტ, მოგიგე სრულად (ალობად სიტყვიდგან წინდი).

გაკეჩვა, გატეხა; გაკეჩ, გატეხე; ნაკეჩ, პურის ნატეხი. გეუღაბრიმაჲ, ანკარა (ქვემძრ.). [ფედიას.

გეურც *), ახლოს; გეურცგეურც, ახლო ახლო; ს. გზას წასვლა, იოლად წასვლა (თათრ. „იოლა გეთ-მალ, გზას წასვლა).

გიჟ-გიჟ, ძროხის დასამაკებლად მოზვრის წაქეზება.

გირც, ПИРОЖОКЪ (მოხარშული).

*) წარმოსდგება სიტყვიდგან გ ვ ე რ დ ი. გ ვ ე რ დ ს ანუ გ ვ ე რ ც და აქედგან გეურც. ეს სიტყვა ამავე მნიშვნელობით იხმარება მესხურ დავითნის ქრონიკაში და იწერება ასე: გუპრც (გვ.89.)

გამოუკდა, გამოუდგა.

გორ, გვარი; გორ, საიქიო ერთის გვარეულობისა.

გრძემა, რჩოლა, (გურემა).

გრაკაჲ, შეგრულა ქათამი.

გრძლოჲ, ჩრდილი; საგრძლოჲ, ქოლგა (თათრ.).

გრძიხ, სარჩოლად მისევა.

გროშ, დაროშვილი; გროშვა, როშვა (საბას ლექსიკ.

„გროში, მოსხოსავით“), გურ. ხოროში.

გუთან, უ. ქესთან, წ. ქოთან.

გულ, მ. გური, ს. გვი (გუ), უ. უკ, წ. ჰიკ.

გურგურ, ქუხილი, გრგვინვა; უ. გარანება.

გუგოჲ (გოგოჲ), ქალი, გოგო; ს. დინა, უ. ხინარ.

გაგან, გუგუნი.

გულანდ, გულაღმა.

გულეუკაჲ, შიგნიერობა, გულ-ღვიძლი.

დაძმსაჲ, მწვავედ სცემა.

დასტინა, დააცდინა; დასტომილ, დაცდენილი (საბას

ლექს. «დასთომილი, დაცთომილი“.

დაბაჟლანაჲ, ბაჯაჯლანა.

დაზერკაჲ, нагрывать.

დად, მდადე, მ. დადე, ს. დადუ.

დადაშაჲ, ზედაშის ქვევრი.

დაკანჭლვა, ავადმყოფობისაგან კაცს სიხმელე რომ

დაემართება.

დაკლიტ, დაკეტე; დოჲკლიტ, დავილუბე; ენაჲ ამაჲ-

დაკმენა, დაკბენა.

[კლიტ.

დაკოპვა, შახმატის მსგავსად საჩალოთუქე ადგილის
დალაკვა, СЛУЧА ЛОШАДЕЙ. [დასერვა.

დაადა, დიად, მეტად; დაადა კაჲს, უფრო კარგია.

დაარსუდა, ყანა შეთქვირდა.

დაასო, დაივსო, დაილუბა; დააკლიტა, დაილუბა.

დაჟ, დაჯე (დაჯექ); ჟის, ზის.

დაჭანება, დარხევით ჩამოყრევინება თხილისა, თუთისა,
სხლისა და სხ.

დაჟიკდა, დალივდა.

დაჟუჟღვა, ОБНИМАТЬ.

დაშენა, ცემა; დამიშინა, მცემა.

დაწყოზა, შერიგება.

დახრა, ნიგვზის ანუ წაბლის ხის ბლერტა ალატით.

დაკეჩკა, მტერევა, დაძლევა; მერცხალ დავკეჩ, მერც-
ხალი დავძლიე.

დაჭხტო, დაჭხვდა; დახტომაჲ, დახვდომა, შეხვედრა.

დგეანა, რასმე რომ ხელი მოაველო და გადისროლო;
გდგეანავ, წყალში ტყაპანს გაგადნენ.

დენგრ, უტეხარი და შეუვალე ლელი, ბრძამლ-ეკლით
დაბურული ტყე, (საბას ლექს. „დენგრი, ცხოვართ

დესტამბუჲ, პუმბულა, დასტამბო. [ნეხვიჲ).

დიდგე, ძროხის მოსატყუებელი ძახილი.

დიჩ, ძროხის გასაგდები ხმა.

დიღზარ, ალუბალი.

დიღლაჲ, დილა; უ. დამდამ, წ. მიქედინ.

დინგ, ჩალოთუქის საცეხვავე მანქანა.

დინჟორაჲ (მც.)

დოგასოფსოფა (დაგვანოფსოფა), რაიმე სანუგებროთი
მთელი ოჯახი ანუ ამხანაგობა გაგვანარა.

დომფალ, დომფალი, უკუტოდ გამოხარშული პარკი,
ხოლო კუტიანად გამოხარშული ყაჭია.

დოჟ, მცენარის ნორჩი ყლორტი. (ნახე ჩუბინ.
დუდღუბა, გომბიო. [ლექსიკ.).

დუმბაჲ, ქათამი, რომელსაც ბოლო არა აქვს (აქედ-
გან დუმბადე).

დსუ, დიჟვი.

დსნქ, მორი, ბოკო.

დსნაჲ, დუნია, მსოფლიო. იმ დსნიაში, საიქიოს, ამ
დსნიაში, სააქაოს;

დღჟა, დღე: მ. დღა, ს. ლა-დღღ, უ. ღე (ღი), წ. ჰიღ.
ენაჲ, ენა; მ. ნინა, ს. ნინ (ლეკურად ნინო, დედა).
ენატლაკია, პირშეუნახავი, ენატანია.

ეჟზან, სრულიად (აღბად სიტყვითგან ძაან).

ეჩამეკ, უშობელი ფურკამბეჩი.

ეჩიზიჩაჲ, ეჩის ძირა (მც.)

ეჟშუნ, тревога, (ვაიუშველებელი).

ეჟ-ჭარაჲ-ჭჟა, სამგლოფიარო მოძახილი.

ვარდ, ვარდი; მ. ვარდა, ს. ვარდ, უ. ვარდ, წ. ვარდ.
ვარაჲ, ვარია (მამლაყინწას გარდა).

ვაშლ, ვაშლი; მ. უშქური, ს. ვისგვ, უ. ეჩ, წ. ეჩ.

ვაშკატ, ვაჟიკაცი. გურ. ვაშკაცი (აღბად სიტყვიდ-
გან ვაშა და არა ვაჟი).

ვირ, გოდრის დასადგმელი სამფეხა „მაკრატელი“.

ზაღაჲ, ძალუა.

ზაღ, რძალი, მ. ნოსა, ს. თელღრა.

ზაღ, ძალა.

ზამაჲ, ცოლისთვის ქმრის მამრი ბიძაშვილები. (ზამა
სიტყვიდგან ძმა, ძამია (იხ ზმაჲ.)

ზამანაჲ, ხანა, $\Theta\text{ΠO}\chi\alpha$.

ზაჭყა, კაკალთა შორის ყველაზე მსხვილი კაკალი (ნა-
ყოფი); ზაჭყა-ზაჭყა, დიდრონი კაკალი ანუ თხი-
ლი; ზაჭყა, კაკალ-თხილის გასატანი (თამაშობა-
ში) კაკალი.

ზგლუნ, CPOJIB3HII , საგლინავი, ლიბი.

ზედგარ, ზედადგარი; საზედგრეჲ, ცეცხლიდგან ზე-
დადგრის გადმოსადგამი კავი.

ზემჲემ, ზემო მხრიდგან; ქომჲომ, ქვემო მხრიდგან
ზეჲ, მზე; მ. ბჲა, ლაზურად მჲორა, ს. მიჲ, უ. ბელ,
ზეჲ, რძე; მ. ბჲა, ს. ლჯე [წ. ვირელ.

ზეჲაზეჲ, ზევ ზევით, $\text{CBEPX}\Sigma$, $\text{чepeз}\Sigma$; სახლების ზეჲზეჲ
გადაფრინდა.

ზეჲთი, ზემოდგან; ზეჲთი იქნა, ზენას ძალით იქნა.
ზეჲაჲაჲ, ძერა.

ზიანაჲ, რძიანა, მ. ბჲალა, ს. მჲლოჯადრა.

ზიჲ, მძივი, მ. ძია, ს. ძიჲ.

ზილ, ძილი; მეზინზილებ (ზლაპრებში), მეძინება.

ზინჲეჲ დეეცა, ჟუკანა ტანზე დეეცა.

ზისმა, მზის მადღმა (ფიცილია).

ზმაჲ, ძმა (ზამაჲ, ძამი, ძამია), მ. ჯიმა, ს. ჯიმილ.
ზომოჲთიან, ზემო მხარეს; ქომოჲთიან, ქვემო მხა-
ზონზ, ძონძი, ს. ძეუნძ. [რეს.

ზრჲჲ, ღერძი, ძრო.

ზრჲხაჲ, რქოსანი საქონელი; ფურ, ძროხა, ს. ფარ.
ზუნგელაჲ, მოგანგლული.

ზუგ, ძუ; მ. ჯუა, ს. ჯუა.

ზუტყ, ძირკვი; ზუტკიან კაც, ძირეული კაცი; ომოგ-
ზუტკავ, გაგაქრობ, ძირეულ-ფესვიანად დაგკარ-
ზუტსუნაჲ, ძირხვენა. [გავ.

თავ არ არის, ჯერი არ არის. თავი, ჯერია.

თავაჲ, წისქვილის ბორბალი.

თავრიაჲ, საქონლის თავ-ქალას ტყავი.

თავსაჲსა, მკედარზედ შავების გასახდელი და თავ-
წვერის საპარსი ღლე.

თაფლ, მ. თოფური, ს. თვი, უ. უჭ, წ. ითუ.

თეთრ, ფული, თეთრი.

თეთრჲ, ბისტი. გურ. სვეტი.

თეჲნაჲ, ჩონგურის დასაკრველი ბლის ქერქი.

თით, თითი, მ. კითი, ს. ფხოლე, წ. ტიბ.

თიან, სპილენძის დიდი თაბახი; უ. თიან, წ. თიან.

თმაჲ, თმა; მ. თომა, ს. ფათვარ, უ. ფოფ (შეადარე
ფათახ-ს), წ. ქარ.

თოჲშ, თოქშ!

თოჲ, მ. თოლი, ხევსურ. თოლი, ს. თე (თელ)

თოტჲ, მთვარე, თოარე; მ. თუთა, ლაზურ. თუთა,

ს. დოშდულ. აფხაზ. ამზა; თეძა, თვე, თთვე;
მ. თუთა, ს. დოშდ. აფხაზ, ამზა.

თორაფუბაჲ, თვალიერება.

თოხმას, ხის ჩაქუჩი, გურ. კორკოტანა.

თუარემ (თუარ), თორე (მ), თუარემ; სვ. ადო. თუარ
დაიკოცებიან.

თუთაზაღია, მაღალური (ეს სირი „თუთა-ბალია!-ს
გაჰკივისო და არა „ბიჰო-გოგოიას.“)

თსელ-ხინგაღ, ატრია.

თხიღ, თხილი; უ. ერეყ, წ. ერეყერ.

თხლაფაჲ, ძაან თხელკანიანი ყურძენი.

იკაწიკა, (?)

იმაღზემთ, ზეგის მეორე დღე.

იჰო, იჰ!

კაჰლოჲ, კავი, РЮНЪ.

კაგალ, კაკალი; უ. უყ, წ. ხეკარ.

კაგაბ, კაკაბი; წ. გაჰკაბა.

კაგანი, უ. კაკაბსუნ, წ. გაგალა.

კაკაჩ, კაკაჩი (ღამე მთვარით ნათელი, საბას. ლექსიკ).

კამმეჩ, კამბეჩი, მ. კამბეში, ლაზ. გომიში, წ. გემიშ.

კაჲს, კარგია, კაია; კაჲს, მოვალ, კარგი, მოვალ.

კაჰრაშ, ყვითელ-მოწითლო (იხ. საბას ლექსიკ.), ნარ-
კარაზანაჲ, (მც.) [გიზის ფერი.

კარკატან, მჩვარი.

კარწას, წენგო. [ეკლის ღობე).

კაწ, ღობეზე სავლელი ბილიკი. • შეად. კაწანი,

გაწაჲ, ხის მომცრო ჯამი.

გაჭაჲ, ნაჭერი ნესვისა და მისთანათა.

გაჭკა, ცელვა.

გღარ, მკედარი; მ. ლურელი, ს. ლა-დგარ.

გედ (ძაბ), ძაფი (ოქრომკელი).

გეგრეს, მოლოტი.

გეგრესეკლაჲ, ერბო-კვერცხი.

გემახაჲ, ნისკარტით ჩაკვრა; ჩაჰკემახა, ჩანისკარტა.

გილან, თიხის პაწია ფიალა, ჯამი.

კიდბან, კიდობანი, ს. კიბდვენ.

კიკოჲ, ტიკინი.

კინაჲ, რკინა, ს. ბერეჟ (აქედგან გვარი ბერეჟიანი).

კინკილო, თხილის ბუჩქის ყვავილები; კინკილებს,
კონწიალებს. გურ. კვინკვილა.

კირკილ, ჩრჩილი.

კირჩნაჲ, კენკვა, გამოკიკვნა.

კლაჲ, მკლავი; მ. კილე, ს. მეკარ, უ. ქულ, წ. ხი-
ლეჰბი (მკლავები).

კლერტოჲ, კლერტი. ამოკლერტვაჲ, ხნულის გაწმენ-
და ძირკვებისა და გამხმარ ბალახ-ბუღალახისაგან.

კნატ, კენიწი; კნატ, კნუტი, კნოტა.

კოიპა (კოპიჰა), ტანდაბალი კაცი, ჩია კაცი (საბას
ლექსიკ: „კოპიჰი, მიწა შეყინებული“).

კოლა, მაგიერ; მის კოლა, მის მაგიერ (კოლა სიტყვიდ-
გან კვალი (კუალი); საზოგადოდაც ითქმის მის
კვალად, მის მაგიერო.

კოლ, კვალი; დაკოლეს, კვალი გაატარეს; დაკოლეს,
დაქლიკეს; კოლსუკან წაჟდა, კვალს გაჰყვა.

კოლტ-კოლტი, მურკლ-მურკლი; კოლტ, მურკლი.

კოკოჲ, კვერი, კოკორა.

კომლ, კვამლი, ბოლი. მ. კუმა, ს. კუამ, უ. კუინ.

კოჩთჲ, თარო (საბას ლექსიკ. «იკორთა, ფიცრის
თარო»).

კორკორაჲ, ბარად სოკოსავით ამოზურცებული გორა-
კოჩსაღაჲ, ბზრიალა (შეადარე სორსლებას). [კი.

კოტოშ, გრძელტარიანი გოგრის ქურქელი.

კოფსაღ, კუფხალი.

კრქნსაჲ, კრეჲ; გაკრინჩხა, გაკრიჲა. გურ. ხუჲვა.

კუდბაწაჲ, ყურბელა (იხ. ყურბელა).

კუდრუცაჲ, ცხვრის ღუმის კუდი.

კუდურ, კუდა, უკუდო.

კული (ტული, ტუგნაჲ), ტუგია,

კუნზ, ხის სამფეხა სკამი.

კუნტაჲ, კუტი (პური).

კურკოჲ, კრკო.

კურკურაჲ, გვრიტი.

კურტ, კრუხი; კურტაბულაჲ, ДОМОУДЪ.

კუტი, წიწილეზიანი კრუხი; (კრუტი, საბას ლექსიკ).

კუჲკუჲ, გუგული; კუჲკუ, გუგუ; ს. გაგუ; უ. კუჲ-

კუ, წ. დაკუჲ.

კანტაღაჲ, თვალის ფჩხილი.

კანტას, კლდისა ანუ აწოწოლავებულ მთის მწვერვა-
კარაშტაჲ, კვირისტავი. [ლი (კორტოხი?)

კარ, კვიცი, კუიცი, კიცვი.

კუტუღაჲ, ყურიანი ლიტრა.

ლაგლაგ, უ. ლანგლენგ, წ. ლაკლაგ.

ლალუჲ, ჩხვილთა საძილე ჭოჭინა.

ლამ, შლამი.

ლაღლაჲ, საჭოჭინე ნანინა.

ლაპარიკ, ლაპარაკი; ლაპარიკობს.

ლარტაჲ, ნაკაფი კაკლის ხე საქერქედ.

ლასტ, ჩელტი, ლასტი წკნელისა.

ლაფოჩქინაჲ (ლოფოჩქინა), ლოკოკინა, მ. ფერწო,
ს. მჰყანც, გურ. ლოქორია.

ლაფჩინ, წალა, უ. ლაფჩინ (იმერეთში ყველგან
ლაფჩინს ამბობენ)

ლადოზ, მალლა და წვრილად აყრილი ხე (ლექსი-
კონში „ლადოზა, წვრილი სარი“).

ლეჲ, ალალი (ფრინვ.).

ლექლარ, «ფრაკის» მსგავსი საცმელი.

ლეჲდ, ლედვი, მ. ლუდი, ს. ლულ.

ლეჩაქ, წ. ლეჩაქ.

ლილი, საამური ღიღინი (საბას ლექსიკ. „ლილია,
ჩხვილთა მიერ ლამაზი).

ლიცლიც, ლიცლიცი (შეადარე. სვან. „ლიც“, წყალი).

ლოგინ, провать (ნახე საბას ლექსიკ.); ფართალ,
ლოგინი.

ჯუღჯან, ლუღეინი, ლეჩხა.

მამბაჟ, დამაკებულს მუცელი რომ შეეცუბა.

მარაზ, ფოჩებ დაყოლებული წვრილი თოკი

მარყეხნაჲ, მარჯვენა, მ. მარბგვანი, ს. ლარსგვან.

მამსელტა, მოიხვეტა, უცბად გაიქც-გადიკარგა.

მასკან, მასკვან, მერმე.

მასკულაჲ, ვარსკვლავი, მასკვლავი.

მაღაჲ (მოჲ), მოდი; წაჲ, წადი.

მაჩქატელაჲ, ღამურა (საბას ლექსიკ. მაჩქათელი),
გურ. მეღამია.

მაჭკეჟ, მაქანკალი.

მეგგა, მოედო (защиплюсь); მეგგა, მოეთრია.

მეზეხუჟ, მეზობელი (ეზეხა, ეზო); ს. მეზბეხლ

მეზეხარ, მოზვერი, ს. მეზ, მრავლობ. მოზარ.

მელაკუდა, რქაწითელი (ყურძ.).

მემზანაგობაჲ, ქორწილის წინაღამის ვახშმობა ნეფიონის
უახლოვს ნათესავებისა (სიტყვიდგან მზა,
მზაყოფნა). .

მემზანაგეჲ, მემზანაგობის სამახარობლოდ სადედლოფ-
ლოსას გაგზავნილი კაცი.

მენაჲ, горшечный чай, ქოცო რომ შუა წელამდე
მენაკ, ვენახი. *) [იყოს ამოყვანილი.

*) ვახის სამშობლოდ მეცნიერებს მიაჩნიათ საქართველო (იხ. ალფ. დეკანდოლის „Мѣстопроех. воздѣлываемыхъ растений“, გვ. 191—193). ვენახ-ღვინის სახელი ჩვენ-

მეღლან, მეტის-მეტად შავი, მრუმი.

მერანდო, მოწითანო ყურძენი.

მერახულა, საშემოდგომო სხალი.

მეროკ, რა ვიცი, რა ვთქვა.

მილო, ლამაზო, მოხდენილო (ალერსი კატისადმი).

მინ, ვინ, მ. მინ; მინაა? ვინ არი; მინამ, ვინმე; არც-
მინამ, არავინ.

მიწრო, ვიწრო, მიწრო, იწრო.

მისიკსიკებს, მიიზლაზნება, плетется.

მოკ, მოკვდი; მოვკ, მოჰკ, მოკდო (მოვკვდი, მოჰკე-
დი, მოკვდა).

მო, მო, მოდი; წა, წა, წადი; მივ, მიდის, მივა
(ლს), მეგრ. მეურს; მოხადეს, მოხვიდე, მოხვი-
დელ

შიაცა და ბევრგან სხვაგანაც თითქმის ერთი და იგივეა: vinum (ლათ.) oinos (ბერძ.), vigne (ფრანგ.), вино, виноградникъ და სხ. ჩვენში „ღ“ ხან ემატება სიტყვებს, ხან აკლდება: ვაპარი—ღვაპარი (ხევსურ.)—ღვაპარ (სვანურ.), ვაყი—ღვაყი (ხევს.)—ღვაყ (სვ.), ლევა—ღლევა (ხევს), მეტი—ღმეტი (კაკ-ელ), ღლეინდელი—ღლენდლელი (ხევს.), ასელა—აღსელა, ადგომა—აღდგომა, მიაღწია—მიღწია და სხ. და ამიტომაც, საფიქრებელია, რომ უუძველეს დროს ან „ღვინო“ (მეგ. ღვინი, სვ. ღვინალ, ღვინელ, კაკ-ელ. ღსნეა) ითქმოდა ვინო-ღ და ან „ვენახი“ ღვენახ-ად (მეგრ. ბინეხი), და ამ შემთხვევაში ეს სიტყვა უნდა წარმოებულიყო ასრე: ღვინეხი—ღვენახი—ვენახი—მენაკ.

მოთოლა, ჩამოსთვალა; ჩათოლ, ჩათვალე; ჩათლათ
(по складамъ) წაიკითხ.

მოჟამებულ, მომწითებულა.

მოსადრგა, სატანისამოსო ნაქრის გამოუქრელად ტან-
ზედ დაზმანება (სადარი, მოსადარი, შესადარი).

მოსარქლება, პირქვე დამზობა ქვაბისა და მისთანათა;
მოასარქლა, გადმოაბრუნა სავსე ქვაბი ან სხვა
ქურქელი; (მოსარქლება სიტყვიდგან სარქველი).

მოფესვა, გამოდარება; მოიფება, გამოიდარა; ს.
მაფხე.

მოღება, მოტანა, მ. მოღალა.

მძაღლი, ბრიალი; თოლებ დაუმრიალა

მუგუზ, მუგუზალი, ს. მუღვაზ, გურ. ნუგუზალი.

მურ, მური, ახალ გამოსული პარკის ქია.

მუხაჲ, უ. მაქნახოდ, წ. მუჟ.

ნამ, ნამი, უ. ნამ, წ. ნამ.

ნაკ, ნავი, მ. ნიში, ს. ნავ, უ. ნავ, წ. ნავ.

ნახაჲ, ნენა (დედა), ლეკ. ნინო.

ნაუდეჲ, ნალველი, ს. ნანღველ.

ნაყელაჲ, მოკლულ ნადირის თავ-ყელ-კისერი მისის
მკვლელის წილად.

ნაწიკ, დაკვნისებული ბრინჯი; წევკა, კვნიწება; კეარცხ
დაიწეკა, კვერცხი ნაკრავია; წეკა, ჩეკა.

ნელაჲ, ჯიში ხეხილთა, რომლის ნაყოფი გვიან მწით-
დება; ადრეულაჲ, ნელაზედ ადრეული, მაგ. შვინ-

დი ზოგია ნელა, ზოგი ადრეულა, აგრეთვე აღ-
ნეპერ, ქაფი, პერი. [რეულა თხილი და სხ.

ნეარგ (მეარგ), მორგვი.

ნეას, ნესვი.

ნეტა, ნეტავი, ნეტარ; მ. ნოტე, ს. ნატლავ [კიჭი.
ნიგორ, ნიორი, ს. ნივრა; ნაგრიკიჭ, ნივრის კბილი,
ნიჰნიგა, კიკნია; ნიკაპ დაუყენებლად მოლაპარაკე.
ნინიმაჟ, ძროხა (საალერსო სიტყვა).

ნიღნიღაჟ, ჯუჯღუნა.

ოთქუმი, წელის ტკაცუნება, ჭკანტი.

ომოჟ, ამო, ამოდი; ჩაჟ, ჩადი.

ოხსაჟ, ბარაქალა, ვაშა.

პანკლან, წვირიანი, პანკვლიანი.

პაჰაჟ, მ. ბაბუ, ს. ბაბა, უ. ქალ-ბაბა, წ. ბაბა — დედე.

პატა, ცოტა; პატპატა, ცოტ-ცოტა;

პატრაჟ, პატარა,

პაშტაჟ, პაშტაი, საკმაო. (იხ. რუსთავ.)

პირ, პირისახე; ყბაჟ, პირი.

პირანდ, აღმა წასვლა; თავქეჟ, ქვემოთკენ წასვლა.

პირყუა, დაჩლოუნგებულო (პირი ყუად ქცეულო),

პიწიწაჟ, პაწიწა; პიწიწაჟ, პაწია.

პუწიგა (პუწია), პაწია ხბო (საალერსო სიტყვა).

ჟაგი, ჯერჯი, ჯაგი; ცახის ცოცხი.

ჟანგო, ვითარცა: ქა ჯან ანუ ქა (გო შემოკლ. გოგო).

ჟეკეჟ, მუჟე.

ჟეკანაჟ, მუჟუნა.

ჟენგრაჟ, დაბერებული სვია.

ჟერგაჟ, მწკრივი, რიგი, კვალი; ჟერგა-ჟერგა, რიგ-რიგად; „ჟერგა-ჟერგა ბალებო, ლამაზ-ლამაზ ქალებო“. *)

ჟინაჟ, ზემო სართულის „ბალკონი“ (აღბად სიტყვიდგან ზენა, მეგრ. ჟინი, სვ. ჟიბავ).

ჟინჭარ, ჭინჭარი, მ. ჭუჭელი, ს. მერხელ.

ჟიჟნაჟ, დაბეჭილი, ძვალ-რბილ გასწორებული.

ჟიდ, მჯილი.

ჟორ, ჯვარი; ჟორ გაქრაჟ, ჯვარის წერა.

ჟრილ, ქვაბი რომ ვერ იტევდეს მოსახარშ რასმე.

ჟუღ, რჯული, სჯული (თუმცა-ღა ამბობენ ურჯულო და არა უჯულო).

ჟუნგაჟ, ჟონა.

ჟანტაჟ, სურდო.

ჟატი, ფურთხი, მ. ფურტინა, სვ. ნაშყ; ჟეაჟატი, ჟეაფურთხა (დუჟი?)

რაბე (თ), რათ, რისთვის. [გეუბნება.

რაჟმ, რამე; მა რაჟსა, მაშ რა არი; რას გებნება, რას

რინგ, უღელი ძაღლთათვის რომ ვენახში ვერ შევიდნენ; დარინკა, უღელი დაჰკიდა, (რიკი?).

რაწყ, სარჩო-საბადებელი; რიწყს გაგიწყვეტ, ლუკმას როჟინ, კამეჩის ყროყინი. [მოგისპობ.

*) ჩარიგებული ბლებო
ლამაზ-ლამაზ ქალებო.

რუგუარა (ჭუგუარა), როგორ არა (რეგუარ არა).
სა (სადა), მ. სო, სოდე; სა არისა, სად არის.
საბზუკა, საბზევე.

საგრილოა, ქოლგა (თათრ.)

საკაზიროა, დასასაქმებელი ყმაწვილი ან კაცი; დაჭ-
ვაზირა, შეუკვეთა; დავაზირებული, შეკვეთილი.
საზაზ, დასტამალი.

საზუკა, სარძევე თახჩა.

სათოლუა, სათვალე, მ. სათოლე, ს. სათალ.

საიკალ, ბოძკინტი, подпора.

საკან, დიდი კილობანი, ბელელი.

საკეკ, საკენკი; საკეკი-ქარ, შაკიკი.

საგეას, კვესი; კეისება, კვესება.

საკუწელ, სქელი ფიცარი, ხორცის დასაკეპ-დასანაყად.

საკმელ, საკმეველი, მ. ოკუმბუ, ს. საკმელ.

საკუნზურ, მწვადებ აგებულ შამფურის დასაფიცებე-
ლი სასთაული.

სალოკ, კლდიდგან მეონავი მთის წყარო, მონადი-
რეთაგან დამლაშებული ნადირთა სალოკად.

სამაჩკან, სამაროვანი, სასაფლაო.

სამსტოა, ზვარაკი, საღმთო.

სანაუელ, ავანგდასტა (სპარს.)

სასელაა, სახლის გარეშემო წვიმის სადენი მცირე თხ-

სართხამ, ტყავების გასართხმელი ჭიგოები. [რილი.

სასტულ, სასთაული, ბალიში (სპარს.).

საფუარ, ხაში. მ. საფარი, ს. საფუარ.

საჟორკელ, საყვარელი.

სეჟრაჲ, სერა.

სეჟლ, შრატი.

სეჟკელ (სეველ), სველი, სოველი,

სიზგა, სიძე, მ. სინჯა, ს. ჩიჟე.

სიმაჩტელ, ზღმარტლი.

სიპ, სარქველი; სიპიქუაჲ, სარქველის ქვა.

სირთ, სერი მთისა.

სლანკ (წლანკ), თხელ-თხელი წვენი.

სლაკ, სვლიკი, проворный.

სმინდ, სიმინდი.

სონილ, სანელებელი.

სტეჟანა, სტვენა, წ. სეჟთ. [გელოზი.

სუღისამღებელ, მომაკვდავის სულის მიმღებელი ან-
სუღზურ, აღაპი, ორმოცის წირვა (სულის პური).

სუნაკ, მსუნაგი.

საჟსაჟაჲ, სირსველა.

სხაჲ, მსხალი, მ. სხული, ს. იცხ, წ. ჯიხა.

სხოჲ, სხვა, სხუა.

სხოჲჟაჲ, სხვირპლი, сыпь.

ტაბლაჲ, მკვდრის კერძი.

ტაბლობაჲ, ახალი მკვდრისა ანუ ძველთა მოსახსენე-
ტაღახაჲ, ელენთა. [ბელი აღაპი.

ტანაჲ, ხბო (რუსთავ. „ტანა — ჯორი“).

ტანკეტ (ტანკიჰ), მცირე კალათა.

ტანსომოზ, ტანისამოსი; ფეხსომოზ, ფეხსამოსი.

ტარბაკ, აპოხტი მსხვილი ნაწლევისა.

ტარ, თითისტარი.

ტატაჲ, დიდი ტორი, მ. ტუკი, ს. ფაუ.

ტელაჲ, ტელაჲ.

ტესებაჲ, ატყდომა; ნუ მეტეხები, ნუ მიტყდები, ნუ ტესებაჲ, ტყება; დამტესება, გამტყება. [მყვები.

ტიკაჲ (წიკაჲ), წიწილა (საალერსო სიტყვა.)

ტიკა-ტიკა, წია-წია.

ტიხაჲ, კრიალოსანი ჩამიჩისა, ხრიალა ნიგვზისა. და-ტიხა, ტიხები აასხა.

ტიხრი, მეტად მაგარი მიწა; ქუატიხრ, ქვატიხრი.

ტიკველ, მტკაველი, მ. ტკუ.

ტიკეღა (ტიკვეღა), პირისპირამდის ჭედით ამოვსება.

ტოლ, წყებანი საჭიეში პარკის ჭიათათვის. ტოლტო-ტომაჲ (ჩომაჲ), ჩომბახი. [ლი, წყება-წყება.

ტონი; რა ტონის კაცია, რაფერ ჩაცმულობის კაცია; შავ ტონიანი კაცი და სხ.

ტორაჲსუტ, კამა.

ტრედ, ტრედი, მ. ტორონჯი, ს. მუგვ (გვრიტი).

ტრიჲ, გრძელკუდა (უდუმო) ცხვარი.

ტურაჲ იხეჲ, მზიურად რომ წვიმს.

ტუელ, ბრტყელი;

ტუჲ, უ. ჭალაგ, წ. ჭალაგ.

ტან, ტვინი. ს. თველ.

უღაჲებ, შესაბმელი საქონელი.

უმბილ-უმბარილოჲ, უგბილი.

უმზრახხბაჲ, წითელი პარასკევი (ვინც ამ დღეს დი-
ლით აღრე ადგება და უმძრახხად ქლიავის ხის
ქერქს უკბენს, მას მისი ნაყოფი კბილს ველარ
მოსქრისო).

ურწან, ცოლ-ქმრობის გემოს გაუღებელი ადამიანი,
ქალწული.

ულელ, მ. ულუ, ს. ულვა, უ. ოყ, წ. ოქჰ.

უსულ, ავადმყოფს რომ ნაწყენი გამოაყრის.

უცან, ძაღლის საწამლაფი (მცენ).

უთალოჲ, სურო (საბას ლექსიკ: „ელიანდრე, სუ-
თათათურ, ხელთათმანი. [რო, ფათალო“).

ფალ, საბუღარი კვერცხი.

ფალასაჲ, კაბაგრძელკალთიანი; ფალასაჲ, ფრთებ ჩამო-
ყრილი; დაფალასებული, ავადმყოფობისა გამო
ფრთებ-ჩამოყრილი ფრინველი.

ფანკაცაჲ, ГИГАНТЪ.

ფაროჲ, ფთილა.

ფასალაჲ, БЛИНЫ.

ფაფაჩხალაჲ (ფაფაქყალაჲ), ფლავი რომ ძირს—ნაფ-
ხეკას გაიკეთებს.

ფაჟაწაჲ, ძღარბი; ალბად სიტყვიდგან ფაჟ (ფაფაჟ) და
წაჲ (წადი). საბას ლექსიკ. „ფაჟთა, თავზე და-
სახურავი“).

„ფაფახი ეარ არ მიჭრის“, არა მჯერა.

ფაჟლაჲ, ლობიო, ბაკლა, უ. ფახლა, წ. ბაყალი.

ფაშ, ფაშვი, ს. ფაშარ.

ფაცულაჲ, перяха.

ფეატ, ფეტვი, ს. ფატვ, წ. ღიკ.

ფეჟედგომელ, офиціантъ.

ფონ, ფიცი, ფუცი; მ. ფუჩი.

ფლაჲ, უ. ფლავ, წ. ფლავ.

ფორ, ობი; დაფორება, დაობება.

ფმარტ, ფილტვი, ფირტვი, მ. ფიფვი ს. პერშვა.

ფუსტუე, ფუნჩულა.

ფუჩი, ფუქი. გაფუჩებულ, გაფუქებული.

ფშუნკა, ფშვინვა.

ქათამ, მ. ქოთომი, ს. ქათალ, უ. კოკოწ, წ. კატეჲ.

ქაჲ, რქა; მ. ქა, ს. ქარახს; ქებ გემეება, რქები გა-
ქამარ, წ. ქამერ. [მოგება.

ქალმან, ქალამანი, უ. ქალამ.

ქარაცხორ, (საბას ლექსიკ: «ქარა, უყურო ცხვარი»).

ქახსაჲ, თავ-ქარიანი, несосредоточенный.

ქეჭერი, ღორის მსუქანი ტყავი.

ქერეჭაჲ, სქელ-მოყომრალო კანიანი ნესვი, ქერეჭ,
მარიამქიისა და მისთანათა ზემო ფრთები.

ქითილაჲ, ფურცლის პატარა ტოტები.

ქიჩინჩოჲ, ჯიბლიბო, მ. ქუჩიჩი, ს. ბინბილ, უ. ბიბიკ.

ქოკქოკ, (თამაშობაჲ; ვისიმე ფაფახს მოთამაშენი წინ
წაიგდებენ და ფეხის ამოკვრით შორს აგდებენ).

ქომბაჲ, ცხელ ნაცრის ქვეშ გამოცხობილი პური
(შეადარე მეგრულს ქობალი, პური).

ქომოჲთი, ქვემოთი (ქვემოდგან).

ქომქომ, ქვემო მხრიდგან.

ქონდრიკაც, ქონდრის კაცი.

ჭეღბაჲ, დიდი ქურა.

ჭეუჭეუ, (საქუსალი?).

ქერმუხი საყდრიძა, ქურმუხის საყდარის მადლობა (ფი-
ქერუხ, პირქუში, ყურუმый. [ცილია).

ქუქუჩა, გოგირდი.

ქუშუშა, სკუპი; გურ. წვერტა, მ. წკაპი, ს. ლი-
ჭეჩუ, ძაღლის დასაშოშმინებელი ძახილი. [სკვნე.

დაბეჲ, ლაბე, წ. ჰხამ.

დაჭრე, ხაქო.

დღე, მღვდელი, მღვდელი, მ. პაპა, ს. პაპ, ბაპ, ჩა-
დგრობა, მღერა. [ჩნურ. მოძღვრ.

ფიქტონა, ღრღონა.

დმეტ, მ. ღორონთი, ლაზურ. ღომორთი, ს. ღერბეთ,
ღერმეთ, წ. ღინიშ, თავასარ. ღუცარ, ოსურ.
ხუცაუ, ჩაჩ. დელი.

დმეწრთიშ, ღმერთმანი (ღა ასრევე ფიცილი: ზისმა)
(მზისმანი *).

ღმერთ, გარდა; იმი ღმერთ, იმის გარდა.

დინჭილა, ღვინჭილა.

ფლიკანწ, სუსტი და წვრილად ტან-აყრილი.

*) თქმა: „თამარის მზემა“, „შენმა მზემა“ და სხ. ალბად ნაშთია იმ დროისა, როდესაც ქართლოსიანნი თაყვანს სცემდნენ მზეს.

ღუღ, წვრილ-კბილა ნამგალი. (ღუღაძე)

ღურბელ, ღრუბელი.

ყაჰყაჰი, ურიის ყვავი.

ყალად, ქოლოკი.

ყალაღან, (საბას ლექსიკ. „ყალაღან, უგვარო, მაღალი და სუსტი“).

ყახაჟ, ცხერის ღორი.

ყელ, ყელი, ს. ყია, უ. ყოყ.

ყინტორაჲ, (მცენ.); გაყინტრა, ერთი მოსმით გადაყლდიჟა, ბრტყენა, ს. ლი-ბანტყორი. [კაფა-

ყოკ, ყვავი, მ. კვარია, ს. ღვამალ, უ. ღაჲნა,

ყოკშერა (ზღაპრებში), ყვანჩალია.

ყოკიჭყანტაჲ, ყვითელ ყვავილებიანი ბალახი.

ყორაჲაჲ, ისვრიმი.

ყოყოჲ, მაღალ-მაღალი და ყელყელა კაცი.

ყროლ (ყრალ), მყრალი, ს. ყრალ; ააყროლა, აამზორა, აამყრალა (აამზორა სიტყვიდგან მზოვ-

ყოსუჟ, კოხუნჯი. [რი)-

ყორყოტ, წერო, ღერღეტი.

ყურ, ყური, წახ. კჳრი.

ყურბელაჲ, ბოსტანა.

ყაყ, ღრმად მოხუცი კაცი (დაცინვის კილოის სიტყვანგლა, არეულ-დარეულად მითიბვ-მოთიბვა. [ყვა)-
შაჰ, შაბი.

შარანდელ, შარშანდელი; შარს, შარშან.

შაშ, შაშვი, უ. ჰაჰი.

შეაკ, საზამთრო ნესვისა და მისთანათა მიწაზე გრძლად
გართხმული ღერო.

შეანეორ, შვენიერი.

შეა, შედი; შომოა, შემოდი.

შეაღ (შეატან), შეიტანე.

შეპტრანკ, შანთრანკი.

შენეკა, დაფარულის მიხვედრა; შეგაცნივ, ნაძლევი
მოგიგე, „აილოსტ“.

შადლობით, შვიდობით, ს. შვიდებდ.

შიბი, წრე ქსოვაში (ნახე საბას ლექსიკ.)

შიტრიკ, ცუნცრუკა.

შიშაა, შეშა; მ. დიშქა, ს. ზექ, უ. უშ, წ. ოს.

შიდანწლ, შვიდანწლი.

შილ, შვილი, ე. ი. მხოლოდ ვაჟი: ორ შილ მყავ,
ორი ვაჟი მყავს; ორ ქალ მყავ, ორი ქალიშვი-
შინდ, შვინდი; შინდრიან, შვინდნარი. [ლი მყავს.

შიფრობაა, ცეკვა (საბას ლექსიკ. შუშპარი).

ჩაა, ჩადი; ჩომოა, ჩამო (-დი).

ჩაღღუა, ცელი, ს. მერჩილ.

ჩარჩაჰ, ჩარსავი.

ჩაფარ, ყავრის ლასტი.

ჩად, გვიმრა, ჩადუნა.

ჩაკუსკუსა, მწყაზრად და საყვარლად მოიუბნა; ჩა-
კუსკუსება, держать увлекательную рѣчь. (შეად-
ფშაურ-ხევსურულს „მეკუსება“).

ჩაჭუნცება, ჩაცუცქება

ჩაქულ, ფურცლის დაბალი ხე.

ჩაღარღანა, არხზედ გაკეთებული ჩახრიალა.

ჩაჭბაკანი, პატარძალის ოჯახის წილი გაგზავნილი ნეფისაგან.

ჩაჭკრა, მოულოდნელად რამე წილად ჰხვდა. ჩავეკარ, ბედმა გამიღიმა და წილად მხვდა რამე.

ჩაღაჟ, ჩლაფი, უერბოვო ფლაფი.

ჩინკერ, გამოწურული და გამომშრალი ხორცი და მისთანანი. [ხვრეტა.

ჩორკ, წვრილი და გრძელი ცული; ჩორკნა, ჩორკით ჩომოსეთქულ, მეწყერ წამოსული ადგილი მთისა.

ჩუპე, კიპი, ჩუბუტო (ნახე საბას ლექსიკ.)

ჩულურ, ჩავარდნილი ადგილი (ჩულურეთი).

ჩუნაჟ, ჩინჩაყვი.

ჩხა, კაჩხა, ЧХАМРА.

ჩხილ, ფრჩხილი, მ. ბირცხა, სვ. ცხა.

ჩხანკ, ჩხიკვი.

ცაჲ, ცა, ს. დეც.

ცირიხ, ელამი.

ციცაჲ, მშიშარა, გაუბედავი.

ცან, ცვილი, წმინდა სანთელი.

ცხენიმგელჲ, ცხენის გველი (ფერით წითელია და მეტად უხამიანი).

წაბლ, მ. კუბური, უ. წაბულ, წ. წაბულ.

წაგილ, მოგიგე, დაგძლიე.

წაღდ, მ. ბურკული, ს. წაღდ, უ. კიროპ, წ. კიროპ.

წაპრ (ზაპრ), ძაბრი.

წაჩაბაკანაჲ, ლობემძვრალა ჩიტი. საბა სწერს: „წრა-
პაკანი ყოველთა სირთა უმცირესია“.

წაჟა, წევა, გაწევა; გაწაფული, გაქიმული. (მოწაფე?)

წაღან, წელან; წაღანდელ, წელანდელი

წელ, წელიწადი, მ. წანა, ს. ზა, უ. უსენ, წ. სელ.

წელაჲ, წველა (მაწონი); სწელავეს, სწველის.

წელრ, მწვერვალი; წელრ, წვერი, ს. ვარე (და აქედ-
გან ვარსიმი, დალაქი).

წელხელაჲ, წუხელ, წ. მიქახტა, მწუხრი.

წიგაჰ-წიგი (ქუქუ!), ჯუჯუ!

წიკანა-ბალახ, შირაქის ბალახი. [წილებად.

წიკაწიკა, ხე რომ აღვილად გაიპატრება მრავალ ნა-
წილკა; კიტრ დაწილა, რაც კიტრი იყო დიდწვრი-
ლიანად მოკრიფაო; წილ, ახლად გამობმული

წიკოჲ (ციკან), თიკანი, ციკანი, წახ. წეჰ. [კიტრი.

წინდაჲ, უ. წინდაკ, წ. წინდა.

წინკერ, კენწერო-კინწირო; წინკერენა (ზღაპრებში),
ფრინველი, კენწერ-კენწერ მიმომფრინავი.

წინტუ-ტუ, (ფრინ.)

წიპლანკ, მეტად წვრილი, წერწეტი.

წიწილაჲ, კოწოლი, დალალი, კავები, მაწაკი, (წიწილს
ქუქულის ეძახიან).

წკინკა, ბრწყინვა, მ. წკინუა, ს. კჲრი (შეად. კრია-
წკლინტ, სკინტლი. [ლა).

წკლუნტ, აბრეშუმის ქიის განავალი.

წიპართლ, წიპურტი.

წესა, გრეხა წნელისა, ვაზისა და მისთანათა, საქმეჲ
დაწნიხა, საქმე გააბრუნდა, სიმართლის გზიდამ

წოდ, მწვადი, ლეკურ. წოდ. [გადიყვანა.

წოკეჲ, მწვავე.

წუმჰალ, დიდი წვეთი.

წუმწუმჰ, ალთაფა (თათრ.).

წამჰ, წვიმა, მ. კვიმა, ს. უჩხა. (ს. ლექს. „ისხარი,
წაწლჸტ, წოწოლა. [ჩქარი წვიმა“).

წყილ, რწყილი, მ. წყირი, ს. ზისქ.

ჭანკა, ლეკთა აზნაური.

ჭიმ, მიწა ბალახიანათ აკრილი ბარითა, дернѣ.

ჭირჭიმი, მაჟალო, პანტა.

ჭიუჭიუჲ, ყიჲყიჲ.

ჭიჭნაგურ, ძეხვი-აპოხტი.

ჭიჭნაური, (საბას ლექსიკ: აბრეშუმი (სპარს.)

ჭკილ, ჩლიქი, კლიკი, მ. ჩირქი, ს. ჩილქ.

ჭლიგ-ჭლიგო, ჳიკჳიკი მერცხლისა და მისთანათა.

ჭრეჲ, მჳრელი.

ჭოტკელ, მჳვართლი.

ჭოლ, მჳვალი.

ჭროხ, ჳროლა.

ჭულუკ, ცელქი.

ჭურმაჭურჭურ, წვრილმანი და ჯოღლო-მოღლო ხალხი.

ხარტკა, ჳევერის გარეცხვა, ვიდრე გაწითლდებოდეს.

ხახ, მ. ხარხვი, ს. ხახვ.

ხახრაჲ, სარკმელი.

ხაჭკალ, საეკლე ორთითი.

ხეჲ, ხე; მ. ჯა, ს. ზექ, მეგამ.

ხიკსაჲობსი, ვაჲნაჲრობით სცხოვრობს.

ხოკ, ხევი, მ. ხვე, ს. ლუ-ზვერ.

ხრაჲ, ფურცლის (ჩაქულის) სხვილი ტოტები (ნახე
ხუჲლ, ხვალე. [საბას ლექსიკ.])

ხუთულ, ხუთი ხელეური.

კალეზაჲ, სრაკვა; მოკალეზულ ქათამ, მოხრაკული ქა-
თამი (საბას ლექსიკ. „კალვა, მარცვალთ შეწ-
ვა;“ დაამხალა, დასწვა-დასდაგა, მწვავედ სცე-
კარზაზაჲ, გარეული მტრედი. [მა.

კაჩი, მ. ხოჯი, ს. კან.

კაფკაფი, ძლიერი დუღილი.

კეკ, ხევი, უ. ხე (წყალი), წ. ჰქან.

კელკელ, ხელეური.

კელმანდილ, მანდილი, ს. კისმანდ.

კემწიფეჲ, მ. ხენწიფე, ს. კელწიფ *)

კერკალ, ხირხალი.

კინცკა, შეკინცვა, მკიდროდ ჯდომა ადამიანთა.

კობაჲ, ს. მანგა, მXO.

კნა, ხენა, მ. ხონუა, ს. ლი-კნი.

*) ხელს მეგრულად ჰქვიან ხე და ამიტომაც ხან ითქმის
ხე-მწიფე და ხან ხელ მწიფე.

კნულ, ხნული (ნახნავი), მ. ნახონა, ს. ლიკან *)
კოცა, ხოცვა, ს. ლი-კცე.

კრუალ, მხურვალი.

ჭაბა, აბა; ს. იაღო, უ. ბელა.

ჭადალ, ადვილი.

*) მაქს მიულერი სწერს (Hayka o мысли, გვ. 309—310): „ფესვი *khan* ნიშნავს თხრა-ბარვს, და ფარგალი მისის მნიშვნელობისა იზომება ცნებებით: თხრა-ბარვა, წყლა, ოხრება-შეკვრა, ბარი, თავგი, ორმო, ჭა, ცა, არა რა. *khan* გამეორებული ფესვია და *kh* თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო *sk*. ფესვი *skan* არ ყოფილა სანსკრიტულში, ხოლო *kshan*, რომელიც მისი მაგიერია, ნიშნავს წყლას, წყენინებას; ამავე დროს ფესვი *kha* (*ska*) ეკავშირება *skan*-ს, რომელიც ნიშნავს კრას.

„ახლა თუ ავიღებთ ფესვს *khan* არა მხოლოდ თხრის, ე. ი. კრის, ნიადაგის კვეთის მნიშვნელობით, არამედ საზოგადოდ კრა-კვეთის მნიშვნელობით, მაშინ შეკვეძლება ავხსნათ მისგან წარმოებული სიტყვებიც:

1) მოქმედის აღმნიშვნელი სიტყვები: *khana*, *khanaka* (მთხრელი, ქურდი, თავგი, თხუნელი, ულაყი ცხენი, *canalis*, (*cuniculus*), *khani*, *khanitar*, *akhou* (თხუნელი, თავგი, ღორი, ქურდი).

2) მოქმედების აღმნიშვნელი: *khanana*, *khati*.

3) იარაღისა: *khanayitri* (ბარი), *khanitra* (გრდემლი), *khatra*.

4) შედეგი მოქმედებისა: *khana* (ორმო), *khani* (ქანი), *khata* (ორმო, ჭა), კეტოს, კეტოის, სკატა (ქვაბი), *kha* (ქა, წყარო), *kha* (სიღრმე, ორთქლი, ეთერი, არარაობა).

5) დათხრილი ადგილი: *khana*“.

ჭაჟსა (რახსა), რა არი.

ჭაჟაჟ, აკაკი (მცენ),

ჭაჩიჩაჟ, აჩიჩი, კავი

ჭე, ეგე; ჰეგ, ეგ. ჰემგამ, ე მაგან.

ჭემენია (რემენია), რომელია.

ჭიშ! ხარის გასარეკი ხმა.

ჭერ, იარე.

ჭოჟჭა! ჰოო-ჰო!

ჭომოზს, ისწრაფის გზა გაიკათოს, იბრძვის.

ჭელჟაჟ, ელვა; მ. ვალუა, ს. ლიპლალი.

მიულორის თქმით, თავდაპირველად ყოფილა 121 ფესვი
და ამათგან, ზემო მოყვანილ სახით, გამდიდრებულია ენა.

ამავე კანონის მიხედვით, ალბად, ჩვენებური ხენა-დამ
წარმოებულან:

ა) სიტყვანი, აღმნიშვნელნი მომქმედთა: მზუნელი (კაკ-
ელისენში: კნელ), თ-ხუნელი, კარი, მეგრ. ხოჯი, სვ. კან.

ბ) სიტყვანი სამოქმედონი: კნა, ხნვა (ხუნა), მეგ. ხონუა,
სვ. ლი-კნი;

გ) სიტყვანი საიარალონი: სახნისი, მეგრ. კინა-ხოწა,
სვ. ლენცვიშ (ლენწვიშ); (ალბად ერ-ქუანი-ც, ოქოქაც და აჩე
ჩაც წარმოსდგა სიტყვებიდამ ქექვა, აჩეჩვა).

დ) სიტყვანი, აღმნიშვნელნი შედეგისა: ხნარცი (კნარცი),

ე) სიტყვანი, აღმნიშვნელნი ადგილისა: საკნავი (ნახნავი),
ხნული, მეგრ. ნახონა, სვ. ლი-კან (კაკ-ელისენში მოკან-
მოხანი).

კაკ-ელისნურად. მეგრულად. სიანურად. უდურად. ლლილურად. ყუბაჩურად. წახურულად.
(ინგუშურად)

ერ, ერთ, [ცალ	ართი	ერუ	სა	ცა	სა	სა
ორ	ფირი	ჰერი (ჰერი)	პა	ში	კვე	ყუბლე
სამ	სუმი.	სემი	ხიბ	კოჰ	ყებ	ხეზლე
ოთხ	ოთხი.	ვოშხვი	ბიპ	დიჰ	ოდ	დაყებლე
ხუთ	ხუთი	ვოხვიშდ	კო	ფხიჰ	ხუ	კობლე
დაქს	ამშვი	უსგვა	უკ	ჰელხ	ექ	ჰიხიბლე
შედ	შქვითი	იშვიდ	ეულ	ვორ	ვე	ილიბლე
რუფა	რუო, ბრუო	არა	მულ	ბარ	კა	მოლიბლე
ცხრა	ჩხრო	ჩხრა	ეუფ	ის	უქუნ	ჰაქუბლე
ათ	ვითი	იედ (ჰედ)	ვიწ	ით	ვიწ	ჰიწიბლე
თერთმეტ	ვითართი	იედლეშვი	საწე		ვიწუსა	ჰიწუსაბ
თორმეტ	ვითოჟირი	ჰედლერივი	პაწე		ვიწუკა	ჰიწუკაბ
ცამეტ	ვითოსუმი	ჰედლემი	ხიბეწე			ჰიწიქებე
თოთხმეტ	ვითანთხი	ჰედლეოშთხ	ბიპეწე			ჰიწეეცვაბ
ხუთმეტ	ვითოხუთი	ჰედლეოხვიშდ	კაწე			ჰიწუხაბ

[illegible]